Venkatadhvarin
Shrīlakshmīsahsram

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00091107 3

BL
1225
L3V4
1904
v.6

THE

OWKHAMBÂ SANSKṚIT SERIES

A

OTION OF RARE & EXTRAORDINARY SANSKRIT WORKS.

NO. 96.

श्रीलक्ष्मीसहस्रम्

श्रीमद्वेङ्कटाध्वरिविरचितम् ।

ावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन विरचितया

बालबोधिन्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम् ।

काशीस्थराजकीय संस्कृतप्रधानपाठशालायां

हित्यशास्त्राऽध्यापकेन मानवल्ल्युपाख्यतैलङ्गरामशास्त्रिणा स्वकृतया अवतरणानि:-

श्रेणिकया संभूष्य संशोधितम् ।

LAKSHMISAHASRA

BY

VENKATÂDHVARI

WITH THE

COMMENTARY CALLED BÂLABODHINI, BY

Srinivâsa Pandit or Ravji Mahârâja.

EDITED WITH AVATARANIKAS BY

Râma Sâstri Tailanga,

ROFESSOR, GOVT. SANSKRIT COLLEGE, BENARES.

FASCICULUS VI.

ISHED AND SOLD BY THE SECRETARY

CHOWKHAMBÂ SANSKṚIT BOOK-DEPÔT:

BENARES.

AGENTS:-OTTO HARRASSOWITZ LEIPZIG.

PANDIT JYESHṬHARAMA MUKUNDJI, BOMBAY.

Printed by Hari Dâs Gupta, Proprietor,

AT THE VIDYA-VILASA PRESS.

BENARES.

Price Rupee One.

egistered According to Act XXV of 1867.

LIBRARY
JUL 26 1971
UNIVERSITY OF TORONTO
BL
1225
L3V4
1904
v.6

॥ श्रीः ॥

-*-

आनन्दवनविद्योतिसुमनोभिः सुसंस्कृता ।
सुवर्णाऽङ्कितभव्याभशतपत्रपरिष्कृता ॥ १ ॥
चौखम्बा-संस्कृतग्रन्थमाला मञ्जुलदर्शना ।
रसिकालिकुलं कुर्यादमन्दामोदमोहितम् ॥ २ ॥

स्तबकः—९६

हेतुभूतया विभौ वेङ्कटनायके इलायाः पृथ्व्याः उपकारे अतिशयो यस्याः सा भा कान्तिः आस्त स्थिता । आस उपवेशने इत्यस्माल्लङ् । अयं अर्थाऽभ्याससमुद्गकयमकालङ्कारभेदः । तदुक्तं दण्डिना ।

'अर्धाऽभ्यासः समुद्गः स्यात्तस्य भेदास्त्रयो मताः ।
पादाऽभ्यासो ऽप्यनेकात्मा दर्श्यते स निदर्शनैः'॥इति।

वंशस्थं वृत्तम् । इदं पादाऽभ्यासयमकचित्रम् ॥ ५१ ॥

सुरक्षया देवहिता दृशा ऽवमा-
ऽसुरक्षयादेव हि तादृशा ऽव मा ।
मुदा रमे धेहि गिरा विहानता-
मुदारमेधे ऽहिगिरावुहाऽऽनता ॥ ५२ ॥

सुरेति । उदारा मेधा बुद्धिर्यस्यास्तत्सम्बुद्धौ हे रमे ! अहिगिरौ आनता प्राप्ता असुराणां क्षयादेव देवानां हिता हितकारिणी, तथा अवमा अवस्थिता मा कान्तिर्यस्याः, कान्तिमतीत्यर्थः। रक्षणकर्त्री वा। अव रक्षणादावित्यस्माच्छाद्ग्रेति सूत्रेणाऽऽम्प्रत्ययान्तो निपातः। सुष्ठु रक्षति तया प्रसिद्धया दृशा मा इति माम् अव रक्ष । अव्ययानामनेकार्थत्वात् । हि पुनः

---

५२ हे उदारमेधे ! (महाप्रज्ञे !) रमे ! इह अहिगिरौ (शेषाऽचले) आनता (प्राप्ता) त्वं मुदा गिरा (वाचा) विहानतां (हान्यभावं) धेहि ! एवम् अवमाऽसुरक्षयात् (अवमा अधमा ये ऽसुरास्तेषां नाशात्) सुरक्षया (शोभनया रक्षया) देवहिता (सुरहितकारिणी) त्वं तादृशा (हितकारिण्या) दृशा मा (माम्) अव हीति निश्चये, इति स्वहानिविनाशं पालनं च प्रार्थयते ।

मुदा गिरा विद्दानतां ह्यन्यभावं धेहि देहि । डुधाञ् धारणपोषणयोः, दानेऽप्येके इत्यस्माल्लोटि श्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्चेत्येत्वाऽभ्यासलोपौ ॥ ५२ ॥

केवलं तुच्छविमता हरिणा क्षितवामताः ।
के वलन्तु च्छविमता हरिणाक्षि तवामताः ॥ ५३ ॥

केवलमिति । हे हरिणाऽक्षि ! तव अक्षिता अक्षया वामता सुन्दरता सा केवलम् एकं तुच्छानां विमता मान्या न भवति । वरं तु छविः कान्तिरस्याऽस्ति तेन सुन्दरेणेत्यर्थः । हरिणा श्रीकृष्णेन के सुखविषये । कं वारिणि सुखे ऽपि च इत्यमरः । आमता सर्वतो मता अङ्गीकृता, किं पुनरन्यैर्विद्वद्भिरिति भावः । यद्वा छविमता ऽपि हरिणा ते अक्षि तवामता आमता इति तु वरं(?)श्रेष्ठमिति भावः । यद्वा हरिणा मनोहरेणाऽपि भगवता ते अक्षितवामता वरं श्रेष्ठं यथा भवति तथा आमता न तु सामान्येन इति भावः । यद्वा हे इ ! तव तुच्छवद्विमता के?ति प्रश्ने आमता भक्ते अपक्वत्वमेवेति । इदमर्धाऽभ्यासयमकचित्रम् ॥ ५३ ॥

---

५३ हे हरिणाऽक्षि ! केवलं तुच्छविमताः (तुच्छमसारं विरुमतं येषां ते) तव अमताः (असंमताः) छविमता (कान्तिमता) हरिणा क्षितवामताः (विनाशितसौभाग्याः सन्तः) के जले वलन्तु (मज्जन्तु) इति त्वदनभिमता निःसारविपरीतमताऽवलम्बिनो भगवता विनाशितसौभाग्याः सन्तो लज्जया जले मज्जन्त्वित्याह ।

वैरस्य हानिदाऽनेन माऽन्यासाध्येन साऽद्य तु[1]।
वैरस्यहानिदानेन मान्या साध्येन सा द्यतु[2] ॥ ५४ ॥

वैरस्येति। अपराधे सत्यपि वैरस्यं दुःखं तस्य हानिः सुखं तस्य दानेन समर्पणेन मान्या श्रीदेवी साध्येन भुक्तिमुक्तिरूपफलेन साध्यति फलिता भवति, माऽन्या मायाः अन्या सा का चित्प्रसिद्धा यक्षिण्यादिः वैरस्य विरोधस्य निदानेनाऽऽदिकारणेनैनसा पातकेनाऽपराधेन हेतुना अधि अधिकम् आध्यति आधेर्दुःखस्य निमित्तं यद्वस्तु शत्र्वादि तदाध्यम्। गोद्व्यचोसङ्ख्येति निमित्ते यत्। यस्येति लोपः। तद्वदाचरति आचारे क्विप्। ईषदपराधे सति या शत्रुर्भवति तत्र का साध्याशेति भावः। विपुलावृत्तम् ॥ ५४ ॥

वृषाचलेऽशङ्करतोद्यमान-
वृषाचले शंकरतोद्यमा न।

---

५४ अद्य तु (अस्मिन्नेव समये) अन्याऽसाध्येन (इतरदुष्करेण, मदेकसाध्येन) अनेन (स्तवेन) वैरस्य (विरोधस्य) हानिदा (नाशप्रदा) सा मा लक्ष्मीः) असाधि, (साधिता, ऽनुकूलिता) एन (वासुदेवेन) मान्या (आदरणीया) सा वैरस्यहानिदान् (वैरस्यं विरसत्वमप्रीतिः, तत्प्रदान् खलान्) द्यतु (खण्डयतु) इति अनेन मत्स्तवेन प्रसादिता भगवती अप्रीतिप्रदान् खलान् नाशयात्विस्याशास्ते।

५५ हे उद्यमानवृषाऽचले! (उद्यमानस्य विधीयमानस्य वृषस्य सुकृतस्य अचले, भूस्वरूपे!) हे ऽम्ब! यद्वा (उद्यमानेन विधीयमानेन वृषेण धर्मेण अचले स्थिरे धर्मपूर्णे इति सप्तम्यन्तं वृषाचले इत्यस्य विशेषणम्!) वृषाचले (शेषाद्रौ) अशङ्करता (निःशङ्कमासक्ता) शङ्करतोद्यमा (शङ्करतायां शुभकारितायाम उद्यमो यस्यास्तथाभूता

१-२ साध्यति, १ पु० पा०।

वृषाचलेशं करतोद्यमान-

मंब त्यजेर्वाष्टि दृशो गिरस्ते ॥ ५५ ॥

वृषाचलेति । हे अम्ब ! वृषाऽचले शेषाऽद्रौ शङ्करतोद्यमा शं कल्याणं करोतीति शङ्करा तस्या भावस्तत्ता जगतः सुखं तत्र उद्यमः उद्योगो यस्याः सा त्वम् मा इति मां करतः हस्तात् न त्यजेः त्यागं मा कुरु मा मुञ्चेत्यर्थः । तां रमां विशिनष्टि—वृषा इन्द्रः सङ्कटे सति वृषः नन्दी अचलः कैलासपर्वतः तयोरीशं महादेवमपि न वाष्टि कामयते किं तु करतोद्यमानं करैस्तत्र द्वारपालहस्तैस्ताड्यमानो व्यथां प्राप्यमाणो यथा भवति तथा ते गिरः वाणीः किं बहुना ते दृशः दृष्टेर्लेशं लवं वाष्टि कामयते । उपजातिवृत्तम् । इदं पादत्रयाऽभ्यासयमकचित्रम् ॥ ५५ ॥

राजीवाऽऽयतनाऽगबाहुमहतीं कुर्यान्मुदे नः कृपां

राजीवायतनागबाहुरघहृत् कृष्णो न देवोऽपरः ।

त्वं) करतोद्यमानं (त्वन्मन्दिरदौवारिकपाणिभिः पीड्यमानं) वृषाऽचलेशं (नन्दिकैलासेश्वरं शिवं) न त्यजेः, स ते दृशौ (दृष्टिपातान्) गिरः (प्रसादवचनानि) च वष्टि वाञ्छतीति त्वन्मन्दिरद्वारपालकिङ्करनिःसार्यमाणं शिवं न त्यजेः, स ते कटाक्षवचनान्यभिवाञ्छतीति भगवतीमाहात्म्याऽतिशयं बोधयति ।

५६ राजीवाऽऽयतना (कमलाऽऽलया, लक्ष्मीः) अगबाहुमहतीं गिरिप्रस्थपृथुलां) नः मुदं कुर्यात, कृपाराजी (दयया राजते यः सः) आयतनागबाहुः (दीर्घकरिशुण्डादण्डसमबाहुः) देवः

रा जीवाय तनाविहापि सुखदा शुद्धा तवैवाऽऽप्यते
राजीवाऽऽयत नायकं फणिगिरेर्या ऽसौ दयास्रोतसाम्॥ ५६॥

राजीवेति । राजीवाऽऽयतना पद्माऽऽलया भवती नो ऽस्माकम् अगबाहुमहतीं पर्वतशिखरपृथुलां मुदं कुर्यात्, ननु हरिमपहायेयमहमेव कुतः प्रार्थ्यत ? इति चेत्, नागवद्भुजङ्गवत् आयता दीर्घा बाहवो यस्य स इति । आहिताऽग्न्यादित्वात् साधुः । बाहाधरः कृष्ण एव देवः उपास्यः, न अपरः । यद्यप्येवं तथा ऽपि सः कृपया राजतीति कृपाराजी एवंशीलो ऽपि अघदृगपराधं गणयति[1], तस्माच्छुद्धा ऽनुकम्पा न भवति, तव तु दया आदौ स्रोतसां प्रवाहाणां राजीव पङ्क्तिरिवाऽपारेत्यर्थः । तादृशी सती इहाऽपि अघसत्त्वे ऽपि जीवाय रा इव धनमिव तनौ सुखदा, तस्माच्छुद्धैवाऽऽप्यते इति त्वामेवमभ्यर्थये, यद्यस्माज्जगत्कल्याणकृते एव या ऽसौ भवती फणिगिरेः शेषाऽचलस्य नायकं हरिम् आयत प्रापत् तस्याऽघदृक्त्वनिवारणायेति भावः ॥ ५६॥

कौमारमारचयतः सफलं तपो ऽस्य
सा मारमारकनुतस्य वृषाऽचलेन्दोः ।

(कृष्णो) वा ऽघहृत् (दुःखनाशदः, सन्तोषद इति यावत्) अपरो देवो न, (अघहृत् न) तव या दयास्रोतसां राजी फणिगिरेर्नायकं हरिं प्राप, इहापि (अस्मिन् लोके ऽपि) तनौ रा इव (धनमिव) सुखदा शुद्धा ऽसौ (दयास्रोतसां राजी) (अस्माभिः) अवाप्यते । इति भगवतो दुःखाऽपहारकत्वे ऽपि त्वद्दयाया एव तत्रोपसंक्रमात् शुद्धा तवैव दया ऽस्माभिः प्राप्यते इति त्वमेवाऽस्माकं मुदं कुर्या इत्याह ।

५७ कौमारं (कुमाराऽवस्थायां कृतं) तपः सफलं (लक्ष्मीप्रा-

[1] अघदृगिति पाठानुसारेणेयं व्याख्या ।

रामा रमा रहितकोपतया कृताऽस्मत्-
क्षेमा ऽरमारविसुधांशु जयत्यवन्याम् ॥ ५७ ॥

कौमारेति । मारमारकेण शिवेन नुतस्य स्तुतस्याऽस्य पुनः कुमारयतीति कुमारः। कुमार क्रीडाया,मस्मात् पचाद्यच् । तस्य भावः कौमारं बाल्यम् आ आरभ्य वामनतया रचयतः कुर्वतः अर्थात्तप एव। ततो ऽन्यत्राऽपि दृश्यते इति द्वितीया, गुणमृते इति वत् । वृषाऽचलेन्दोर्वेङ्कटेशस्य सफलं तपस्तपःफलभूता रमारूपा रामा स्त्री रहितकोपतया कृपयेति यावत् । अरं शीघ्रं कृतम् अस्माकं क्षेमं यया सा अवन्यां पृथिव्यां रविश्च सुधांशुश्च तौ मर्यादीकृत्य जयति शो तेभइत्यर्थः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥५७॥

कलितमसारमनाशा-
ऽऽध्यायामहितं न रामरामाऽन्यम् ।

ध्या कृतार्थम्)आरचयतः मारमारकनुतस्य (स्मरहरस्तुतस्य) वृषाचलेन्दोः (हरेः) रामा, रहितकोपतया (कोपशून्यतया, दयेति यावत्) कृताऽस्मत्क्षेमा (संपादिताऽस्मत्कुशला, रमा आरविसुधांशु (आसूर्यचन्द्रम्) अवन्यां जयतीति सर्वदा ऽस्मच्छुभकारिणी भगवती पृथिव्यां सर्वोत्कर्षेण वर्तते इत्याह ।

५८ कलितमसारम् (अतिशयितः कलिः कलितमो ऽतिद्वेषः, स एव सारो यस्मिन् तम्) अनाशाऽऽध्यायामहितम (अनाशो नाशरहितो य आधिर्मनोव्यथा तस्य य आयामो विस्तारस्तस्मै हितं, मनोव्यथाविस्तारकमिति यावत्) तं रामरामाऽन्यं (रामरामा सीतारूपा लक्ष्मीस्तदन्यं) न ध्यायाम, किं तु कलितमसारम (कलितो ऽवलम्बितो मसार इन्द्रनीलमणित्वेनाऽध्यवसितो

कलितमसारमनाशा
ध्यायाम हि तन्नरामतं नराऽऽमान्यम् ॥ ५८ ॥

कलीति। हि यस्माद्वयम् अनाशाऽध्या अक्षयया मानसव्यथया कलितं व्याप्तम् । अत्र पुंस्याधिरित्यमरादाधिशब्दस्य पुंस्त्वे ऽपि स्त्रीत्वप्रयोगोपपत्तिर्मारमातरित्यग्रिमतृतीयश्लोकस्थवक्ष्यमाणरीत्या ऽवसेया । अत एव असारं तुच्छं नराणाममराणां चाऽमान्यं तं संसारमिति शेषः। अयाम प्राप्तवन्तः । यातेर्लङि रूपम् । तेन कलितमसा कलिरूपेणाऽन्धकारेण अरं शीघ्रम् इदानीं अनाशा आशारहिताः निष्कामाः सन्तः रामस्य या रामा स्त्री सीतारूपिणी त्वं तस्या अन्यः तं हितं हितकारकं कमपि न ध्यायाम न स्मरामः । ध्यै चिन्तायामित्यस्माद्दाशीर्लिङ् । आर्यागीतिवृत्तम् ॥ ५८ ॥

सारसेनमहितापहारिका-
सारसेनमहितापहारिका ।

भगवान् येन तत्) नराऽमराऽऽमान्यं (नरैरमरैश्च आसमन्ताद् मान्यं) हि तत् (रमाभिधं दैवतम्) अनाशाः (निराशाः निरभिसन्धयः सन्तः ध्यायाम लोट् चिन्तयाम) इति इतरं सर्वं देवं विहाय रमारूपं दैवतमेव ध्यायामेत्याह ।

५९ सारसेन (कमलेन) महिता, हारिका (हारिण्येव हारिका मनोहारिणी) अहिताऽपहारिका (अहितानपहरति सा) या (रमा) सारसेनमहितापहारिकासारसेनम् (सारसानां पक्षिविशेषाणाम् इनैः श्रेष्ठैर्महिताः पूजिता आपो येषां ते सारसेनमहिताऽपाः, तथाभूता हारिणो मनोहरा ये कासारास्ते एव सेना बलं यस्य तं, सकलजलाधिपं समुद्रम्) आप, अनन्तगा (अनन्तो भगवान् तं

सारसेन महिता ऽऽप हारिका

ऽनन्तगा जयति सा ऽनघं रमा ॥ ५९ ॥

सारसेनेति । सारसश्चन्द्रः इनः सूर्यः ताभ्यां महिता पूजिता । यद्वा सारसेनेन स्कन्देन स्ववाञ्छिताऽऽप्तये महिता । यद्वा सारसेनस्य विष्णोर्महा निवासस्थानस्य साधुहृदयस्य तापहारिका । यद्वा सः शिवः अः विष्णुः रसाया इनः तद्धारकत्वाच्छेषः भूपो वा तैर्महिता । सः शूलिनि च कीर्तित इत्येकाऽक्षरः । यद्वा सारसेन कमलेन वा सारसस्य इनेन श्रेष्ठकमलेन महिता सहिता, अपहारिका अपगतं हारि हरणभावो यस्य तत्कं सुखं यस्याः नित्यसुखशालिनीत्यर्थः । यद्वा अपगता हालिका सुरा यस्याः सा रलयोरैक्यात् । सात्त्विकत्वात् । सारा दृढा सेना यस्मिन्कर्मणि तद् यथा भवति तथा अहितान् शत्रून् अपहरति हन्ति सा, पुनः महेर्भूमेस्तापं दुष्टशुम्भादिकृतं हरति सा, सा श्रीः रसेन प्रेम्णा अनन्तं शेषाऽचलं वा विष्णुं वा विष्णुपदं वा गच्छति सा, तथा एन हरिणा सहिता सा अनघं निर्दोषं यथा तथा जयति । सारसः पक्षिभेदेन्द्वोः क्लीबं तु सरसीरुहे । इनः पत्यौ नृपाऽर्कयोः इति मेदिनी । माहिर्मही इत्यमरटीकायाम् । रथोद्धतावृत्तम् ॥ ५९ ॥

त्वं गतिं जननि यच्छ वैभवीं

मानयामितरसामहोदयाम् ।

गच्छति तादृशी) सा रमा अनघं (निर्दोषं यथा तथा) जयतीति समुद्रपुत्रीत्वेनाऽनन्तभार्यात्वेन श्रेष्ठपितृपतिकुला रमादेवी निर्दोषं सर्वाऽतिशायितया वर्तते इत्याह ।

६० हे जननि ! त्वं वैभवीं (विभुसम्बन्धिनीं) गतिं यच्छ

मानयामितरसामहोदयां
मानयामितरसामहोदयाम् ॥ ६० ॥

त्वमिति। अहो जननि! त्वं वैभवीं गतिं वैष्णवीं गतिं वैकुण्ठमिति यावत् यच्छ देहि। भक्तियोगस्य मद्गतिरिति भागवतात्। किं च मा माम् अमितरसां दयां नय प्रापय, मयि दयां कुर्वित्यर्थः। अहं मा नास्त्यनयो यस्यां ताम् इतरेषां साम सख्यं हन्ति तादृशः उदयो यस्यास्तां यस्यास्तवोदये सति इतरसख्यकारणं नास्तीति भावः। महः दयते ददाति सा महोदया ताम्। दय दानरक्षणादिषु पचाद्यच्। त्वामिति शेषः। तरसा तीव्रसंवेगेन मानयामि पूजयामि।

अस्मिन् पद्ये प्रथमार्धस्य द्विरावृत्तिकल्पनयापि पद्यं भवति। तद्यथा—

"त्वं गतिं जन नियच्छ वैभवी-
मानयाऽमितरसामहोदयाम्।
त्वं गतिं जननि यच्छ वैभवीं
मानयामि तरसा महोदयाम् ॥"

त्वमिति। अहो जन! त्वं वैभवीं विभवसम्बन्धिनीं गतिं

(अर्थय) अहो! आम् (एवम्) अमितरसां (अपरिच्छिन्नसुखां) दयाम् आनय, इतरसामहोदयाम् (इतरां त्वदन्यां सामहः शान्तिनाशक उदय आविर्भावो यस्या स्तां देवतां) मा नय (न प्रापय, माम्) महोदयां (महानुदयो यस्या स्तां त्वां तरसा (दृढं) मानयामि (पूजयामि) इति त्वमेव कृपां कृत्वा मामितरदेवताऽधीनामकृत्वा शुभां गतिं मह्यं देहि, त्वामहं दृढसुं पूजयामीत्याह।

रीतिं नियच्छ नियमय त्यजेति यावत् । धनमदाकुलो मा भूः । अमितरसां बहलाऽऽनन्दां श्रियं दयाम् आनय प्रापय । यथा दयां कुर्यात्तथा कुर्वित्यर्थः । एवं श्रुत्यादिकं बोधयति । तत्तस्मादहो जननि ! महोदयां त्वां तरसा वेगेनाऽन्यत्र व्यापृतो न भूत्वा मानयामि पूजयामि, त्वं वैभवीं विभोरियं वैभवी तां वैष्णवीमित्यर्थः गतिं यच्छ देहि । श्रियं मे, इति चाऽऽर्थिकशेषौ ज्ञेयौ । रथोद्धतावृत्तम् ॥ ६० ॥

[1]मारमातरणिमानमस्यतां
मा रमातरणिमानमस्यताम् ।

---

६१ हे मारमातः ! (कामजननि !) अणिमानं) लघुत्वम्) अस्यतां (त्यजताम्) तां (प्रसिद्धां) रमातरणिं (त्वत्सौन्दर्यरूपां नावम्) आनमस्यतां (समन्ततः प्रणमतां,) मारमाऽऽतरणिमानं (मारस्य कामस्य या मा शोभा सौन्दर्यं ताम् अतन्ति सततं प्राप्नुवन्ति तथाभूता अतिसुन्दरा ये रणिनो युद्धवन्तः शूरास्तेषां मानम् अहङ्कारम् अस्यतां प्रतिक्षिपताम् अतिसुन्दराणां शूरतराणामिति यावत्) अरमा अलक्ष्मीः मा मा ऽस्तु) (त्वं) तेषां) मानं (चित्तसमुन्नतितम्) आतरणि (जगति सूर्यस्थितिपर्यन्तं) मा ऽस्य (मा प्रतिक्षिप) इति लघुतां विहाय त्वत्सौन्दर्यरूपां नावमाश्रित्य त्वां प्रणमतामत एव सुन्दराणां शूराणां चाऽभिमानप्रतिक्षेपसमर्थानां जनानां

---

[1] मारमातः, अणिमानम्, अस्यताम्, मा, रमातरणिम्, आनमस्यताम्, मारमाऽऽतरणिमानमस्यताम्, मा, अरमा, आतरणि, मानम्, अस्य, ताम्, इति पदविभागः ।

मारमाऽऽतरणिमानमस्यतां
मा ऽरमा ऽऽतरणि मानमस्य ताम् ॥ ६१ ॥

इति श्रीमद्वेङ्कटाऽध्वरिविरचिते श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रे यमकस्तबकश्चतुर्दशः सम्पूर्णः ॥ १४ ॥

मारमातरिति । अस्य पञ्जिका—मारमातः अणिमानं अस्य तां मा रमातरणिम् आनमस्यतां मारम् आतरणिमानं अस्यतां मारम् आतरणिमानं अस्यताम् । हे मारमातः ! स्मरजननि ! मा माता त्वम् अस्यतां अस्यन्ति उपतापं भवाख्यं प्राप्नुवन्ति तेषाम् । असु उपतापे कण्ड्वादिः । अतः रमातमणिं रमारूपां तरणिं भवसिन्धुनौकां आनमस्यतां नमस्कुर्वतां किं च अस्यताम् अं वासुदेवं स्यतां स्पृहयताम् । सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्यचि लालसायामिति सुक् । अस्माकमिति शेषः । ताम् अणिमानं कार्श्यं दारिद्र्यम् । किं च आतः सततव्याप्तः । आङ् पूर्वादत सातत्यगमने इत्यस्मात्पचाद्यच् । रणेषु योधेषु मानो ऽभिमा-

---

चित्तौन्नत्यं कदापि मा दूरीकुर्विति प्रार्थयमानः प्रकृतं स्तबकमुपसंहरति ।

इति श्रीमानवल्ल्युपाख्यतैलङ्गरामशास्त्रिविरचितायां लक्ष्मीसहस्राऽवतरणनिःश्रेणिकायां यमकस्तबकः ॥ १४ ॥

नः सन्मानो वा यस्य तं महाशूरमित्यर्थः । मारं मदनम् । किं च आतरणि सूर्यमभिव्याप्य मानः सत्कारो यस्य तं प्रत्याख्यानाऽयोग्यमित्यर्थः। मारं मृत्युम् अस्यतां दूरीकुर्वित्यर्थः(?) । अत्र अणिमानमित्यस्य इमनिच्प्रत्ययान्तत्वेन, ल्युः कर्तरीमनिज् भावे इत्यमरात्पुंस्त्वेपि लिङ्गमशिष्यं लोकाऽऽश्रयत्वाल्लिङ्गस्येति भाष्यात् तवेयं महिमेत्यादिप्रयोगदर्शनाच्च । स्त्रीत्वमपि । यथा ऽन्यत्र । नाभिरक्षत्रिये इति सूत्रेण शरीराऽवयवनाभिशब्दस्य स्त्रीत्वे ऽपि । 'समुल्लसत्पङ्कजपत्रकोमलैरुपाहितश्रेण्युपनीविनाभिभि'रिति भारविः पुंस्त्वं प्रायुङ्क्त । स्यान्निकायः पुञ्जराशी इति राशिशब्दस्य पुंस्त्वे ऽपि 'अलभ्यं घोराभिः सुविमलतपोराशिभिः' इति पण्डितराजो ऽपि स्त्रीत्वमभ्यधत्त । अयं चतुष्पादयमकरूपालङ्कारः । समुद्गकभेदः । इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ ६१ ॥

इति श्रीरावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन
विरचितायां बालबोधिन्याऽऽख्यायां श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रटीकायां यमकस्तबकश्चतुर्दशः
सम्पूर्णतामगमत् ॥ १४ ॥

यथा नक्षत्रमालायां द्विजराजः प्रकाशते ।
तथा यः कपिसेनायां स रामः श्रेयसे ऽस्तु नः ॥ १५ ॥

अथाऽस्मिन्पञ्चदशस्तवके 'सैव नक्षत्रमाला स्यात्सप्तविंशतिमौक्तिकैः' इत्यमरात्सप्तविंशतितारावलिग्रथितसप्तविंशतिश्लोकरूपनक्षत्रमालया लक्ष्मीं भूषयन् मालायाश्च ग्रथनाऽनन्तरं समर्पणीयत्वात्समर्पणप्रतिपादकेनाऽष्टाविंशतिश्लोकेन नक्षत्रमालेति लिङ्गं दर्शयिष्यन् तदर्थं प्रतिपद्यं तत्तन्नक्षत्रनाम निर्दिशिष्य(?)न्नुद्देश्यक्रमाऽनुसारेण प्रथममश्विनीनक्षत्रनाम बध्नन्नाह ।

आनन्दमैन्दिराः कुर्युरपाङ्गा यत्प्रसादतः ।
अश्विनीहस्तिसंपन्ना संपदुज्जृम्भते नृणाम् ॥ १ ॥

आनन्दमिति । येषामपाङ्गानां प्रसादतो ऽनुग्रहात् नृणां अश्विनी वडवा, अश्विनीकुमारादिषु दृष्टत्वात्, हस्ती च ताभ्यां संपन्ना युक्ता, यद्वा अश्वा अस्यां सन्ति सा हस्तिभिः संपन्ना चेति पदद्वयं संपदुज्जृम्भते वर्धते ते इन्दिराया रमाया इमे ऐन्दिरा अपाङ्गाः कटाक्षाः आनन्दं कुर्युः । अस्मिन्स्तवके सर्वपद्ये नक्षत्रनामसूचनेन मुद्राऽलङ्कारस्तथाऽपि क्वचि-

१ अथ प्रतिश्लोकं यथाक्रमं तत्तन्नक्षत्रनामविन्यासचातुरीपुरस्सरं नक्षत्रमालाख्येन पञ्चदशेन स्तवकेन स्तोतुकाम आदौ प्रथमनक्षत्रनाम अश्विनी इति निर्दिशन् ऐन्दिराः (रमासम्बन्धिनः) नेत्रप्रान्ता आनन्दं कुर्युः,यत्प्रसादात् पुरुषाणाम् वडवावारणसमृद्धा सम्पत्तिरुदयते, इति मङ्गलमाचरति ।

यथासम्भवमन्ये ऽपि लिख्यन्ते । तैरस्य सङ्करो ज्ञेयः । पथ्या-वक्रं वृत्तम् ॥ १ ॥

भगवति सुधाऽब्धिकन्ये भवतीं भूष्णुः प्रपद्ये ऽहम् ।
परमाऽऽभरणीभूतां भुजान्तरे भोगिशैलेन्दोः ॥ २ ॥

भगवतीति । भो भगवति ! हे सुधाऽब्धिकन्ये ! भोगिशैलेन्दोर्विष्णोः भुजाऽन्तरे बाहुमध्ये परमत्यन्तमाभरणीभूतां भूषीभूतां भवतीं भूष्णुः । भूष्णुर्भविष्णुर्भवितेत्यमरः । अहं प्रपद्ये । उपगीतिवृत्तम् ॥ २ ॥

निजशिरसि निदधदुच्चैः संपन्मय्यास्तवाऽम्ब सोदर्यम् ।
अपि सकलविभवदायी हा वस्त्रीभूतकृत्तिको भिक्षुः ॥३॥

निजेति । हे ऽम्ब ! संपन्मय्याः । तत्प्रकृतवचने मयट् । तव सोदर्यम् । समानोदर्यसोदर्येत्यमरः । उच्चैर्निजशिरसि दध-

---

२ हे क्षीरसागरसुते ! भगवति ! भूष्णुः भविष्णुर्विवर्धिषुः अहं वेङ्कटपतेर्वक्षसि श्रेष्ठाऽलङ्कारतां प्राप्तां भवतीं प्रपन्नो ऽस्मीति स्वोदयाय भगवतीप्रपन्नतां प्रतिजानानो भरणीमिति द्वितीयं नक्षत्रं निर्दिशन्नाह ।

३ हे अम्ब ! सम्पत्तिरूपायास्तव सहोदरं (चन्द्रम्) उच्चैर्निजोत्तमाङ्गे धारयन् सकलैश्वर्यप्रदो ऽपि अजिनवासाः (शिवः) भिक्षुः (आस) हा खेदे, इति संपद्रूपायास्तव भ्रातुरादरेण सविशेषसंपल्लाभो भविष्यतीति बुद्ध्या तं शिरसि वहन् शिवः सकलसम्पत्प्रदोऽपि स्वयं कृत्तिवासा भिक्षुरजायतेति तस्य विपरीतफलप्राप्त्या साश्चर्यं खेदं प्रकटयन् अजिनवाससो भिक्षुकस्य शिवस्य त्वत्सोदरस्य चन्द्रस्य निजशिरसि धारणादेव निखिलसम्पत्प्रदत्वमजायतेति बोधयन् त्वद्भ्रातुरादरे ईदृशफललाभः किं पुनस्तव सेवकस्ये?-ति कृत्तिका इति तृतीयं नक्षत्रनामोपन्यस्यन्नाह ।

त् अवस्त्रं वस्त्रं सम्पन्नं भवतीति वस्त्रीभूता, कृभ्वस्तियोगे इति च्विः। कृत्तिरजिनं यस्य सः। शेषाद्विभाषेति समासान्तः कप्। भिक्षुरपि सकलं विभवं दयते स आस। अत्र लक्ष्मीगुणवर्णनेन शिवस्यौदार्यगुणवर्णनादुल्लासालङ्कारः। गीतिर्वृ० ॥३॥

तामसह्यभवतापशान्तये
स्तौमि तामरसवासिनीमहम्।
वर्णयन्ति यदपाङ्गमालिकां
वासुदेवनिलयाऽधिरोहिणीम् ॥ ४ ॥

तामिति। यस्याः अपाङ्गानां मालिकां पङ्क्तिं वासुदेवनिलयस्य वैकुण्ठस्याऽधिरोहिणीं निःश्रेणिं वर्णयन्ति तां तामरसवासिनीं सोढुमशक्यस्य भवतापस्य शान्तये शमायाऽहं वेङ्कटाऽध्वरी स्तौमि स्तुतिं करोमि ॥ ४ ॥

तुहिनधामजयाऽभिमुखं मुखं
मृगशिरोमणिदर्पमुषौ दृशौ।
विघटकं च वपुस्तडिदुन्नते-
र्भुवनमातरतो न तवोपमा ॥ ५ ॥

तुहिनेति। हे भुवनमातः! तव मुखं तुहिनधाम्नश्चन्द्रस्य

---

४ यदपाङ्गपङ्क्तिं वैकुण्ठलोकाऽऽरोहणनिःश्रेणिकां जना वदन्ति तां कमलवासिनीमहम् असह्यस्य संसारसन्तापस्य शान्तये नौमीति रोहिणीमिति चतुर्थनक्षत्रनाम निबध्नन्नाह।

५ हे लोकमातः! तव वदनं चन्द्रविजयाऽभिमुखं, नेत्रे च हरिणश्रेष्ठगर्वापहारिणी, शरीरं च विद्युद्दामविवृद्धिविनाशकम्, अतो जगति तवोपमा नास्तीति पञ्चमं मृगशिर इति नक्षत्रनाम निर्दिशन् भगवत्यां निरुपमत्वं प्रतिपादयति।

जये विजये ऽभिमुखं संमुखमस्ति, दृशौ मृगशिरोमणेर्मृगश्रेष्ठस्य दर्पं गर्वं मुष्णीतश्चौर्यं कुर्वतः ते स्तः, चेत्यपरं वपुः तडित उन्नतेः श्रैष्ठ्यस्य विघटकं नाशकं भवति, अतस्तवोपमा साम्यं नास्ति । द्रुतविलम्बितं वृत्तम् ॥ ५ ॥

वरुणाऽऽलयेन्द्रतनये करुणाऽऽर्द्रा-
स्तव लोकमातुरवलोकविशेषाः ।
परितन्यमानदुरितस्तम्बकं मा-
मधुना पुनन्तु मधुनाशनकान्ते ॥ ६ ॥

वरुणेति । हे वरुणाऽऽलयेन्द्रस्य तनये ! भो मधुनाशनस्य कान्ते ! लोकस्य भुवनस्य मातुस्तव करुणया ऽऽर्द्राः स्निग्धाः अवलोकविशेषाः कटाक्षाः परितन्यमानः विस्तार्यमाणः दुरितस्य स्तवकः समूहः येन तं मामधुना पुनन्तु पावयन्त्वित्यर्थः । कुटजाऽऽख्यं वृत्तम् ॥ ६ ॥

शापेन रोषणमुनेः शमितप्रभावो
देवोत्तमो मधुजितो दयिते विषण्णः ।

---

६ हे सागरसुते ! मधुरिपुप्रिये ! जगज्जनन्यास्तव दयाऽऽर्द्रा दृक्पातविशेषाः प्रसरत्कल्मषराशिं मामिदानीं पवित्रयन्त्विति आर्द्रापदं षष्ठनक्षत्रबोधकमुपन्यस्यन् सपापस्याऽऽत्मनः पवित्रीकरणं याचते ।

७ हे मधुविजयिप्रिये ! रोषणमुनेः (दुर्वाससः) शापेन कुण्ठितपराक्रमः (स्वाराज्याच्च्युतः) (अत एव) विषादं प्राप्तो देवेन्द्रस्तव वचःस्तबकैः (स्तोत्रवचननिचयैः) तव सपर्यां (पूजां) कुर्वन् भूयो वसुरुद्रगणसेवनीये स्थाने (स्वाराज्यपदे) विराज-

तन्वंस्तत्र स्तवत्रचःस्तबकैः सपर्यां
स्थाने विराजति पुनर्वसुरुद्रसेव्ये ॥ ७ ॥

शापेनेति । हे मधुजितः दयिते ! रोषणमुनेर्दुर्वाससः शापेन आक्रोशेन शमितः शान्तः प्रभावः सामर्थ्यं यस्य सः अतो विषण्णः खिन्नः देवोत्तम इन्द्रः स्तवस्य स्तोत्रस्य स्तवकैः सङ्घैः तव सपर्यां पूजां तन्वन्वसुभिरष्टभिरुद्रैरेकादशैः(?) सेव्ये स्थाने पुनर्विराजति शोभते । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ७ ॥

निगमकथितमायुर्निस्तुलाऽऽरोग्यभाग्यं
निरवधिकविभूतिं नित्यहृद्यां च विद्याम् ।
भगवति गुणपूर्तिं भासमानां च कीर्तिं
बलिरिपुपदभक्तिं भेजुषां पुष्यसि त्वम् ॥ ८ ॥

निगमेति । हे भगवति ! बलिरिपोर्विष्णोर्भक्तिम्, भज सेवायामित्यस्मात् क्विन् । भेजुषां सेवितवतां क्वस्वन्तमेतत् । कवीनां निरङ्कुशत्वात् । कुर्वतामिति पाठः श्रेयान् । त्वं निगमैर्वेदैः कथितमुक्तम् आयुः । 'जीवेद्वर्षशतं साग्र'मित्यादि जीवितं चेत्यपरं निस्तुलं निरुपममारोग्यरूपं भाग्यं च परं निरवधिका अनन्ता चाऽसौ विभूतिः संपच्च तां च परं नित्यं सदा हृदय-

---

त्तीति पुनर्वस्विति सप्तमनक्षत्रवाचकपदोपन्यासपूर्वकं त्वत्पूजया निखिलाऽरिष्टशान्तिपूर्वकमुत्तमपदप्राप्तिर्भवतीत्याह ।

८ हे भगवति ! त्वं कृतसंवानां वेदोक्तं शतसंवत्सरं पूर्णमायुः, निरुपममनामयभागधेयं, निर्मर्यादमैश्वर्यं, सर्वदा रमणीयां विद्यां, गुणपूर्णतां, विराजमानां कीर्तिं, हरिपदभक्तिं च पुष्णासीति त्वत्सेवाया एतानि फलानीति पुष्येत्यष्टमनक्षत्रनाम निर्दिशन्नाह ।

स्य प्रियां हृद्याम् । हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासेष्विति हृदादेशः । तां विद्यां च परं गुणानामौदार्यादीनां पूर्तिं समग्रत्वं च परं भासमानां शोभमानां कीर्तिं पुष्यसि पुष्टां करोषि, भक्ताय सर्वमप्यभीष्टं ददासीति भावः । मालिनीवृत्तम् ॥ ८ ॥

शेषाऽचलाऽधीशाऽङ्गकाऽऽश्लेषाऽचलाऽऽमोदोन्नतिः
सैषा भवोन्मेषाऽब्धिसंशोषाऽवहा विश्वप्रसूः ।
तोषाय नः कल्पेत दुर्दोषाऽपहं यस्याः पदं
भाषाशचीमुख्यद्युसद्योषाशिरोभूषायते ॥ ९ ॥

शेषेति । दुर्दोषाऽपहं दुष्टदोषनाशकं यस्याः पदं चरणं भाषा वाणी शचीन्द्राणी ते मुख्ये यासु तासां द्युसदां देवानां योषाणां स्त्रीणां शिरोभूषायते, मुकुटमणिरिवाऽऽचरतीत्यर्थः । सा प्रसिद्धा एषा लक्ष्मीः शेषाऽचलाऽधीशस्य श्रीकृष्णस्य अङ्गकस्य शरीरस्येत्यर्थः आश्लेष आलिङ्गनं तेनाऽऽमोदस्य हर्षस्य उन्नतिराधिक्यं यस्याः सा अन्यच्च भवोन्मेषः संसारोदय एवाऽब्धिः समुद्रस्तस्य शोषाऽऽवहा नाशिका विश्वप्रसूर्जगन्माता नो ऽस्माकं तोषाय हर्षाय कल्पेत भवेता(?)मित्यर्थः ॥९॥

इहोपास्ते यस्ते चरणकमलद्वन्द्वममलं
स पूज्यः स्वाराज्यं जननि कलयिष्यन्नविकलम् ।

---

९ दुष्टदोषविनाशकं यस्याश्चरणं सरस्वतीशचीप्रभृतिदेवाङ्गनाशिरोलङ्कारवदाचरति सा वेङ्कटाऽचलपतिशरीराऽऽलिङ्गनास्थिरसंतोषाऽतिशया संसाराऽऽविर्भावसागरशोषिका एषा लोकमाताऽस्माकमानन्दाय प्रभवत्विति श्राश्लेषेति नवमं नक्षत्रनामोल्लिखन्नाह ।

१० यः पुमानस्मिन् लोके तव चरणकमलं सेवते महनीयः सो

मघोनः साम्राज्यं मदनमथनस्याऽपि विभवं
तृणप्रायं प्रायो गणयति पदं द्रौहिणमपि ॥ १० ॥

इहेति । इह लोके अमलं निर्दोषं ते चरणकमलयोर्द्वन्द्वं युग्मं यः पुमानुपास्ते पूजयति हे जननि! स पूज्यः सन्नविकलं पूर्णं स्वाराज्यं कलयिष्यन्स्वीकुर्वन्सन्(?) मघोनः साम्राज्यमिन्द्रपदं तथा मदनमथनस्य शिवस्य विभवं संपदं प्रायः। प्रायो भूम्न्यन्तगमने इत्यमरः । द्रौहिणं पदं ब्रह्मपदमपि तृणप्रायं तृणसदृशं गणयति । शिखरिणीवृत्तम् ॥ १० ॥

आर्यसेवितमक्षयं फलमिष्टमर्यमतारकं
यत् क्षणेन निजेक्षणेन मुदा ददाति सनातनम् ।
तत् तडित्समधाम मङ्गलनाम तामरसाऽऽलयं
पालयत्विममानमत्सुरयौवतं परदैवतम् ॥ ११ ॥

आर्येति । यत् अर्यम्णः सूर्यस्य तारकं रक्षकम् । आर्यसे-

ऽखण्डितं परलोकराज्यं मोक्षरूपं पश्यन् इन्द्रस्याऽऽधिराज्यं, शिवस्याऽणिमादिवैभवं, ब्रह्मपदमपि तृणतुल्यं जानातीति त्वच्चरणोपासका ऐहिकाऽऽमुष्मिकफलभोगे विरक्तः सन्निःश्रेयसभाग् भवतीति मघेति दशमनक्षत्रनामोट्टङ्कयन्नाह ।

११ यत् (परदैवतं) आर्यैः (श्रेष्ठैः) सेवितम् अर्यमतारकं (सूर्यमण्डलस्य विभेदपुरःसरं तत्पारप्रापकम्) अभीप्सितमक्षयं फलं मोक्षरूपं स्वकटाक्षपातमात्रेण क्षणमात्राद्ददाति तद्विद्युत्समानदेहकान्ति, मङ्गलकराऽभिधेयं, कमलवासि, देवाऽङ्गनानम्यमान,मुत्कृष्टं, दैवतं (रमारूपम्) इमं जनं (मां) पालयत्विति अर्यमदेवतामित्यनेन सूर्यदेवताकपूर्वाफल्गुनीति एकादशनक्षत्रनाम निवेशयन्नाह ।

ति पाठे तदेवाऽऽर्यमतारकमिति स्वार्थे ऽण् । तथा सनातनं पुराणं पुनस्तामरसाऽऽलयं पद्माऽऽवासं अन्यच्च युवतीनां समूहो यौवतम् । शत्रन्तादनुदात्तादेरञ् । आनमत् नम्रीभवत्सुराणां यौवतं यस्मिन् तत् अपि च मङ्गलं नाम यस्य तत् च परं तडिता समं सदृशं धाम तेजो यस्य तत् यत्परदैवतं रमारूपं आर्यैः सेवितम् इष्टमक्षयमविनाशि फलं क्षणमात्रेण मुदा ददाति तद्दैवतमिमं कविं पालयतु । अत्राऽर्यमस्वामितारकमिति पूर्वाफल्गुन्युक्ता । मार्तण्डादिज्योतिर्ग्रन्थेषु चाऽर्यमस्वामिकम् उत्तरानक्षत्रमुक्तम्, अतो ऽयं कविभ्रम एवेति चेत् शृणु । 'फल्गुनी नक्षत्रमर्यमा देवता'इत्यापस्तम्बश्रुतिः । 'गवां पतिः फल्गुनीनामसि त्वं तदर्यमन्वरुणमित्रचारु तं त्वावयꣳ सवितारꣳ सतीनां जीवाजीवन्तुमुपसंविशेम येनेमा भुवनानि सञ्जिताअस्य देवा अनुसंयन्ति चेतः अर्यमा राजा जरस्तुविष्मान्' इत्यापस्तम्बब्राह्मणम्, इति निगमप्रमाणत्वात्पया तत्भ्रमसहितानि सर्वाण्यपि गणकपक्षाङ्गान्युद्धृतानीत्यवेहि । विबुधप्रियात्०॥ ११ ॥

एकेनाऽञ्जलिनैव कञ्जनिलये सर्वाऽर्थमुर्वीतले
सन्दायाऽथ मुकुन्दमन्दिरगतिं संतन्वतीं त्वां विना ।

---

१२ हे कमलालये! एकेनाऽञ्जलिना (सकृत्प्रणाममात्रेण) (नमते जनाय) भूतले सकलमभीप्सितार्थं वितीर्य परत्र वैकुण्ठगतिं विस्तारयन्तीं भवतीं विहाय (मम) श्रेष्ठा वाक् अतिचञ्चले क्षुद्रे नरपतिगणे मा रंस्त (न रमताम्) इति इयं सदा मम वाञ्छा, तदन्यत् (किं चिदपि) कदा चिदपि न याचामीति उत्तराफल्गुनीति

मा रंस्ताऽतिखले चले नृपकुले वागुत्तरा फल्गुनी-
त्याशासेयमहर्निशं तदितरद्याचामि नो जातु चित्॥१२॥

एकेनेति। हे कञ्जनिलये! एकेनाऽञ्जलिना करसंपुटेनैव उर्वीतले पृथ्व्यां सर्वार्थं चतुर्विधपुरुषार्थं सन्दाय अथाऽनन्तरं मुकुन्दमन्दिरस्य वैकुण्ठस्य गतिं सन्तन्वतीं ददतीं त्वां विना अतिचले तथा खले दुर्जने पुनः फल्गुनि निःसारे नृपकुले उत्तरोत्तमा वाक् मम वाणी मा रंस्त मा क्रीडतु(?)। रमु क्रीडायामित्यस्माद् लुङि न माङ्योगे इत्यटो निषेधः। इति इयमहर्निशं रात्रिन्दिवम् आशासा इच्छा ममेति शेषः। तस्मादितरदन्यद् जातु चित्कदा चिदपि नो याचामि। शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्॥ १२॥

क्षिपतु क्षिप्रमनल्पमप्रतिहतस्तापत्रयं मामकं
भवदवाग्निभयाऽपहस्तव कृपावीक्षासुधानिर्झरः।

द्वादशं नक्षत्रनाम विन्यस्यन् पुरुषार्थचतुष्टयप्रदां त्वामेव मद्वाक् स्तवीतु, न निःसारान् चञ्चलान् नृपानित्येव मे वाञ्छेत्याह।

१३ हे शीतमहःसहोदरि! अम्ब! अप्रतिबद्धसंसारदावानलभीतिविनाशकस्त्वदीयदयाकटाक्षपीयूषप्रवाहः सत्वरं मदीयं बहुलमाध्यात्मिकाऽऽधिदैविकाऽऽधिभौतिकतापत्रयं प्रतिक्षिपतु, यतः साधुकदम्बं (सज्जनसमूहं, नीपसङ्घं च) पीडयन् विहितप्रौढागमव्याहतिः (कृतदुरूहशास्त्रोल्लङ्घनः, कृतप्रवृद्धवृक्षविनाशश्च) हानिदाघविभवः (हानिप्रदपापपराक्रमः, हा (खेदे) निदाघस्य ग्रीष्मस्य ऐश्वर्यं (संतापः) शान्तिं प्राप्नोतीति श्ले-

व्यथयन् साधुकदम्बमम्ब विहितप्रौढागमव्याहृतिः
शशिनः सोदरि हानिदाघविभवः शान्तिं यतो विन्दति॥ १३॥

क्षिपत्विति । हे ऽम्ब अप्रतिहतः अनिवार्यः तथा भव एव दवाऽग्निस्तस्य भयाऽपहः भीतिनाशकः तव कृपायुक्ता वीक्षा कृपावीक्षेति शाकपार्थिवादित्वान्मध्यमपदलोपिसमासः । सैव सुधानिर्झरो ऽमृतप्रवाहः अनल्पं बहु मामकं तापत्रयं क्षिपतु नाशयतु । हे शशिनः सोदरि ! निर्झरपक्षे विहिता कृता प्रौढानामगमानां वृक्षाणां, वीक्षापक्षे आगमानां शास्त्राणां च व्याहृतिर्नाशो येन सः तथा साधुकदम्बं सत्कदम्बवृक्षं सद्वृन्दं च व्यथयन्व्यथां कुर्वन्(?) हा इति खेदे, निदाघस्योष्णोपगमस्य अन्यत्र हानिदस्य नाशकस्याऽघस्य पापस्य च विभवः ऐश्वर्यं यतः कटाक्षसुधाझराच्छान्तिं विन्दति स इति पूर्वाऽन्वयेन सम्बन्धः ?॥ १३ ॥

लोके पाकाऽरिमेके विरचितयजनश्रेणयः प्रीणयन्ते
के चित् त्रासाऽपनुत्त्यै विदधति नृहरेर्योगिवर्याः सपर्याम्।

वेण प्रचण्डग्रीष्मसंतापसदृशः पापतापो यस्मात् शाम्येत्स ते कटाक्षनिर्झरो मम तापत्रयं शमयत्विति त्रयोदशे हस्तेति नक्षत्रनामोपन्यस्यन्नाह ।

१४ हे जलधिसुते ! जगति के चित्पुरुषाः कृतयागपरम्पराः सन्त इन्द्रं तोषयन्ति, के चिच्च योगिश्रेष्ठा भयविनाशाय नृसिंहस्य पूजां रचयन्ति, अन्ये शिवसेवां कुर्वन्ति, अमी वयं तु इह अनवगम्य-

अन्ये पाथोधिकन्ये हरपरिचरणं कुर्वते सर्वदेह
त्वामेवाऽमेयरूपां मनसि वयममी सर्वदा भावयामः ॥ १४॥

लोके इति । हे पाथोधिकन्ये ! इह लोके विरचिताः कृताः यजनानां श्रेणयः पङ्क्तयः यैः एके पुरुषाः पाकारिमिन्द्रं प्रीणयन्ते, केचिदन्ये योगिवर्याः त्रासस्याऽपनुत्त्यै नाशाय नृहरेर्विष्णोः सपर्यां विदधते । सपर्याऽर्चाऽर्हणाः समा इत्यमरः । अन्ये हरस्य शिवस्य परिचरणं सेवनं कुर्वते, अमी वयम् अमेयरूपामपरिमितस्वरूपां त्वामेव मनसि हृदि सेवया भक्त्या सर्वदा । सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा इति दाप्रत्ययः । भावयामः ध्यायामः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १४ ॥

मयि सर्वाऽपकृतिक्षमे ऽपि कलय स्वातीव शीतां दयां
हरिकान्ते भुवनोपकारनिरतेष्वन्येषु धन्येष्विव ।
पनसाऽऽम्रादिमहीरुहेषु ददती भूरीणि वारीणि सा
विषवृक्षे ऽपि मुहुः प्रवर्षति न किं विश्वाऽम्ब कादम्बिनी १५

मयीति । भुवनस्य जगत उपकारेषु निरतेषु तत्परेषु हे हरिकान्ते ! अन्येष्वितरेषु धन्येषु पुरुषेष्विव सर्वाऽपकृतिषु

स्वरूपां त्वामेव सर्वदा ध्यायाम इति चित्रेति चतुर्दशनक्षत्रनामनिर्देशपूर्वकमाह ।

१५ हे जगन्मातः ! हरिप्रिये ! लोकोपकारासक्तेषु धन्यपुरुषेष्विव सकलाऽपकारसमर्थे मयि अतीव शीतां कृपां कलयस्व, (कुरु) पनसाऽऽम्रादिवृक्षेषु बहूनि जलानि ददाना मेघमाला विषद्रुमे ऽपि भूयो न वर्षति किम् ? इति पञ्चदशस्वातीनक्षत्रनाम निवध्नन् पुण्यवत्स्विव पापिष्ठे ऽपि मयि कृपां कुर्विति याचते ।

सकलाऽपकारेषु क्षमे समर्थे ऽपि मयि अतीवाऽत्यन्तं शीतां शीतलां दयां कृपां कलयस्व कुरु। तत्र दृष्टान्तः। हे विश्वाऽम्ब! जगन्मातः! पनसश्चाऽऽम्रश्च। पनसः कण्टकिफलः, आम्रश्चूतो रसालो ऽसौ इत्यमरो। तौ आदी प्रथमौ येषु तेषु महीरुहेषु वृक्षेषु भूरीणि। स्फारं भूयश्च भूरि चेत्यमरः। वारीण्युदकानि ददती कादम्बिनी मेघमाला सा जडरूपा ऽपि विपवृक्षे न प्रवर्षति किं न वर्षणं करोति किम्? अपि तु प्रवर्षत्येव, तस्मात्तदधिका त्वं पापिन्यपि मयि दयां कुर्विति भावः॥१५॥

पूर्णं वर्णयितुं तवाऽङ्ग निगमा न प्राभवन् प्राभवं
यस्याः स्वर्गणिका मुदं विदधते दास्येन लास्येन च।
वाणी सा ऽपि विशाखदन्तिमुखयोर्माता ऽपि जाताऽऽदरे
धन्ये चामरवीजनं रचयतो धत्ते कलाचीं शची॥१६॥

पूर्णमिति। अङ्ग! धन्ये! यस्यास्तव स्वर्गणिका अप्सरसः लास्येन नर्तनेन दास्येन सेवया च मुदं विदधते कुर्वन्ति तथा सा वाणी सरस्वती, विशाखः षण्मुखः, दन्तिमुखो हेरम्बः, तयोर्माता च जाताऽऽदरे सती चामरयोर्वीजनं कुरुतः, एवं कलाची। 'पिकदानी'ति लोके। तां शची इन्द्राणी धत्ते, तस्यास्तव

---

१६ अङ्ग रमे! यस्या अप्सरसः परिचरणेन नृत्येन च संतोषं जनयन्ति, प्रसिद्धतमा शारदा स्कन्दहेरम्बजननी (पार्वती) च सादरं चामरं वीजयन्तः, इन्द्राणी च कलाचीं (निष्ठीवनपात्रं) धारयति, तस्यास्तव पूर्णां प्रभुतां वर्णयितुं वेदा अपि न समर्था इति भगवत्याः सामर्थ्यमपरिच्छिन्नमिति वदन् विशाखेति षोडशनक्षत्रनाम प्रदर्शयन्नाह।

प्राभवं सामर्थ्यं वर्णयितुं निगमा वेदाः न प्राभवन्न समर्थाः।
शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्॥ १६॥

बहुतरमनूराधारयता मुखैरखिलश्रुती-
र्नलिनजनुषा निर्मातुमहो यदम्ब न शक्यते।
कथमिह तव स्तोत्रे कवयः शक्ता स्वयमिन्दिरे
जगति शिशवः शक्याऽर्थकृतो ऽर्थं वा जननीमुदे॥१७॥

बह्विति। हे इन्दिरे ? मुखैश्चतुष्ट्वाद्बहुत्वम। बहुतरा मनवो मन्त्रा यासु ताः श्रुतीर्वेदानाराधयता ऽन्येत्रा नलिनजनुषा ब्रह्मणा यत्स्तोत्रं निर्मातुं कर्तुं न शक्यते, अहो आश्चर्ये, इहैतस्मिन् तव स्तोत्रे जगति कवयः स्वयं त्वत्कृपां विना शक्याऽर्थकृतः कथं भविष्यन्तीति काकुः। अथ वा जनन्या मातुर्मुदे हर्षाय शिशवो वयं शक्याऽर्थकृतः करणे समर्था इति यावत्। आक्षेपालङ्कारः॥ १७॥

त्रस्यत्ताताऽभिहितवचनत्राणधर्माय सीते
ज्येष्ठैकाऽर्हे रघुपरिवृढे राज्यमुत्सृज्य याते।

---

१७ हे अम्ब! इन्दिरे! चतुर्भिः मुखैः समधिकमन्त्रघटितान् वेदान् धारयता कमलोद्भवेनापि यत (त्वत्स्तोत्रं) रचयितुं न शक्यते (तस्मिन्) ते स्तोत्रे कवयो वयं कथं शक्ताः ? अथ वा आत्मना यावच्छक्यकार्यकृतो बाला जननीमंतोषमुत्पादयन्तीति साकल्येनाऽशक्यो ऽपि तव स्तवो यथाशक्ति मया क्रियमाणस्त्वां तोषयेदेवेति अनूराधेति सप्तदशनक्षत्रनामोपन्यासपूर्वकमाह।

१८ हे सीते! उद्विजमानपितृकथितवचनपालनधर्ममनुष्ठातुं रामचन्द्रे ज्येष्ठाऽत्यगात्रयोग्यं राज्यं परित्यज्य (वनं) याते सति

विश्वं त्रातुं त्वमनुचलिता वीरमेनं हि नो चेत्
कस्माद्भस्मीभवतु जगतां कण्टकः पङ्क्तिकण्ठः ॥ १८ ॥

त्रस्यादिति । हे सीते ! त्रस्यता कैकेयीवचसा त्रासं गाप्नुवता तातेन दशरथेनाऽभिहितस्योदितस्य वचनस्य त्राणाय पालनाय । 'ज्ञानतो ऽपि सुतः कुर्यात्पितुः कार्यं स उत्तम' इत्यध्यात्मरामायणे श्रीरामोक्तेः । ज्येष्ठः ज्यायान् एकः केवलम् अर्हः योग्यः यस्य तद्राज्यमुत्सृज्य त्यक्त्वा रघुषु परिवृढे श्रेष्ठे श्रीरामे। प्रभौ परिवृढ इति निपातनात्साधुः । याते चलिते सति विश्वं जगत् त्रातुं रक्षितुं वीरं शूरमेनं श्रीरामं त्वं लक्ष्मीः अनुचलिता पश्चाद्गता ऽसीत्यर्थः । नो चेत्त्वदनुगमं विना जगतां भुवनानां कण्टकः कण्टक इव सर्वदा पीडक इत्यर्थः। पङ्क्तिकण्ठः दशकण्ठः कस्माद्धेतोर्भस्मीभवतु ? नाशं प्राप्नोतु। शक्तिं विना किमपि कर्म न भवति, अतः शक्तिरूपया त्वयैव तद्दुष्करं कर्म कृतमिति भावः । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ १८ ॥

द्विषच्चमूलयेच्छया तवाऽङ्घ्रिपद्ममिन्दिरे
स्फुरत्सरोजमन्दिरे सुराः पुरा ववन्दिरे ।

एनं वीरं (रामं) त्वं जगद्रक्षणायाऽनुयाता, अन्यथा लोकपीडको दशग्रीवः कुतो हतः स्यात् ? इति रामे पितृवचनपालनमात्रकृते याते त्वं सकललोकपालनायैवैनमनुगतेति भगवतो ऽपि त्वयि रक्षणलालसा साऽतिशयेति सूचयन् अष्टादशज्येष्ठाक्षनाम निर्दिशन्नाह ।

१९ हे विलसत्कमलगृहे ! इन्दिरे ! पुरा देवाः शत्रुसेनानाशेच्छया तव चरणसरोजं प्रणेमुस्तुष्टुवुर्वा, तदेव (चरणसरोजं वयम-

तदेव संपदे वयं निरापदे तमोभिदे
भजामहे भुजायुगीयुजा नतेन मौलिना ॥ १९ ॥

द्विषादिति । हे इन्दिरे ! हे स्फुरत् सरोजं शोभमानकमलं मन्दिरं यस्यास्तत्सबुद्धौ, सुराः पुरा पूर्वं द्विषतां शत्रूणां चमूनां सेनानां लयस्येच्छया यत्तवाऽङ्घ्रिपद्मं ववन्दिरे तदेव तव पादपद्मं वयं तमो ऽज्ञानं भिनत्ति तस्यै निर्गता आपद्यस्यास्तस्यै संपदे मुक्तिरूपाश्रिये भुजयोर्युग्या युग्मेन युनक्ति युक्तो भवति तेन मौलिना मूर्ध्ना भजामहे । पञ्चचामरं वृत्तम् ॥ १९ ॥

कलितनियमपूर्वाऽऽषाढकाषायचेला
यतसकलहृषीका यद्यन्तीन्द्रा विशन्ति ।
तदपि भजति धाम न्यस्य भारं त्वदङ्घ्रौ
मम जननि नृपाशो मादृशो बालिशो ऽपि ॥ २० ॥

कलितेति । हे मम जननि ! कलिते स्वीकृते नियमपूर्वे आषाढः दण्डः । यतिनां दण्ड आषाढ इत्यभिधानम् । कषायेण रक्तं काषायम् । तेन रक्तं रागादित्यण् । तच्च तच्चेलं वस्त्रं च ते यैस्ते तथा यतानि स्वाधीनीकृतानि सकलानि हृषीकाणीन्द्रियाणि यैस्ते यतीन्द्रा यत् धाम विशन्ति तदपि धाम

ज्ञाननाशिकायै विगतऽऽपत्त्यै सम्पदे (मोक्षलाभाय) भुजयुगलसंयुक्तेन शिरसा सेवामहे इति ऊनविंश मूल नक्षत्रनामोपन्यस्यन्नाह ।

२० हे मम मातः ! धृतनियमपूर्वदण्डकाषायवस्त्रा नियमितनिखिलेन्द्रिया यतिवर्या यत् प्रविशन्ति तदपि धाम (वैकुण्ठरूपं) त्वयि भारं निवेश्य मत्सदृशो मूढो नराऽपसदः प्राप्नोतीति विंशपूर्वाषाढानक्षत्रनामनिर्देशपूर्वकमाह ।

तेजः प्रति बालिशो ऽज्ञः मादृशो मत्सदृशः कुत्सितो ना नृपाशः । याप्ये पाशप् । त्वदङ्घ्रौ भारं न्यस्य भजति प्राप्नोति । अत्र हितेषु साधुषु अहितेषु बालिशेषु समानवर्तनात्तुल्ययोगिताऽलङ्कारः । मालिनीवृत्तम् ॥ २० ॥

साराऽपदानशतमोदितविश्वदेव-
तारापतिस्थमपि भानुसुतेन राज्यम् ।
त्वत्प्राप्तिकार्यसहकारिगिरैव लब्धं
कार्योद्यमो हि महतां कमले शिवाय ॥ २१ ॥

सारेति । हे कमले ! पद्मे ! साराणां सारभूतानाम् अपदानानां वृत्तकर्मणां शतेन बहुनेत्यर्थः । मोदिता हर्षिता विश्वदेवाः समग्राऽमरा येन तस्मिन् तारापतौ तिष्ठति तत्तारापतिस्थं तदपि राज्यं भानुसुतेन सुग्रीवेण तव प्राप्तिकार्ये उपलब्धिकर्मणि सहकारिणी साहाय्यकारिणी गीर्वाणी य(?) स्तयैव लब्धं प्राप्तं, तथा हि—महतां श्रेष्ठपुरुषाणां कार्योद्यमः कर्तव्योद्योगः शिवाय कल्याणाय भवति । 'उद्योगः खलु कर्तव्यः फलं मार्जारकर्मवत् । जन्मप्रभृति गौर्नास्ति पयः पिबति नित्यशः' 'उद्योगिनं पुरुषसिंह मुपैति लक्ष्मी'रित्याद्यभियुक्तोक्तेः' । अर्थान्तरन्यासाऽलङ्कारः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ २१ ॥

---

२१ हे कमले ! बलकृतनानाकर्मसमूहसंतोषितनिखिलाऽमरे तारापतौ (वालिनि) स्थितमपि राज्यं त्वल्लाभकर्मणि साहाय्यवाङ्मात्रेण सुग्रीवेण लब्धमिति महात्मनां कार्यप्रयत्नः कल्याणाय भवतीत्युक्त्या समर्थयन् विश्वदेवतारेति आश्विनेयदेवताकैकविंशोत्तराषाढानक्षत्रनामोपन्यासपुरस्सरमाह ।

दुरितं विषह्य निखिलं दयानिधे
परिपात्वकिञ्चनजनं भवानिति ।
जगदुद्भवाऽऽदिनिरतस्य शार्ङ्गिणः
श्रवणे ऽभिधेहि रहसि स्वयं रमे ॥ २२ ॥

दुरितमिति । हे दयानिधे ! रमे ! 'अखिलं समग्रं दुरितं दुष्कृतं विषह्य सोढ्वा भवान् भगवान् अकिञ्चनं दरिद्रं जनं परिपातु रक्षतु' इति जगत उद्भवादिः, आदिशब्देन पालनसंहारौ, तेषु निरतस्याऽऽसक्तस्य शार्ङ्गिणो हरेः श्रवणे कर्णे रहसि स्वयम् अभिधेहि कथय। मञ्जुभाषिणी वृत्तम् ॥ २२ ॥

अशक्तो ऽस्मि दुःसाधनिष्ठासहस्रे-
ष्वहं कर्मबोधाद्युपायान्तरेषु ।
अतस्तावकीने सुरद्रोरनूने
पदे लोकमातः प्रपद्ये ऽतिभीतः ॥ २३ ॥

अशक्त इति । हे लोकमातः ! अहं दुःखेन साधितुमशक्यो दुःसाधः । साध संसिद्धावित्यस्मादीषद्दुःसुषु कृच्छ्राऽकृच्छ्रार्थेषु खल् । स निष्ठायाः सहस्रं सहस्रांशः येषु तथा क-

---

२२ हे रमे ! त्वं, "हे दयानिधे ! भवान् दीनं जनं समग्रं दुष्कृतं मर्षयित्वा रक्षतु" इति लोकसर्गादिकार्यव्यापृतस्य हरेः कर्णे स्वयं कथयेति द्वाविंशश्रवणनक्षत्रनामोद्दिश्नन्नाह ।

२३ हे जगन्मातः ! अहं दुष्कराऽनुष्ठानसहस्रेषु कर्मज्ञानप्रभृतिष्वन्येषूपायेषु असमर्थो ऽस्मि, अतो ऽत्यन्तं चाकितः सन् कल्पवृक्षकल्पं तावकं चरणं शरणं कुर्वे इति त्रयोविंशधनिष्ठानक्षत्रनामोपनिबध्नन्नाह ।

मेसन्ध्याऽऽदिबोध आत्मज्ञानम् एते आदी येषु तेषु उपायान्तरेषु अन्योपायेषु अहमशक्तः असमर्थः अस्मि, अतः सुरद्राः अनूने अधिके इति यावत्, तावकीने त्वदीये पदे स्थाने(?) अत्यन्तं भीतः भययुक्तः अहं प्रपद्ये प्राप्तो ऽस्मीत्यर्थः । भुजङ्गप्रयातं वृत्तम् ॥ २३ ॥

त्वत्परिग्रहजुषं द्विषन् रमे
क्षीयते बहुसहायवानपि ।
तन्निदर्शनमपास्तवारिज-
श्चन्द्रमाः शतभिषङ्‌निषेवितः ॥ २४ ॥

त्वदिति । हे रमे ! तव परिग्रहं गृहीतं जनं, पत्नीपरिजनादानमूलशापाः परिग्रहा इत्यमरः । तं जुषते सेवते तं पुरुषं द्विषन् जनः बहवः सहाया अस्य सन्ति तादृशो ऽपि क्षीयते क्षयं प्राप्नोति तस्य निदर्शनं दृष्टान्तः अपास्तं वारिजं येन स चन्द्रमा इन्दुः शतभिषग्भिः शततारभिर्बहुवैद्यैश्च सेवित इति । अत्र लिङ्गप्रमाणाऽलङ्कारः । रथोद्धतावृत्तम् ॥ २४ ॥

भगवति यस्य भवद्गुणकीर्तनकम्प्रौष्ठपदमास्यम् ।

---

२४ हे रमे ! त्वया परिगृहीतं जनं द्विषन् पुरुषः बहुलसहायसंपन्नो ऽपि क्षयं प्राप्नोतीत्यत्र त्वदावासभूतकमलविरोधी शतभिषङ्‌निषेवितः (शतसंख्यकचिकित्सकसेवितः, शततारकाख्यतारासेवितश्च) चन्द्र उदाहरणमिति चतुर्विंशशतभिषङ्नक्षत्रनाम प्रदर्शयन्नाह ।

२५ हे भगवति ! यस्य पुरुषस्य मुखं त्वद्गुणवर्णनेन कम्पमानस्यौष्ठस्याऽऽस्पदं भवति तत्पादकमलधूलिर्जगत्यस्माकं शरणं भवतीति

भवति हि जगति गतिस्तच्चरणाऽम्बुजरेणुरस्माकम्॥२५॥

भगवतीति । हे भगवति ! यस्य पुंस आस्यं भवत्या गुणानां कीर्तने वर्णने कम्प्रस्य कम्पमानस्य ओष्ठस्य । चलनं कम्पनं कम्प्रमित्यमरः । पदं स्थानं भवति तस्य चरणाऽम्बुजस्य रेणुर्धूलिः अस्माकं गतिर्भवति इति जगति लोके हीति प्रसिद्धम् । उपगीतिवृत्तम् ॥ २५ ॥

त्वत्पदमरविन्दगृहे वन्दन्ते जन्तवो भुवि ये ।
भुवनोत्तरभाद्रपदक्षुण्णममीषां गृहद्वारम् ॥ २६ ॥

त्वदिति । हे अरविन्दगृहे ! कमले ! भुवि त्वत्पदं भवच्चरणं ये जन्तवः प्राणिनः वन्दन्ते नमस्कुर्वन्ति अमीषां जन्तूनां गृहद्वारं भुवने उत्तराण्यधिकानि भद्रस्य भद्राजातीयगजस्येमानि भाद्राणि । भद्रः शिवे खञ्जरीटे वृषभे तु कदम्बके । करिजातिविशेषे चेति मेदिनी । पदानि तैः क्षुण्णं चूर्णितम् । क्षुदिर् संपेषणे इत्यस्मान्निष्ठायां रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च द इति नः । भवतीत्यर्थः । उपगीतिवृत्तम् ॥ २६ ॥

शिशिरेवतीर्य सिन्धौ साकं शीतांशुना पद्मे ।

पञ्चविंशपूर्वभाद्रपदानक्षत्रनाम प्रोष्ठपदमित्यनेन विन्यस्यन्नाह ।

२६ हे कमलालये ! भूतले ये जनास्त्वच्चरणमभिवादयन्ते स्तुवते वा एतेषां मन्दिरद्वारं भुवनोत्तरभाद्रपदक्षुण्णं (लोकोत्तरहिमवदाकरजभद्राख्यगजसम्बन्धिपादक्षुण्णं) भवतीति त्वां नमतां गजादिसमृद्धसम्पल्लाभो भवतीति उत्तरभाद्रपदमिति षड्विंशनक्षत्रनाम निर्दिशन्नाह ।

२७ हे कमले ! त्वं शीतले सागरे शिशिरकरेण सहाऽवतीर्य

करुणाऽऽर्द्रे कान्तहृदि स्थास्नुर्मुष्णासि तापं मे ॥२७॥

शिशिरे इति । हे पद्मे ! शीतांशुना चन्द्रेण साकं सह। अत्र चन्द्रस्याऽप्रधानत्वद्योतिका सहयुक्ते ऽप्रधाने इति तृतीया ज्ञेया । शिशिरे शीतले सिन्धौ अवतीर्य, यद्वा हे करुणाऽऽर्द्रे ! दयाक्लिन्ने ! अतः हे शिशिरे ! इति सम्बुद्धिः। कान्तस्य हरेर्हृदि हृदये तिष्ठतीति स्थास्नुः। ग्लाजिस्थश्च क्स्नुरिति क्स्नुप्रत्ययः । मे तापं सन्तापं मुष्णासि चोरयसि । अत्र लक्ष्म्या शीतलत्वगुणस्य अन्यसंसर्गेणाऽधिक्यवर्णनादनुगुणालङ्कारः । उपगीतिवृत्तम् ॥ २७ ॥

संग्रथ्य चित्रैः पदरत्नखण्डैः
समर्पिता दास्यजुषा मयैषा ।
नक्षत्रमाला नदराजकन्ये
हृद्या त्वदीये हृदये चकास्तु ॥ १८ ॥

इति श्रीमद्वेङ्कटाऽध्वरिविरचिते श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रे नक्षत्रमालास्तवकः पञ्चदशः सम्पूर्णः ॥ १५ ॥

संग्रथ्येति । हे नदराजकन्ये ! हे सुधाऽब्धिपुत्रि ! चित्रैः

दयार्द्रे हरिहृदये ऽवस्थिता सती मम सन्तापं शमयसीति रेवतीति सप्तविंशनक्षत्रनामोपन्यासमुखेनाह ।

२८ एवं सप्तविंशत्या क्रमात्तत्तन्नक्षत्रनामघटितैः श्लोकैः स्तुत्वा सम्प्रति हे सागरसुते ! विचित्रैः पदरूपैर्मणिशकलैः संगुम्फ्य दासेन मया समर्पिता हृदयप्रियेयं नक्षत्रमाला (सप्तविंशतिमौक्तिकघटितहारसदृशी तत्तन्नक्षत्रनामघटितसप्तविंशतिपद्यकृता स्तुतिः) तावकीने हृदये दीप्यतामिति भगवत्यै समर्पयन् स्तवकं परिपूरयति ।

इति श्रीमानवल्ल्युपाख्यनैलङ्गरामशास्त्रिविरचितायां
लक्ष्मीसहस्राऽवतरणिःश्रेणिकायां
नक्षत्रमालास्तवकः ॥ १५ ॥

विचित्रैः पदानि सुप्तिङन्तानि तान्येव रत्नानां मौक्तिकादीनां खण्डास्तैः संग्रथ्य सम्यक् गुम्फयित्वा दास्यं सेवनं जुषते तेन दासेनेति यावत्, मया वेङ्कटाऽध्वरिकविना समर्पिता कण्ठे दत्तेति यावत् । हृद्या हृदयप्रिया मनोहारिणीति यावत् । एषा नक्षत्रमाला पूर्वोक्ता त्वदीये हृदये वक्षसि चकास्तु दीप्यतु(?) इत्यर्थः । उपजातिवृत्तम् ॥ २८ ॥

इति श्रीरावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डि-
तेन विरचितायां बालबोधिन्याख्यायां
श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रटीकायां नक्षत्र-
मालास्तवकः पञ्चदशः
सम्पूर्णः ॥ १५ ॥

अथ विचित्रस्तवकः ॥ १६ ॥

एकवक्त्रोऽपि समरे दशवक्त्रं जघान यः ।
इत्थं विचित्रचरितः स रामः श्रेयसेऽस्तु नः ॥ १६ ॥

अथाऽस्मिन् षोडशस्तवके लक्ष्म्या विचित्रचरित्रं वर्णयितुं प्रथमपद्ये विचित्रमिति तल्लिङ्गं निर्दिशन्मङ्गलमाचरति ।

पवित्रं पद्मनाभस्य कलत्रं तत् पुनातु नः ।
विचित्रं त्रिषु लोकेषु चरित्रं यस्य गीयते ॥ १ ॥

पवित्रमिति । यस्य विचित्रं चरित्रं त्रिषु लोकेषु गीयते तत् पवित्रं पद्मनाभस्य हरेः कलत्रम् । कलत्रं श्रोणिभार्ययोरित्यमरः । नोऽस्मान् पुनातु पवित्रान् करोतु । युग्मविपुलावृत्तम् ॥१॥

अप्राकृतेऽपि भगवानवतारारूपे
प्रायः प्रजाऽनुगुणमेव करोति जन्म ।
मातस्त्वया हि मथिते प्रथमे हि भूते
चित्रं पुरा जनिरकारि तथा द्वितीये ॥ २ ॥

अप्राकृतेति । हे मातः ! भगवान् अप्राकृते प्रकृतिकार्य-

---

१ अथेदानीं षोडशं विचित्रस्तवकमारिप्सुर्यस्य विचित्रं चरितं लोकत्रये गीयते तत् हरेः पवित्रं कलत्रं नः पवित्रयत्वित्याह ।

२ हे जननि ! भगवान् हरिः लोकोत्तरे ऽप्यवतारारूपे प्रजाऽनुरूपमेव जन्म करोति, त्वया तु पुरा मथिते प्रथमे भूते (जलराशौ) यथा जन्माऽकारि तथैव द्वितीये ऽपि भूते (पृथिव्यां) जन्माऽकारीति त्वमेकरूपेणैव जलपृथिव्योरुत्पन्नेति जलोत्पन्नाया जलीयत्वे पृथिव्युत्पन्नायाश्च पार्थिवत्वे समुचिते ऽप्येकरूपेणैवोभयोस्त्वमुत्पन्नेति चित्रं, भगवांस्तु जले ऽवतीर्णो मत्स्यादिरूपेण दशरथादिमनुष्ये ऽवतीर्णो रामादिमनुष्यरूपेण कारणाऽनुरूपं विभिन्नरूपेणाऽजायतेत्याह ।

भिन्ने ऽपि तस्य स्वेच्छाऽऽविर्भावत्त्वादप्राकृभौतिके सत्यपि अवतारस्य रूपे स्वरूपे प्रायो बाहुल्येन प्रजाऽनुगुणं लोकाऽनुरूपं जन्म करोति । प्रकृत्यवशत्वेपि प्रकृतिवशाल्लोका यथा स्वयोनिसदृशं जन्म बिभ्रति गोर्गोवत् तथा दशरथान्मनुष्यान्मनुष्य इति । हिस्त्वर्थे । त्वया प्रथमे भूते नीरे मथिते सति यथा जनिरकारि येन रूपेण जन्म कृतं द्वितीये ऽपि भूते मथिते लाङ्गलेन कर्षिते सति तेनैव रूपेण न तु तद्योनिसदृशं यादोवृक्षादिरूपेण जनिर्जन्माऽकारि कृतम् । तथा च सर्जनश्रुतिः । 'आप एव ससर्जाऽऽदौ तासु बीजमवासृज'दिति श्रुतेः(?) । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ २ ॥

ख्यातो भुवि ज्वलनशीतलिमाऽनुमानं
बाधाऽनुविद्धमिति तार्किकसम्प्रदायः ।
बालाऽनले कमलवासिनि वायुसूनो-
श्चित्रं चकर्थ कृपया शिशिरं त्वमेव ॥ ३ ॥

ख्यात इति । हे कमलवासिनि ! ज्वलनस्य वह्नेः शीतलिम्न अनुमानं बाधेन प्रत्यक्षेणाऽनुविद्धं बाधितम् इति तार्किकाणां संप्रदायः आचारः ख्यातः प्रसिद्धः, इति सति वायुसूनोर्बालस्य पुच्छस्याऽनलं वह्निं कृपया त्वमेव शिशिरं शीतं चकर्थ इदं चित्रम् । अत्र पक्षे साध्याऽभावो बाधः, अनुमानं च वह्निः शीतः द्रव्यत्वात् वन्हिशीतत्वं प्रत्यक्षबाधितमिति

---

३ लोके ज्वलने शैत्याऽनुमानं बाधितमिति नैयायिकसंप्रदायः प्रसिद्धः, परं हे कमलालये ! त्वं मारुतेः पुच्छाऽग्नौ कृपया शैत्यमकार्षीरिति बाधितकार्यकरणमेतच्चित्रमिति भगवतीमाहात्म्याऽतिशयं प्रतिपादयति ।

बाधाऽनुविद्धत्वम् । सो ऽग्निर्मारुतिनाला ऽग्रे शीतः प्रत्यक्षदृष्टः, अत इदं चित्रमित्यर्थः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ३ ॥

निमग्नमग्नौ किल वस्तु भूयो
ऽप्युन्मज्जतीति क नु देवि दृष्टम् ।
वपुर्विजित्रं तव वह्निमग्न-
मुन्मज्जनं मज्जननि प्रपेदे ॥ ४ ॥

निमग्नमिति । हे देवि ! अग्नौ किञ्चिन्निमग्नं वस्तु भूय उन्मज्जतीति क नु दृष्टं ? हे मज्जननि ! तव वपुः वह्निमग्नमप्युन्मज्जनं निर्गमं प्रपेदे इति विचित्रम् । उपजातिवृत्तम् ॥ ४ ॥

स्वबाधकान् साधुजनो ऽपि शक्तौ
बाधेत पाथोधिसुते जगत्याम् ।
बाधाविधात्रीर्भवती ररक्ष
रक्षःस्त्रियः प्रत्युत वायुपुत्रात् ॥ ५ ॥

स्वेति । हे पाथोधिसुते ! साधुजनो ऽपि शक्तौ सामर्थ्यप्राप्तौ जगति स्वस्य बाधकान् पीडकान् बाधेत । भवती तु बाधाविधात्रीः कुर्वतीः रक्षःस्त्रियः प्रति वायुपुत्रात् मारुतेः सकाशाद्ररक्ष इति उत । विचित्रं ज्ञेयम्(?) उपजातिवृत्तम् ॥ ५ ॥

---

४ हे देवि ! वह्नौ प्रविष्टं वस्तु भूय उन्मज्जतीति क नु दृष्टं ? परं हे मन्मातः ! तव वपुरग्निनिमग्नमपि पुनरुन्ममज्जेति विचित्रमित्याह ।

५ हे समुद्रपुत्रि ! पृथिव्यां सत्पुरुषो ऽपि सामर्थ्ये सति निजपीडकम् बाधेतेति प्रसिद्धं, तथापि भवती स्वबाधाप्रदा राक्षसयोषितः प्रत्युत (वैपरीत्येन) हनूमतो ऽरक्ष इति वैचित्र्यं प्रदर्शयन्नाह ।

शोकादपेतः स तवाऽवलोकात्
पाकारिपाकः किल काक एकः ।
लोकाननेकान् लभते स्म चित्रं
भुजान्तरस्थे भुजगेश्वरस्य ॥ ६ ॥

शोकेति । हे भुजगेश्वरस्य भुजान्तरस्थे ! तवाऽवलोकात् कृपाकटाक्षमात्रात्स पाकारेरिन्द्रस्य पाकः । पोतः पाकोऽर्भक इत्यमरः । एकः काकः खलपीडकत्वेन प्रसिद्धः करटः शोकात् अपेतो मुक्तः सन्ननेकान् बहून् लोकान् लभते स्म प्राप इदं विचित्रम् । उपजातिवृत्तम् ॥ ६ ॥

कान्तः प्रियां वहति कामवशाद् दृशीति
वाङ्मात्रमेव भुवि शुश्रुम वार्धिकन्ये ।
आश्चर्यमब्जनयनो हरिरब्जवासा
त्वं यत्ततो दृशि बिभर्ति तव प्रियस्त्वाम् ॥ ७ ॥

कान्त इति । हे वार्धेः सिन्धोः कन्ये ! कान्तः प्रियः प्रियां स्त्रियं कामवशादिच्छावशात् दृशि चक्षुषि बिभर्तीति भुवि यच्छु-

---

६ हे हरिवक्षःस्थलस्थे ! असहायः स इन्द्रपुत्रो जयन्तनामा काकः तव कृपाकटाक्षात् निःशोकः सन् बहून् लोकान्प्रपेदे इति काकस्योत्तमलोकाऽवाप्तिराश्चर्यकरीति भगवत्याः कृपामाहात्म्यं प्रतिपादयति ।

७ हे जलधिकन्ये ! पतिः कामवशात् पत्नीं दृशि धारयतीत्याश्चर्यकारकं वाङ्मात्रमेव वयं श्रुतवन्तः, परं कमलनयनो हरि, त्वं च यत्कमलालया ऽतस्त्वां दृशि बिभर्तीति पूर्वश्रुतमिदानीं समञ्जसं मन्यामहे इत्याह ।

श्रुमाऽऽकर्णयाम तद्वाञ्मात्रमुक्तिमात्रमेव इति सति यतः अब्ज-नयनः हरिः त्वम अब्जे कमले वासो यस्याः सा त्वम् ततः त्वदधीनः सन् त्वां दृशि बिभर्तीति आश्चर्यम् । सामान्यजनोऽपि कारणवशेन प्रियां दृशि बिभर्त्यवलोकयति, अयं कमललोचनो हरिः अतः कमलाऽऽसनां त्वां सर्वदा दृशि बिभर्तीति विचित्रमिति भावः। वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ७ ॥

सर्वें किं चित्कुर्वतः स्वाऽनुकूलान्
संरक्षन्तः प्रेक्षिताः सिन्धुकन्ये ।
अञ्जल्यज्ञानर्जिताऽऽगःप्रपञ्चा-
नस्माद्दक्षानप्यहो रक्षसि त्वम् ॥ ८ ॥

सर्व इति । हे सिन्धुकन्ये ! सर्वें जनाः किं चित् हितं कुर्वतः अतः स्वस्याऽनुकूलान् जनानित्यर्थः । संरक्षन्तो रक्षणं कुर्वन्तः प्रेक्षिता अवलोकिताः, त्वं तु अर्जिताः संपादिता आगसामपराधानां प्रपञ्चा विस्तारा यैस्तानपि अञ्जलौ करसंपुटकरणे ऽप्यज्ञान् ज्ञानशून्यानस्माद्दक्षान् मत्सदृशमूढान् रक्षसि अहो इति विचित्रम् । शालिनीवृत्तम् ॥ ८ ॥

दृष्टा वेणुं जडमपि जना देवि वाचालयन्तः
कृष्णो ऽप्येनं मुखरयति चेत्किं पुनस्तत्र चित्रम् ।

---

८ हे सिन्धुकन्ये ! सर्वे जनाः किंचित्स्वकार्यसम्पादकान् स्वाऽनुकूलान् रक्षन्ते प्रेक्षिताः, परम् अविज्ञाताऽञ्जलिबन्धान् (अकृतप्रणामान्) संपादिताऽपराधराशीनस्मादृशानपि त्वं रक्षसीत्याश्चर्यमित्याह ।

९ हे देवि ! लोके जना जडमपि (अचित्तमपि, मूर्खमपि च) वंशं वादयन्तो दृष्टाः, एवं कृष्णो ऽपि चेद्वादयति तत्र किं चित्रं ?

श्लोकान् मूकानपि च भवती वादयत्यप्रयत्ना-
च्चित्रं शौरेः सखि वयममी तत्र दृष्टान्तभूताः ॥ ९ ॥

दृष्टा इति । हे देवि ! जडमपि वेणुं वंशं वाद्यं वाचालयन्तः शब्दयन्तः जना मानवा अपि दृष्टाः, अत एवं वेणुं कृष्णोऽपि मुखरयति वाचालयति चेत्तत्र पुनः किं चित्रं ? न किमपि, किं तु हे शौरेः सखि ! भवती मूकान् वाग्रहितानप्यप्रयत्नाच्छ्लोकान् वादयति पाठयति । गतिबुद्धीत्यादिना द्विकर्मत्वम् । तत्र वाचने दृष्टान्तभूता वयममी स्मः । मन्दाक्रान्ता ॥ ९ ॥

मादृक्षरक्षणकृते मकराङ्कमात-
र्बाहान्तरे करुणया भवती निविष्टा ।
अर्चात्मना ध्रुवमवस्थितमञ्जनाऽद्रौ
विश्वम्भरं त्रिविधकार्यकरं करोषि ॥ १० ॥

मादृक्ष इति । हे मकराङ्कस्य मदनस्य मातः ! मादृक्षाणां मत्सदृशानां रक्षणार्थं करुणया कृपया वाहान्तरे प्रकरणप्राप्तत्वाद्विष्णोरित्यर्थः । निविष्टा स्थिता सती अर्चात्मना प्रतिमात्मना स्थापितत्वेन अञ्जनाऽद्रौ शेषाऽद्रौ स्थितं विश्वम्भरं विष्णुं

भवती पुनर्मूकानप्यनायासेन श्लोकान्वाचयतीति चित्रं, तत्र च अमी वयमुदाहरणभूता इति जनैः क्रियमाणं जडवंशवादनं कृष्णः करोति चेत् किं चित्रं, परं लोकाऽप्रसिद्धं मादृशाऽवाक्श्लोकवाचनं भवती करोतीति ते माहात्म्यं लोकोत्तरमित्याह ।

१० हे काममातः ! मादृशदीनजनरक्षणाय भगवतो वक्षःस्थलाऽवस्थिता त्वं शेषाऽचले प्रतिमात्मना स्थितं हरिं नानाकार्यकारिणं करोषीत्याह ।

विविधं जगत्सर्जनादिरूपं कार्यं तस्य करं कारकं करोषि । व-सन्ततिलकावृत्तम् ॥ १० ॥

विश्वप्रसूरपि त्वं विचित्रमुरगेन्द्रशैलपतिकान्ते ।
मन्मात्रासाधारणमातेव विशिष्य पुष्यसि रमे माम्॥ ११ ॥

इति श्रीमद्वेङ्कटाऽध्वरिविरचिते श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रे
विचित्रस्तबकः षोडशः सम्पूर्णः ॥ १६ ॥

विश्वेति । हे रमे ! हे उरगेन्द्रशैलस्य शेषाऽद्रेः पत्युः स्वामिनः कान्ते प्रिये ! त्वं विश्वप्रसूर्जगन्माता ऽपि मम मात्रा प्रसुवा असाधारणमसामान्यं यथा तथा साक्षाद् मातेव विशिष्य विशेषेण मां कविं पुष्यसि पुष्टं करोषीति विचित्रम् । गीतिवृत्तम् ॥११॥

इति श्रीरावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन
विरचितायां बालबोधिन्याख्यायां श्रीलक्ष्मीसहस्र-
टीकायां विचित्रस्तबकः षोडशः संपूर्णः ॥ १६ ॥

---

११ हे वेङ्कटपतिनायिके ! रमे ! सकललोकजनन्यपि त्वं मामसामान्यमातेव (केवलं मदेकमातेव) मां विशेषेण पुष्णासीति सकलजनन्यास्ते मयि वात्सल्यमसाधारणमित्याह ।

इति श्रीमानवल्ल्युपाख्यतैलङ्गरामशास्त्रिविरचितायां
लक्ष्मीसहस्राऽवतरणनिःश्रेणिकायां
विचित्रस्तबकः ॥ १६ ॥

अथ नामवैभवस्तवकः ।

सर्वराक्षससंहारादेवगन्धर्वकिन्नरैः ।
यन्नामवैभवं गीतं स रामः श्रेयसे ऽस्तु नः ॥ १७ ॥

अथाऽस्मिन् सप्तदशस्तवके लक्ष्म्या नामवैभवं वर्णयितुं प्रथमपद्ये नाम्नामिति तल्लिङ्गं निर्दिशन् मङ्गलमाचरति—

धाम्ना दृश्येय राजीवधाम्ना तेन दयालुना ।
आम्नानं जातु चिद्यस्य नाम्नां ज्ञानैर्युनक्ति नः ॥ १ ॥

धाम्नेति । यस्य जातु चित्कदा चिदपि नाम्नामाम्नानमुच्चारः नो ऽस्मान् ज्ञानेन युनक्ति युक्तं करोति तेन राजीवधाम्ना कमलगृहेण दयालुना कृपाशीलेन, स्पृहिगृहिपतिदयीत्यालुच् । धाम्ना तेजसा ऽहं दृश्येय । दृशिर् प्रेक्षणे अस्मात् कर्मण्याशीर्लिङ् । पथ्यावक्त्रं वृत्तम् ॥ १ ॥

अर्णवेन्द्रतनये ऽतिदुःसहै-
र्दुर्नरेशगुणवर्णनाऽऽतपैः ।
आर्तया रसनया ऽद्य शीतलं
कीर्तयामि तव नाम कोमलम् ॥ २ ॥

अर्णवेति । हे ऽर्णवेन्द्रतनये ! ऽत्यन्तं दुःसहैः दुर्नरेशानां

---

१ साम्प्रतं सप्तदशं नामवैभवस्तबकमारिप्सुर्यस्य (धाम्नः) अभिधेयानामभ्यासो ऽस्मान् ज्ञानैर्योजयति तेन दयाशीलेन कमलालयेन धाम्ना (रमारूपेण) अहमवलोकितो भवेयमिति मङ्गलमाचरति ।

२ हे समुद्रदुहितः ! अत्यन्तं सोढुमशक्यैर्दुष्टभूपगुणवर्णनाऽऽतपैः रुग्णया जिह्वया ऽद्य शीतं मृदुलं च ते नामोच्चारयामीत्याह ।

वर्णनाऽऽतपैः आर्तया रसनया शीतलं कोमलं च तव नाम कीर्तयाम्युच्चारयामि । रथोद्धतावृत्तम् ॥ २ ॥

राजीवगेहे तव मर्त्यराजी-
राजीवयन्ति व्यसनाऽग्निमग्नाः ।
नामानि यः कीर्तयते स धन्यो
वैमानिकानामपि माननीयः ॥ ३ ॥

राजीवेति । हे राजीवगेहे ! व्यसनरूपे ऽग्नौ मग्नाः मर्त्यानां राजीः पङ्क्तीः आजीवयन्ति प्राणं धारयन्ति ते नामानि यः पुमान् कीर्तयते स वैमानिकानां देवानामपि । चरतीति ठक् । माननीयः मान्यः सन् धन्यो भवतीत्यर्थः । इन्द्रवज्रावृ० ॥ ३ ॥

पञ्चेषुचापलपलायनसिद्धमन्त्रं
घण्टाविशेषनिनदं कुहनापिशाच्याः ।
कोपाऽनलप्रशमसान्त्ववचो मुरारेः
के नाम नाम न जपन्ति तवाऽब्धिकन्ये ॥ ४ ॥

पञ्चेष्विति । हे ऽब्धिकन्ये ! पञ्चेषोश्चापलस्य पलायने सिद्धमन्त्रम्, एवं कुहनापिशाच्याः कपटपिशाचस्य घण्टाविशेषो

---

३ हे कमलवासिनि ! यः पुमान् दुःखाऽनलमध्यप्रविष्टान् मनुजसमूहान् आजीवयन्ति ते नामानि कीर्तयते धन्यः स देवानामपि मान्यो भवतीत्याह ।

४ हे अब्धिकन्ये ! कामचाञ्चल्यविद्रावणे सिद्धमन्त्ररूपं, कपटरूपपिशाच्या महाघण्टावाद्यरूपं, मुररिपोः क्रोधाऽग्निशमने सान्त्ववचनरूपं ते नाम के वा न जपन्ती?ति रूपकमुखेन त्वन्नामोच्चारणं तत्तत्फलजनकमित्याह ।

वाद्यविशेषस्तस्य निनदं शब्दभूतं पुनर्मुरारेः कोपाऽनलस्य प्रशमस्य सान्त्ववचः शान्तिवाक्यं तव नाम के नाम के नराः न जपन्तीत्युल्लेखाऽलङ्कारः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ४ ॥

आम्नायदुग्धजलधेरमृतं मदम्ब
नित्यद्विषां प्रहरणे द्रुहिणाऽस्त्रमन्त्रः ।
नारायणस्य किल नित्यजपस्त्वदीयं
नाम प्रगल्भतममभ्युदयं तनोतु ॥ ५ ॥

आम्नायेति । हे मदम्ब ! आम्नायो वेद एव दुग्धजलधिस्तस्याऽमृतं, तथा नित्यद्विषां कामाद्यरीणां प्रहरणे नाशने द्रुहिणाऽस्त्रमन्त्रः ब्रह्माऽस्त्रमनुः किल निश्चयेन नारायणस्य नित्यजपः ईदृक् अतिप्रगल्भं त्वदीयं नाम नः अभ्युदयं तनोतु विस्तारयतु । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ५ ॥

नामरक्षणपरस्तवोचितं
ना ऽमरक्षणपरः क्षितौ रमे ।
यस्तनोति तव नामयोजनं
सोयमद्भुतमनामयो जनः ॥ ६ ॥

नामेति । हे रमे ! यस्तव नाम्नां योजनं तनोति विस्ता-

---

५ हे ममाऽम्ब ! वेदसागरसमुत्थाऽमृतरूपं, सार्वदिकशत्रुवधे ब्रह्मास्त्रमन्त्ररूपं, भगवतो जपविषयस्ते नाम प्रौढतमम् अभ्युदयं (मोक्षं) तनोतीत्याह ।

६ हे रमे ! यो ना (पुरुषः) क्षितौ तव नाम्नो रक्षणे आसक्तो भवति सो ऽमराणां क्षणे (उत्सवे) परो भवतीत्युचितं, यो जनस्तव नामयोजनम् (अभिधेयसम्बन्धं नामोच्चारणमिति यावत्) तनोति सः अद्भुतं यथा तथा ऽनामयो (नीरोगः) भवतीति नामयोजनकारी अनामयोजनो भवतीति वैचित्र्यप्रदर्शनमुखेनाह ।

रयति सो ऽयमनामयो जनो भवतीति विरोधेन अद्भुतत्वं, सो ऽयं जनः अनामयः नीरोगो भवतीति अद्भुताऽभावः, पुनर्यः तव नाम्नः रक्षणे परः स ना नरः क्षितौ अमराणां क्षणे उत्सवे पर इत्युचितम् । यो हि नामरक्षणपरः स नामरक्षणपर एवेति परमिदमद्भुतम् । रथोद्धतावृत्तम् ॥ ६ ॥

साम्नां जन्मान्तरमखिलऋग्वर्गसर्गान्तरं वा
पर्यायो वा सकलयजुषां प्रक्रिया ऽऽथर्वणानाम् ।
वेदान्तानां किमु विनिमयो विश्रुतं विश्वमात-
र्दिव्यं भव्यं दिशति जपतां देवि नाम त्वदीयम् ॥ ७ ॥

साम्नामिति । हे विश्वमातः ! साम्नां वेदानां जन्मान्तरमन्यज्जन्म वा, अखिलानां ऋचां वर्गाणां ऋग्वेदानामित्यर्थः । सर्गान्तरं जन्मान्तरं वा, यजुषां यजुर्वेदानां पर्यायो ऽपरशब्दः वा, ऽऽथर्वणानां वेदानां प्रक्रिया प्रकारान्तरं वा, वेदान्तानां विनिमयः प्रत्याम्नायः इति विश्रुतं प्रख्यातं हे देवि दीप्तिरूपे ! त्वदीयं दिव्यं नाम जपतां भव्यं कल्याणं दिशत्यर्पयति । 'सर्वं पदं हस्तिपदे निमग्नम्' इति न्यायेन । अथ च 'राम त्वत्तो ऽधिकं नाम परं च नाम्नो ऽस्ति यावती शक्तिः' इत्यादिवचना-

---

७ हे देवि ! जगन्मातः ! सामवेदानां जन्मान्तररूपं वा, ऋक्समूहस्य सृष्ट्यन्तररूपं वा, समग्राणां यजुषां शब्दान्तरं वा, अथर्ववेदानां प्रकारान्तरं वा, उपनिषदां व्यतिहारो वा, तव प्रसिद्धं नाम, स्वर्ग्यं कल्याणं जपतां ददातीत्याह ।

८ हे मातः ! तव श्रीयुक्तं नाम कीर्तयन्तो महाकीर्तयो वेदान्तमार्गासक्तबुद्धयः, दुरितपङ्कनिराकरणेन संतुष्टमहामनसः, उद्रिक्तसत्त्वगुणाः, मोक्षकृतकुतूहलाः सन्ततं प्रियं भगवन्तं तोषयन्तीत्याह ।

धारेण नामग्रहणात्सर्वे ऽपि मनोरथाः पूर्णा भवन्तीति सन्देहोत्प्रेक्षालङ्कारौ। मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ ७ ॥

त्रय्यन्तैकप्रणयिमतयस्तापसाः पापसार्थ-
प्रत्यादेशप्रमुदितमहाचेतसः स्फीतसत्त्वाः।
नाम श्रीमत्तव किल लसत्कीर्तयः[१] कीर्तयन्तो
मातर्मुक्तौ विहितकुतुका मोदयन्ते प्रियं ते ॥ ८ ॥

त्रय्यन्तेति। हे मातः! त्रय्यन्ते वेदान्ते एका प्रणयिनी मतिर्येषां ते तथा पापस्य सार्थस्य समूहस्य प्रत्यादेशः निराकृतिः तेन प्रमुदितं महाचेतो येषां ते पुनः स्फीतं प्रभूतं सत्त्वं प्रभावः सत्त्वगुणो वा येषां ते अन्यच्च श्रीमत्तव नाम कीर्तयन्तः किल वपृत् प्रख्याता कीर्तिर्येषां ते। अत्रपूर्वात्पृङ् व्यायामे इत्यस्मात्क्विपि ह्रस्वस्य पिति कृतीति तुकि वष्टि भागुरीत्यल्लोपः। अत्र लसत्कीर्तय इत्यपि पाठः। अस्याऽर्थः सुगमः। तापसाः मुनयः मुक्तौ कैवल्ये कृतं कुतुकं यैस्ते सन्तः प्रियं विष्णुं मोदयन्ते। मुद हर्षे इत्यस्माण्णिजन्तात्कर्तरि लट्। मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ ८ ॥

भास्वद्वर्णं वृषगिरिपतेर्भावुकं तन्वता ते
धाम्ना धाम स्फुरति जलधेः पुत्रि नाम्ना च नाम।

---

९ हे नीरधिसुते! कुशलं विस्तारयता ते तेजसा वेङ्कटपतेर्भास्वद्वर्णं (प्रकाशमानरूपं, शोभमानाक्षरं च) धाम गृहं, ते नाम्ना च तस्य नाम स्फुरतीति, महीपतेः शैलोच्चो रमणीयः प्रासादो रात्रौ प्रदीपस्थापनं विना विशेषेण शोभते किं?मित्युक्त्या समर्थयन् त्वत्तेज-

१ वपृत्कीर्तय इति १ पु० पा०।

रम्यं हर्म्यस्थलमपि महीरक्षिणः शैलतुङ्गं
दीपाऽऽरोपं रजनिषु विना देवि देदीप्यते किम् ॥ ९

भास्वदिति । हे जलधेः पुत्रि ! धामपक्षे भास्वन्तः वर्ण
नीलादयः, नामपक्षे अक्षराणि च यस्मिन् तत् । वर्णो द्विजादौ
शुक्लादौ स्तुतौ वर्णं तु वा ऽक्षरे इत्यमरः । वृषगिरिपतेः श्री
हरेः । भावुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेममित्यमरः । तन्वता वि
स्तारयता ते धाम्ना गृहेण धाम गृहं चेत्यपरं नाम्ना ऽभिधय
नाम च स्फुरति शोभते । तत्र दृष्टान्तः—हे देवि ! महीरक्षिण
राज्ञः शैलवत्तुङ्गमुच्चं रम्यं सुन्दरमपि हर्म्यस्थलं रजनि
दीपारोपं विना देदीप्यते किं शोभां प्राप्नोति किं ? नेत्यर्थः
अनुगुणदृष्टान्ताऽलङ्कारौ । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ ९ ॥

अप्यस्माकं वचनमचमत्कारि कंसारिकान्ते
प्राज्ञाऽऽस्वाद्यं प्रभवति भवन्नामधेयाऽनुषङ्गात् ।
कर्पूरादिस्थिरपरिमलद्रव्यसाचिव्यभूम्ना
निर्गन्धे स्यादपि सुरभिता निम्बकाष्ठस्य चूर्णे ॥ १०

अपीति । हे कंसारेः कान्ते ! अस्माकं वचनं वाक्यमच
मत्कार्यपि भवत्या नामधेयस्याऽनुषङ्गात्संबन्धात्प्राज्ञैः । धी

सैव हरिमन्दिरशोभा, त्वन्नाम्नैव भगवन्नाम्नः शोभा भवति, य
नारायण इति हरिरिति वा भगवन्नामाऽऽदौ त्वन्नामभूतश्रीपदविन्य
सेनैव श्रीनारायणः श्रीहरिरित्याकारमापन्नं सविशेषं शोभते इत्या

१० हे कंसवैरिदयिते ! अचमत्कारकार्यप्यस्मद्वचनं त्वन्ना
सम्बन्धात् बुधजनोपादेयं भवतीति कर्पूरप्रभृतिस्थिरसुगन्धकद्रव्
ऽधिकसम्बन्धमाहात्म्येन गन्धशून्ये ऽपि पारिभद्रदारुचूर्णे सौ
स्यादेवेत्युक्त्या समर्थयन्नाह ।

मनीषी ज्ञः प्राज्ञ इत्यमरः। आस्वाद्यमास्वादितुं योग्यं प्रभवति। दृष्टान्तः निर्गन्धे सुगन्धरहिते ऽपि निम्बकाष्ठस्य चूर्णे क्षोदे कर्पूरादेः स्थिरपरिगलद्द्रव्यस्य सांचव्यस्य साहाय्यस्य भूम्ना सुरभिता सौगन्ध्यं स्याद्भवेत्। दृष्टान्तालङ्कारः। मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ १० ॥

अम्बा लक्ष्मीरमृतसहभूरब्धिराजन्यकन्या
पद्मा विश्वम्भरसहचरी पद्मसद्मा रमेति।
यो नामैवं प्रपिबति भवन्नामनामाऽमृतौघं
तस्यैवाहुर्जननि सुलभां संसृतिश्रान्तिशान्तिम् ॥११॥

अम्बेति। हे जननि! अम्बा लक्ष्मीः अमृतस्य सहभूर्भगिनी अब्धिराजन्यस्य कन्या। राजश्वशुरादिति यत्। पद्मा विश्वम्भरस्य सहचरी पद्म सद्म गृहं यस्याः सा इति यः पुमान्नाम निश्चयेन एवं पूर्वोक्तं भवत्याः नाम नाम संज्ञकः स चाऽसावमृतौघः पीयूषसमूहः तं प्रकर्षेण आदरेण पिबति गृह्णाति तस्यैव संसृतेः संसारस्य श्रान्तेः श्रमस्य शान्तिं सुलभां सुगमामाहुः। मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ ११ ॥

न बहून् बहु मन्महे मनून्
न च वाचो जरतीरधीमहे।

---

११ हे जननि! यः अम्बेत्यादिरूपं त्वन्नामनामकं पीयूषप्रवाहं प्रकर्षेण पिबति नाम, तस्यैव संसाराऽऽयासशान्तिं सुलभामाहुरिति त्वन्नाम गृह्णतः संसारतापशान्तिरनायासलभ्येत्याह।

१२ हे हरिकुटुम्बिनि! वयं बहुलान् मन्त्रान्नाद्रियामहे, पुरात-

प्रयताः प्रयतामहे वयं

तव नाम्नां हरिपत्नि कीर्तने ॥ १२ ॥

नेति । हे हरिपत्नि ! वयं त्वद्दासाः बहूनधिकान्मनून्मन्त्रान्बहु अधिकान्न मन्महे । तनादेर्मनु अवबोधने इत्यस्माल्लट् । तथा जरतीः वा वाचः वेदरूपाः पुराणरूपा इत्यर्थः । न चाऽधीमहे । इङ् अध्ययने नित्यमधिपूर्व इत्यस्माल्लट् । तथापि प्रयताः पूताः सन्तः तव नाम्नां कीर्तने ग्रहणे प्रयतामहे प्रकृष्टं यत्नं कुर्मः । वैतालीयं वृत्तम् ॥ १२ ॥

अनिरास्यमधोक्षजप्रिये

भवरोगं बहुलङ्घनैरपि ।

तरितुं प्रभवन्ति लीलया

तव नामौषधसेविनो नराः ॥ १३ ॥

अनिरास्यमिति । हे ऽधोक्षजप्रिये ! बहूनि लङ्घनानि उपोषणानि तत्सहितकृच्छ्रादितपांसि येषां तैर्मुनिभिरित्ति यावत् । तैरप्यनिरास्यं निरसितुमयोग्यं भवरोगं, अन्यत्र बहुभिर्लङ्घनैर्निरशनैरप्यनिरास्यं भवति शरीरे प्रभवति तं रोगमामयं तव नामैवौषधं भेषजं तत्सेविनो जनाः लीलया ऽनायासेन तरितुं प्रभवन्ति, अत्र हे हरिकान्ते ! इमं बहुलं यथा तथा घनैर्दृढैः ।

नवाचो (वेदान्) च माऽधीमहे किं तु पवित्राः सन्तस्त्वन्नाम्नां कीर्तने प्रयतामहे इत्याह ।

१३ हे हरिप्रेयसि ! तव नामरूपौषधसेविनो नराः बहुलङ्घनैः (बहुभिरुल्लङ्घनैः, बहुभिर्लङ्घनैरनशनैश्च) अनुत्तरणीयं संसाररोगं विलासेन तरितुं प्रभवन्तीत्याह ।

घनं त्रिषु सान्द्रे घने इति मेदिनी । अनिरास्यं भवज्वरमिति पाठः । तथा तव नाम अमृतं पीयूषं गुडवल्लीं च तं सेविन इति पाठौ सुरसौ(?) वैतालीयं वृत्तम् ॥ १३ ॥

न हि नन्तुमनन्तमीश्महे
न च निर्माणकथाऽपि कर्मणाम् ।
कमले कुलहीनवर्तिनः
कलयामस्तव नामकीर्तनम् ॥ १४ ॥

न हीति । अनन्तं नन्तुं न हि ईश्महे न समर्थाः, तथा कर्मणां सन्ध्यादीनां निर्माणकथोत्पादनवार्ता ऽपि न, हे कमले ! सत्कुला अपि हीनकुलवद्वर्तिनो वयं तव नाम्नः कीर्तनं कलयामः गृह्णीमः । वैतालीयं वृत्तम् ॥ १४ ॥

विविधानि तवाऽधुना तु नाम
व्यसनान्यब्धिसुते धुनातु नाम ।
अपि यज्जपतः कलावहानि
स्युरमून्युज्ज्वलधीकलावहानि ॥ १५ ॥

विविधेति । हे ऽब्धिसुते ! नाम निश्चयेन तव नामाऽभिधा ऽधुना विविधानि दुःखानि धुनातु, यन्नाम जपतः पुंसः कलौ युगे

---

१४ हे कमले ! निजकुले हीनतया वर्तिनः (कुलकलङ्कायमानाः) वयम् अनन्तं भगवन्तं प्रणन्तुमपि न शक्नुमः, कर्माऽनुष्ठानवार्तापि (अस्मासु) क ? किन्तु त्वन्नामकीर्तनमात्रं कुर्म इत्याह ।

१५ हे ऽब्धिकन्ये ! यत् (नाम) जपतो (मम) एतानि दिनानि कलियुगे ऽपि निर्मलबुद्धिकौशलाऽऽपादकानि स्युस्तत् तव नामाऽधुना नानाविधानि दुःखानि ध्रुवं दूरीकरोत्वित्याह ।

ऽप्यमून्यहानि उज्ज्वलाः याः धियः बुद्धेः कलास्तदावहानि स्युरिति पूर्वेण संबन्धः । औपच्छन्दसिकं वृत्तम् ॥ १५ ॥

राष्ट्रप्रसङ्गकुजनस्तुतिराजकार्य-
दुस्तर्कवादपरदूषणदोषशान्त्यै ।
नारायणप्रियतमे ननु पावनानि
नामानि कीर्तयतु ते रसना मदीया ॥ १६ ॥

राष्ट्रेति । हे नारायणप्रियतमे ! राष्ट्रप्रसङ्गश्च कुजनस्तुतिश्च राजकार्यं च दुस्तर्कवादश्च परदूषणं चैषां दोषाणां शान्त्यै मदीया रसना ते पावनानि नामानि कीर्तयतु ननु । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ १६ ॥

प्रादेशसंमितनिजोदरपूरणार्थै-
रत्यर्थमेभिरनृतैरभिदह्यमाना ।
निर्वातु नीरधिसुते रसना त्वदीयै-
राख्याशतैरभिमतैरमृतैरिवाऽसौ ॥ १७ ॥

प्रादेशेति । नीरधिसुते ! प्रादेशस्तर्जनीसहिताऽङ्गुष्ठविस्तृत-

---

१६ हे नारायणदयिते ! मामकी जिह्वा राज्यप्रसङ्ग, दुर्जनस्तव,-राजकार्य, कुतर्क, वाद, परदूषणादिदोषोपशमाय पावित्र्यापादकानि ते नामानि कीर्तयतु ध्रुवमित्याह ।

१७ हे जलधिकन्ये ! प्रादेशपरिमाणकस्वकुक्षिपूरणमात्रप्रयोजनैरेभिः (निरन्तरंक्रियमाणैः) असत्यैरत्यन्तं सन्तप्ता ऽसौ (मम) जिह्वा तावकैर्नामशतैरभीप्सितैः पीयूषैरिव सुख्यत्वित्याह ।

भागः तेन संमितस्य निजोदरस्य पूरणमेवाऽर्थः प्रयोजनं येषां तैरेभिरनृतैरसत्यवादैः अत्यर्थम् अभितो दह्यमाना ऽसौ रसना ऽभिमतैरिष्टैरमृतैरिव त्वदीयैराख्यानां नाम्नां शतैर्निर्वातु शान्ता भवतु । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ १७ ॥

अगतिकदेहिदेहिवचनश्रतिदुःखदशा-
कुपितमितपचस्तवनदुष्कृतनिष्कृतयः ।
भवदभिधासुधा भवदवानलतापमुषो
जननि पुनः पुनः परिपुनन्ति जगन्ति रमे ॥ १८ ॥

अगतिकेति । हे जननि! रमे! अगतिकानां देहिनां 'देहि' इति वचनस्य श्रुतिस्तया दुःखदशया कुपितस्य मितम्पचस्य, मितनखे चेति खशि अरुर्द्विषदिति मुम् । किम्पचानमितम्पचा इत्यमरः । स्तवनरूपं यद् दुष्कृतं पापं तस्य निष्कृतयः प्रायश्चित्तरूपाः भवः संसार एव दवानलः तस्य तापं मुष्णन्ति ता भवत्याः अभिधाः नामरूपाः सुधाः कर्त्र्यः, पुनः पुनः शश्वज्जगन्ति पुनन्ति । नर्कुटकं वृत्तम् ॥ १८ ॥

श्रुतिफणितिस्थितिस्मृतिपुराणततिश्रवणे
भगवति मादृशां जगति न प्रतिभाति गतिः ।

---

१८ हे मातः ! रमे ! अगतिकानाम् (उपायान्तरविधुराणाम) देहिनां यद्देहीति वचनं तच्छ्रवणदुःखस्य या ऽवस्था तया क्रुद्धानां मितम्पचानां (कृपणानां) स्तोत्ररूपस्य दुरितस्य प्रायश्चित्तस्वरूपाः, संसारदावाग्निसन्तापनाशिका,त्वन्नामरूपाः सुधाः लोकान् भूयो भूयः पवित्रयन्तीत्याह ।

१९ हे भगवति ! वेदवचनाऽनुसरणे स्मृतिपुराणश्रवणे वा मादृशानां शोभनगतिप्राप्तिर्न सम्भाव्यते, तथापि कलियुगे जडबु-

तदपि तव त्वदीयदयितस्य च नामजपो
जयति कलौ युगे जडधियामपि कामदुघा ॥ १९ ॥

श्रुतीति । हे भगवति ! श्रुतिफणितौ वेदोक्तौ स्थितिः स्थैर्यं, तथा स्मृतीनां मन्वादीनां पुराणानां च ततैः पङ्क्तैः श्रवणे मादृशामज्ञानां जगति गतिर्न प्रतिभाति, तदपि तथा ऽपि तव लक्ष्म्याः तव दयितस्य हरेश्च नामजपः कलौ युगे जडधियामज्ञानामपि कामदुघा इष्टदा अस्ति । तदुक्तं भागवते द्वादशे तृतीयाऽध्याये 'कृते यद्ध्यायतो विष्णुं त्रेतायां यजतो मखैः । द्वापरे परिचर्यायां कलौ तद्धरिकीर्तनात्' इति । अवितथं वृत्तम् ॥१९॥

मनसिजतातपादमनसः परितुष्टिकरं
जननि समानमेव ननु साम च नाम च ते ।
अतिशयमादिमादपरमेव तथाप्ययते
निधनमुपद्रवं च न कदा ऽपि यतः सहते ॥ २० ॥

मनसिजेति । हे जननि ! ननु वितर्के साम चेत्यपरं तव नाम मनसिजस्य मदनस्य तातपादस्य हरेर्मनसः परितुष्टिकरं समानमेव तथाऽप्यादिमात्साम्नः अपरं नामैवाऽतिशयमाधिक्यमयते प्राप्नोति, यतः अन्तिमं उपद्रवं पीडां निधनं मर-

---

द्धीनामपि त्वत्प्रियहरिनामजपो ऽभीप्सितप्रदो भवतीत्याह ।

२० हे जननि ! कामपितृहरिचेतसः सन्तोषकरं साम (सामगानं) तव नाम चेत्युभयं तुल्यमेव, परं तत्राऽऽदिमात्साम्नो ऽपरं त्वद्वचनमेव साऽतिशयं, यत एतत् भक्तानां निधनं (मरणम्) उपद्रवं पीडां न सहते, साम तु निधनम् (निधनाख्यां भक्तिं, सामगाने सप्तविधभक्त्यन्तर्गताम्) उपद्रवं च (तदाख्यां भक्तिं च) सहते इति मरणोपद्रवाऽसहिष्णोस्त्वन्नाम्नः तत्सहिष्णोः साम्नो ऽप्यतिशायितं माधुर्यमित्याह ।

णं च कदापि न सहते, आदिमं साम तु सप्तविधभक्तिमध्ये यदुपेति तदुपद्रवः यन्नीति तन्निधनमिति द्वे भक्ती भजति । इयं सप्तविधा ऽपि भक्तिः छान्दोग्ये द्वितीये । नामेदमपि न सहते इत्युपमानोपमेययोर्विशेषकथनाद्व्यतिरेकालङ्कारः । कोकिलकं वृत्तम् ॥ २० ॥

पापाऽऽटोपनिदाघवर्जनकृते पर्जन्यगर्जायते
व्याधिव्यालकुले पतत्पतिगरुद्वातूलनादायते ।
दारिद्र्यद्विरदेन्द्रवारणविधौ सिंहाऽट्टहासायते
पद्मे तावकनाम संसृतिनिशि प्रत्यूषकालायते ॥ २१ ॥

पापेति । हे पद्मे ! तावकनाम त्वदभिधा पापाऽऽटोपः किल्बिषसङ्घ एव निदाघो ग्रीष्मस्तस्य वर्जनकृते नाशार्थं पर्जन्यस्य गर्जः शब्दः स इवाऽऽचरति । सुबन्तात्कर्तुः क्यङ् सलोपश्चेति क्यङि लटि ङित्त्वादात्मनेपदे अकृत्सार्वधातुकयोरिति दीर्घः । एवमग्रे ऽपि । व्याधिरूपे व्यालकुले सर्पवंशे पतत्पतेर्गरुडस्य गरुतोः पक्षयोः यो वातूलः । वातूलः पुंसि वात्यायामित्यमरः । तस्य नाद इवाऽऽचरति, दारिद्र्यरूपस्य द्विरदेन्द्रस्य वारणविधौ नाशकर्मणि सिंहस्याऽट्टहास इवाऽऽचरति, संसृतौ संसाररूपायां निशि । प्रत्यूषो ऽहर्मुखं कल्यम् इत्यमरः । तत्कालः स इवाऽऽचरति, अत्रैकस्य नाम्नः सर्वदोषनिबर्हणोल्लेखेन श्लोकस्य नाम्नः स एवाऽलङ्कारो जातः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ २१ ॥

---

२१ हे पद्मे ! त्वदीयं नाम दुरितनिचयरूपग्रीष्मनाशे घनगर्जितमिवाऽऽचरति, आमयरूपसर्पसङ्घे गरुडपक्षवात्याशब्द इवाचरति, दारिद्र्यरूपगजेन्द्रनिवारणविधौ सिंहाऽट्टहास इवाचरति, संसाररूपरजन्यां च प्रभातसमयवदाचरतीति त्वन्नाम दुरिताऽऽमयदारिद्र्यसंसारविनाशकमित्याह ।

राजीवायतनेति दैत्यजिदुरोरक्षेति लक्ष्मीरिति
क्षीराब्धेर्दुहितेति कैटभरिपोर्दारा इति श्रीरिति ।
श्रेयःसाधनदेवतेति जगतां मातेति सीतेति च
प्रातर्मातरुपास्महे कृतशुभस्थेमानि नामानि ते ॥२२॥

राजीवेति । हे मातः ! राजीवाऽऽयतना इति, दैत्यजितो विष्णोः उरोरक्षा इति, क्षीराऽब्धेर्दुहिता इति, कैटभरिपोर्दाराः कुटुम्बिनीति, श्रेयसः कल्याणस्य साधनदेवतेति, जगतां माता प्रसूरिति च कृतः शुभस्य स्थेमा स्थैर्यं यैस्तानि । स्थिरशब्दात्पृथ्वादित्वादिमनिचि प्रियस्थिरेत्यादिना स्थादेशः । ते नामान्युपास्महे । वयमिति शेषः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ २२ ॥

अञ्चत्पञ्चपवर्णमर्णवसुते त्वन्नामकर्णाऽमृतं
मत्पापानि महत्तराण्यपि मुहुर्मुष्णाति कृष्णाऽङ्गने ।
अक्षीणि प्रतिरुन्धदन्धतमसं गेहेषु भूयिष्ठम-
प्यङ्गुष्ठप्रमितेव दीपकलिका हा हन्त नो हन्ति किम्॥५३॥

अञ्चदिति । हे ऽर्णवसुते ! हे कृष्णाङ्गने ! पञ्च वा षड्वा पञ्चपाः । सङ्ख्यया ऽव्ययाऽऽसन्नेत्यादिना बहुव्रीहौ बहुव्रीहौ

---

२२ हे मातः ! वयं प्रत्यूषसमये विरचितशुभस्थैर्याणि 'राजीवायतने'त्यादीनि ते नामानि भजामहे इत्याह ।

२३ हे समुद्रसुते ! कृष्णपत्नि ! विराजत्पञ्चषाऽक्षरं तावकनामरूपं कर्णाऽमृतम् अतिमहान्त्यपि मद्दुरितानि मुहुर्विलोपयतीति लोकनेत्रप्रतिरोधकमतिबहुलमपि गाढान्धकारम् अङ्गुष्ठमात्रपरिमिता दीपकलिका न विनाशयति किमित्युक्त्या समर्थयन्नाह ।

सङ्ख्येयइति डचि टिलोपः । अञ्चन्तः पञ्चपाः वर्णाः यस्मिन् तत् । अनेकमन्यपदार्थे इत्युक्तत्वात्त्रिपदो बहुव्रीहिः । कर्णयोरमृतं त्वन्नाम महत्तराण्यपि पापानि मुष्णाति । तत्र दृष्टान्तः—गेहेषु अक्षीणि प्रतिरुन्धत् भूयिष्ठं प्रभूतमपि अन्धयति दृष्ट्युपघातं करोतीत्यन्धम् । पचाद्यच् । तच्च तत्तमश्चाऽन्धतमसम् । अवसमन्धेभ्यस्तमस इसच् । अङ्गुष्ठप्रमितैव दीपकलिका हा हर्षे किं नो हन्ति ? अपि तु हन्तीति । प्रतिवस्तूपमालङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितम् ॥ २३ ॥

अवितुमुदधिकन्यके ऽचिकित्स्याद्
मरणजरादिमयान्महाऽऽमयान्माम् ।
परमविषममान्तरं कषायं
पचति शुचिर्भवदीयनामवर्गः ॥ २४ ॥

अवितुमिति । हे उदधिकन्ये ! तव नामवर्गः शुचिः पवित्रो ऽग्निश्च चिकित्सितुमयोग्यान्मरणजरादिमयान्महत आमयाद्रोगान्माम् अवितुं परमविषमम् आन्तरं कषायम् आशयं क्वाथं च पचति । श्लेषरूपकालङ्कारौ । पुष्पिताग्रा ॥ २४ ॥

---

२४ हे उदधिकन्ये ! शुचिः (पवित्रः, अग्निरूपश्च) त्वन्नामसमूहः अप्रतिकार्यात् मरणजरादिरूपान्महारोगान्मां रक्षितुम् अतिविषमम् आन्तरं कषायम् (रागं, क्वाथं च) पचतीति त्वन्नामसङ्गो मन्मनसि विषयरागादिकं विलुम्पन् जरामरणप्रतिकारकारणं भवतीत्याह ।

कृतशुभतति धारितं कृतार्थै-
र्भगवति भोग्यमतीव पावनं च ।
अभिदधति सुवर्णमात्मवन्तः
प्रशमितदुर्गति नाम तावकीनम् ॥ २५ ॥

कृतेति । हे भगवति ! तावकीनं नाम सुवर्णं कनकम् इति आत्मवन्तो ज्ञानिनः अभिदधति वदन्ति । तत्साम्यमुपपादयति-कृतार्थैः कृतकृत्यैरन्यत्र कृतः सम्पादितो ऽर्थो द्रव्यं यैस्तैश्च धारितं भोग्यं भोगाऽर्हं समानं कृता शुभानां ततिर्येनेति समानं प्रशमिता दुर्गतिर्नरकादिर्दारिद्र्यं च येन तत् नाम स्वत एवाऽतीव पावनं तद्ग्रहणेनाऽन्यपावनीकरणात् स्वर्णं तु सर्वमप्यपवित्रम् अग्निः पावनं करोति । इदं 'त्वग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्ण'मिति श्रुतेः । अपि च प्रसिद्धमस्य पावनत्वं पूजाभाण्डप्रायश्चित्तादावपि । 'स्वर्णं शीतं पवित्र'मिति विद्यासागरे । नाम सुष्ठु वर्णा अक्षराण्यस्मिन् तत्सुवर्णं पक्षे नाम प्रसिद्धम् । औपच्छन्दसिकं वृत्तम् ॥ २५ ॥

हरिसखि तव धूतक्लेशभूमानि नामा-
न्यहरहरहमुद्यद्भक्तिराकर्ण्य धन्यः ।

---

२५ हे भगवति ! ज्ञानिनः कृतसुकृतैर्धारितं कृतार्थैः (सम्पादितपुरुषार्थैः, कृतद्रव्याऽर्जनैश्च) भोग्यम् अतिपवित्रं विनाशितदुर्गति, (नाशितनरकं, क्षतदारिद्र्यं च) तावकं नाम सुवर्णं (शोभनाक्षरघटितं, कनकरूपं च) वदन्तीति श्लेषेण नाम्नः कनकरूपतां प्रतिपादयति ।

२६ हे हरिसखि ! निर्धूतकष्टपरम्पराणि ते नामानि आकर्ण्य

जहि दलय बधान च्छिन्धि भिन्धीति घोरं
यमभटरटितं तद्भूरि दूरीक्रियासम् ॥ २६ ॥

हरीति । हे हरिसखि ! तव धूतः क्लेशानां भूमा बहुलत्वं यैस्तानि नामानि अहम् अहरहः प्रतिदिनम् उन्नती भक्तिर्यस्य सः । स्त्रियाः पुंवदिति पुंवद्भावः । आकर्ण्य धन्यः सन् जहि त्यज(?) दलय पेषय बधान बन्धय छिन्धि छेदय भिन्धि विदारयेति भूरि घोरं च तद्यमभटानां रटितं शब्दितं दूरीक्रियासम् । कृधातोराशीर्लिङि च्व्यन्तं दूरीति । मालिनीवृत्तम् ॥ २६ ॥

स्वपदन्यसनेन चारुवर्णा
सुरवागोष्ठविशुद्धिहेतुभूता ।
कमले मम काङ्क्षितानि दुग्धे
स्तवनाऽर्हा तव नामकामधेनुः ॥ २७ ॥

स्वेति । हे कमले ! स्तवनस्याऽर्हा तव नामरूपा कामधेनुः मम काङ्क्षितानीष्टानि दुग्धे पूरयति । नाम स्वस्य पदस्य सुबन्तस्य न्यसनेन ईषदुच्चारादपि सुराणां वाच ओष्ठस्य च विशु-

---

आविर्भूतभक्तिरहं धन्यः सन् 'जहि दलये'त्यादि भयङ्करं भूरि तद्यमदूतवचनं दूरीकुर्यामित्याह ।

२७ हे कमले ! चारुवर्णा, (सुन्दराऽक्षरा, सुन्दरकृष्णादिरूपा च,) स्वपदन्यसनेन (स्ववाचकश्रीरित्यादिसुबन्तप्रयोगेण, पादविन्यासेन च) सुरवागोष्ठविशुद्धिहेतुभूता (संस्कृतवागोष्ठयोर्विशुद्धिकारणभूता, शोभनरवा गोस्थानशुद्धिकारणभूता च) स्तुतियोग्या तव नामरूपा कामधेनुर्ममाऽभीप्सितानि प्रपूरयतीत्याह ।

द्धेर्हेतुभूतं, धेनुः स्वस्य पदानां चरणानां न्यसनेन स्थापनेन गोष्ठस्य विशुद्धेर्हेतुभूता सती सुष्ठु रवः शब्दो यस्याः सा, नाम चारवः वर्णाः अक्षराणि पक्षे कृष्णाऽऽदयो यस्मिन्यस्याश्चेति । औपच्छन्दसिकम् ॥ २७ ॥

तव दिव्यनाम्नि मधुरे निराकृत-
व्यसने स्थिते ऽपि रसनेन्द्रियं मम ।
रमते रमे कथमहो रसान्तरे-
ष्वथ वा तदस्य घटते जलात्मनः ॥ २८ ॥

तवेति । हे रमे ! निराकृतं व्यसनं येनैवं मधुरे दिव्यधाम्नि स्थिते सति मम रसनेन्द्रियं रसान्तरेष्वन्यविषयेषु कथं रमते ? अथ वा रसनेन्द्रियस्य वरुणदेवतात्वाज्जलात्मनो जडाऽऽत्मनश्च घटते इति स्वोक्तविचारणादाक्षेपालङ्कारः । मञ्जुभाषिणीवृत्तम् ॥ २८ ॥

त्वन्नामदिव्यकुसुमानि दृढैर्गुणैस्ते
संग्रथ्य सौरभविशेषपरिष्कृतानि ।

---

२८ हे रमे ! मधुरे दूरीकृतदुःखे तव दिव्यनाम्नि जागरूके ऽपि मम रसनेन्द्रियमितरेषु रसेषु कथं रमते ? अथ वा जलात्मनः (जलीयस्य, लडयोरभेदाज्जडस्य च) अस्य (रसनेन्द्रियस्य) तद् रसान्तरे रमणं घटते इति त्वन्नाम्नि मधुरे जागरूके रसान्तरे रमणं जडतां सूचयतीत्याह ।

२९ हे मातः ! इयं मामकीना वाक् ते दृढैर्गुणैः (दयादिभिः, सूत्रैश्च) सौरभेण (सौन्दर्येण, सौगन्ध्येन च) अधिकाऽलङ्कृतानि

आमुञ्चतादिह मदीयसरस्वतीयं
मातर्महापुरुषमानसरञ्जनाय ॥ २९ ॥

त्वदिति। हे मातः! सौरभस्य सुगन्धस्य विशेषेण परिष्कृतानि भूषितानि तव नामरूपाणि दिव्यकुसुमानि दृढैर्गुणैरौदार्यादिभिस्तन्तुभिश्च संग्रथ्येयं मदीया सरस्वती महापुरुषस्य विष्णोर्मानसस्य रञ्जनायेहाऽऽमुञ्चताद्दद्यादर्थाद्भगवत एवेति रूपकालङ्कारः। वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ २९ ॥

मन्त्रान्तराण्यम्ब फलं तनीय-
स्तन्वन्ति मन्वन्तरमात्रवर्ति ।
आमुष्मिकं शाश्वतमैहिकं वा
त्वन्नाम किं नाम फलं न दत्ते ॥ ३० ॥

मन्त्रिति। हे रमे! अन्ये मनवो मन्त्रान्तराणि मन्वन्तरं स्वायंभुवादि तदेकवर्ति तनीयोऽल्पं फलं तन्वन्ति नाम निश्चयेन। त्वन्नाम ऐहिकम् इहलोकभवम् आमुष्मिकं पारलौकिकं वा शाश्वतं मोक्षरूपं किं फलं न दत्ते? सर्वमपि दत्ताईति भावः। स्वागतावृत्तम् ॥ ३० ॥

तावकनामरूपाणि कल्पतरुपुष्पाणि संगुम्फ्य नारायणमनोरञ्जनाय आमुञ्चतात् (बध्नातु) इत्याशास्ते ।

३० हे अम्ब ! मन्त्रान्तराणि (त्वन्नामाऽन्यमन्त्राः) मन्वन्तरमात्रवर्ति (प्रचलितवैवस्वतादिमन्वरमात्रस्थायि) अल्पीयः फलं जनयन्ति, त्वन्नाम तु किं वा सदातनम् ऐहिकामुष्मिकफलं न दत्ते? त्वन्नाम सर्वमन्त्राऽतिशायिफलदमित्याह ।

वर्णत्रयाऽऽत्मा प्रणवः स्वनिष्ठां
वर्णत्रयीमेव पुनाति युक्तम् ।
एकद्विवर्णाऽपि रमे तवाऽऽख्या
चित्रं पुनीते चतुरोऽपि वर्णान् ॥ ३१ ॥

वर्णेति । हे रमे ! वर्णानाम् अकारोकारमकाराणां त्रयम् आत्मा स्वरूपं यस्य सः प्रणव ओँकारः स्वनिष्ठां वर्णानां ब्रह्मक्षत्रविशां त्रयीमेव पुनाति इति युक्तं, साम्येनेति भावः । तवाऽऽख्या नाम एकवर्ण इ द्विवर्णं रमेति इयमपि तवाऽऽख्या चतुरः शूद्रसहितपूर्वोक्तत्रिवर्णान्पुनीते इति चित्रम् । उपजातिवृत्तम् ॥ ३१ ॥

व्याजादुपात्तमपि वारिधिराजकन्ये
त्वन्नाम कामपि ददाति मुदां समृद्धिम् ।

---

३१ वर्णत्रयात्मा (अकारोकारमकाररूपवर्णत्रयघटितः, ब्रह्मक्षत्रियवैश्यात्मकश्च) प्रणवः (ओँकारः) स्वनिष्ठां (स्वघटकां, निजभक्तां च) वर्णत्रयीम् (अक्षरत्रयीं, ब्राह्मणादिवर्णत्रयीं च) पुनातीति वर्णत्रयघटितस्य वर्णत्रयपावनमुचितमेव, परम् एकद्विवर्णा (एकद्व्यक्षरघटिता, एकद्विब्राह्मणादिवर्णघटिता च) तवाऽऽख्या चतुरोऽपि वर्णान् (ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रान्, अक्षरचतुष्टयं च) पुनीते इत्याश्चर्यमिति श्लेषेण वदन् अल्पाक्षरमपि त्वन्नाम ब्रह्मणादिवर्णचतुष्टयपावित्र्याऽऽपादकमित्याह ।

३२ हे समुद्रदुहितः ! अन्याऽपदेशेनोच्चरितमपि ते नामाऽनिर्वचनीयां सन्तोषसम्पत्तिं ददातीति खरतरग्रीष्माऽऽतपसन्तापप्रश-

आपीतमुल्बणतपाऽऽतपतापशान्त्यै
दूरीकरोति दुरितान्यपि वारि गाङ्गम् ॥ ३२ ॥

व्याजादिति । हे वारिधिराजकन्ये ! उल्बणस्य तपस्य ग्रीष्मस्याऽऽतपस्योष्णस्य तापस्य शान्त्यै आपीतं प्राशितं गाङ्गं वारि दुरितानि पापानि यथा दूरीकरोति तथा व्याजादन्यसम्बन्धेनोपात्तं गृहीतं त्वन्नाम कामप्यनिर्वचनीयां मुदां हर्षाणां समृद्धिं ददाति । दृष्टान्तालङ्कारः । सिंहोन्नताद्वृत्तम् ॥ ३२ ॥

यो वक्ति देवि पदमेकमपि त्वदीयं
सर्वाणि तस्य हृदि भान्ति सदा पदानि ।
नित्योन्नतो नृपतिरेव वशीकृतश्चेत्
किंकुर्वते पुरजना इति कः प्रयत्नः ॥ ३३ ॥

य इति । हे देवि ! त्वदीयं त्वत्सम्बन्धि एकमपि पदं

माघ निपीतं गङ्गोदकं दुरितान्यपि विनाशयतीत्युक्त्वा समर्थयन् यदृच्छयोच्चरितमपि त्वन्नाम महासन्तोषदं भवति, किं पुनर्भक्त्ये?ति नाममाहात्म्यमाह ।

३३ हे देवि ! यः पुमान् एकमपि त्वदीयं पदं (त्वन्नाम) वदति तस्य हृदये सर्वाणि पदानि (सुप्तिङन्तानि) भासन्ते इति सर्वदा उन्नतो राजा वशीकृतश्चेत् तस्मिन्नाज्ञाकरे पौरजनाः कि कुर्वते (किङ्करतां प्राप्नुवते, आज्ञाकारिणो भवन्ति) इत्यत्र कः प्रयत्नः? इत्युक्त्वा समर्थयन् यथा राज्ञि आज्ञा पालके सति सर्वे पौरा आज्ञापालका भवन्ति तथा सकलपदमूर्धन्ये त्वन्नामपदे जप्ते सति सर्वाणि पदानि हृदि प्रतिभासमानानि सन्ति नामजापकं महाकविं कुर्वन्तीति त्वन्नामजापको महाकविर्भवतीत्याह ।

नाम यः वक्ति उच्चारयति तस्य हृदि सर्वाणि वैकुण्ठादीनि पदानि स्थानानि भान्ति। दृष्टान्तः—निसम् उन्नतः श्रेष्ठः नृपतिरेव वशीकृतः स्वाधीनीकृतश्चेत् पुरजनाः पौराः किं कुर्वते, किंशब्दे काकुः। तद्वशीकृतौ कः प्रयत्न? इत्यर्थः। दृष्टान्तालङ्कारः। उद्धर्षिणीवृत्तम् ॥ ३३ ॥

क्षमानिधे यम्यधिपाऽभिधेयं
वाचो विधेयं तव नामधेयम् ।
पद्मालये यस्य गुणोदधे ऽयं
पचेलिमं विन्दति भागधेयम् ॥ ३४ ॥

क्षमेति। हे गुणोदधे! हे क्षमानिधे! हे पद्माऽऽलये! यमिनां योगिनामधिपैरपि अभिधातुं योग्यं तव नामधेयं यस्य पुंसः वाचः विधातुं योग्यं ग्राह्यमिति भावः। अयं पक्तुं योग्यं पचेलिमम्। पचेः केलिमर्। भागधेयं विन्दति। उपजातिवृत्तम् ॥ ३४ ॥

स्वनाथनाम्नः स्वयमुत्तरं सत्
तवाऽभिधानं गुणमादधाति ।

---

३४ हे गुणोदधे! क्षमानिधे! पद्मगृहे! योगीन्द्रजप्यं तव नाम यस्य पुंसो वागनुसारि (जप्यं) भवति अयं परिपक्वं भाग्यं लभते इति त्वन्नामजापको महाभाग्यो भवतीत्याह।

३५ हे पुण्डरीकाक्षप्रियतमे! तव नाम भगवन्नाम्नो ऽप्युत्तरं (श्रेष्ठं, परभागाऽवस्थितं च) सत् गुणं (शुभादिगुणम्, अदेङ् गुण इति पारिभाषिकं गुणं च) आदधातीत्यत्र प्रणवम् ॐकारमनिन्दितं प्रमाणमिति अकारोकारमकारघटिते ओङ्कारे विष्णुवा-

पद्मेक्षणप्रेयसि निर्विगानं
प्रमाणमत्र प्रणवं प्रतीमः ॥ ३५ ॥

स्वेति । हे पद्मेक्षणप्रेयसि ! तवाऽभिधानं स्वयं स्वनाथस्य नाम्नः उत्तरं सत् गुणं आदधाति सगुणं करोति । अत्र प्रमाणम् । निर्विवादं प्रमाणं प्रवणं प्रतीमः । अयं भावः—अकारो विष्णुरुकारो रमा, अत्रोकारपरत्वेनाद्गुण इति गुणे कृते ओकारसिद्धिरिदं गुणाधानमेव उकारस्य रमावाचकत्वे प्रमाणं यमकस्तबके उक्तम् । काव्यलिङ्गमलङ्कारः । उपजातिवृत्तम् ॥ ३५ ॥

पद्मे नाम्नां पामरास्तावकानां
प्रौढिं विद्युर्नैव नामान्तरेभ्यः ।
चक्रीवन्तश्चारुकर्पूरचूर्णे
भस्मभ्यः किं विस्मयं प्राप्नुवन्ति ॥ ३६ ॥

पद्मे इति । हे पद्मे ! पामरा नीचाः नामान्तरेभ्यो ऽन्यनामसकाशात्तावकानां नाम्नां प्रौढिमैश्वर्यं नैव विद्युर्न जानीयुः । दृष्टान्तः—चक्रीवन्तो गर्दभाः भस्मभ्यः धूलिभ्यः चारुणि सुन्दरे कर्पूरस्य चूर्णे विस्मयं प्राप्नुवन्ति किम् ? दृष्टान्तालङ्कारः । शालिनीवृत्तम् ॥ ३५ ॥

चकारदकारात् परभागे स्थितो लक्ष्मीवाचक उकारः अकारोकारयोः स्थाने आद् गुण इति सूत्रानुसारेण ओकाररूपं गुणं प्रयोजतीति बाधनपूर्वकं हरिनामतोऽपि श्रेष्ठं त्वन्नाम जप्तुः कल्याणादिगुणोत्पादकं भवतीत्याह ।

३६ हे पद्मे ! प्राकृता जना इतरनामभ्यस्त्वन्नाम्नां माहात्म्यं नैव जानीयुरिति रासभा भस्मभ्यः सुन्दरे कर्पूरचूर्णे विशेषमानन्दं प्राप्नुवन्ति किमित्युक्त्या समर्थयन्नाह ।

जहदिह जननि त्वन्नामधेयं विधेयं
जडमतिरतिरिक्तं शर्मणे कर्म कुर्यात् ।
निधिमनवधिमुच्चैर्निष्कुटस्थं विहाय
प्रतिभवनमशङ्कः पर्यटेद्भिक्षितुं कः ॥ ३७ ॥

जहदिति । हे जननि ! विधेयं ग्राह्यं त्वन्नामधेयं जहत् त्यजन् यः शर्मणे कल्याणायाऽतिरिक्तमधिकं कर्म कुर्यात् स जडमतिरेव, 'सर्वं वाक्यं सावधारण'मिति न्यायात् । नास्त्यवधिरन्तो यस्य तम् उच्चैर्महान्तं निधिं निष्कुटे गृहे तिष्ठति तम् । निष्कुटस्तु गृहे घाते स्यात्केदारकवाटयोरिति मेदिनी । विहाय त्यक्त्वा भवने भवने इति प्रतिभवनं, प्रतिगृह इत्यर्थः । वीप्सायामव्ययीभावः । अशङ्कः सन् भिक्षितुं भिक्षार्थं कः पर्यटेत् ? गच्छेत् । दृष्टान्तालङ्कारः । मालिनीवृत्तम् ॥ ३७ ॥

दयोदधे या तवनामधेया-
ऽभिधा सुधेयं यदि तां धयेयम् ।

---

३७ हे जननि ! इह जडबुद्धिरुपादेयं त्वन्नाम त्यजन् सन् सुखार्थमन्यत् कर्म कुर्यात् (न सुबुद्धिः) इति गृहाऽऽरामस्थितं निःसीमं महानिधिं विहाय निःशङ्कः सन् को वा प्रतिगृहं भिक्षार्थमटे?दित्यनेन समर्थयन्नाह ।

३८ हे दयोदधे ! कमले ! अहं यदि तव नामधेयनामिका या सुधा तां धयेयं(पिबेयं) चेत् तर्हि अजपेयं (अजैश्छागैः पालनीयं, छागनिष्पाद्यं) वाजोऽन्नमलं पेयं यस्मिंस्तथाविधं वाजपेयनामकं यागं वा महतो

न वाजपेयं कमले ऽजपेयं
न वा जपेयं महतो ऽपि मन्त्रान् ।। ३८ ।।

दयेति । हे दयोदधे ! हे कृपासागरे ! (?)या प्रसिद्धा इयं तव नामधेयं नाम इति अभिधा आख्या यस्यास्तां सुधां यदि धयेयं पिबेयम् । धेट् पाने इत्यस्माल्लिङ् । तर्हि वाजपेयं तन्नामकं यज्ञं न जपेयं न चिन्तयेयं, नवा महतो ऽपि मन्त्रान्मनून् जपेयं मनसा न ध्यायेयम् । जप मानसे अस्माल्लिङ् । हे कमले ! इति सम्बुद्धिः । उपेन्द्रवज्रावृत्तम् ।। ३८ ।।

मरणशरणमन्त्रं शार्ङ्गिणः प्राणकान्ते
परमपुरुषनाम्नः प्रागुपादीयमानम् ।
विशदमहिम नाम क्षिप्रमेकाक्षरं ते
वितरति जपतामप्येकमेवाऽक्षरं तत् ।। ३९ ।।

शरणेति । हे शार्ङ्गिणः प्राणकान्ते ? विशदः महिमा यस्य तत् एकाक्षरं नाम उ इति तन्नाम कीदृक् यत्परमपुरुषनाम्नः वासुदेवनाम्नः अ इत्याकारकात् प्राक्पूर्वमुपादीयमानं म-

---

मन्त्रान्वा न जपेयम् (मनसा ऽपि न चिन्तयेयम्) इत्याह ।

३९ हे शार्ङ्गिप्राणप्रिये ! पुरुषोत्तमनाम्नः (अकारात्) प्रागुच्चार्यमाणं मरणरक्षणमन्त्रस्वरूपं स्पष्टमाहात्म्यम् एकाक्षरम् (उकारात्मकं) ते नाम जपताम् एकमेवाऽक्षरम् (अकारपूर्वभागस्थितस्य उकारस्य इको यणचीति शास्त्रेण जायमानेन यणा निष्पन्नं वकारम्, अमृतं, मोक्षं) वितरतीति उकाररूपं त्वन्नाम भगवन्नामरूपाऽकारात् पूर्वमुपादीयमानं यणादेशेन वमिति रूपमापन्नं सत्तदेव वम् अमृतं मोक्षं जपतां ददातीत्युकाररूपमेकाक्षरं त्वन्नाम जपताम् ओमित्येकाक्षरब्रह्मज्ञानपूर्वकं मोक्षं ददातीत्याह ।

युज्यमानं मरणस्य शरणं रक्षकम् अमृतं तन्मन्त्रं व इत्याकारकम्, आहुरिति शेषः। अत्र उ अ इति स्थिते इको यणचीति यणादेशे व इति सम्पन्नत्वात् वमित्यस्य बीजस्य अमृतमन्त्रत्वमागमसिद्धं तन्नाम जपतां पुंसामपि एकमेवाऽक्षरं ब्रह्मभावं वितरति ददाति। शरणवरणमिति पाठे शरणस्य वरणं यस्मादिति व्युत्पत्तिर्ज्ञेया। वस्तुतस्त्वयं लेखकप्रमाद एवेति। काव्यलिङ्गमलङ्कारः। मालिनीवृत्तम् ॥ ३९ ॥

कण्ठे कुण्ठितनिस्वने कफचयैरक्षेषु विक्षेपिषु
सुप्ते चेतसि यातनाभिरसुषु क्षिप्रं प्रतिष्ठास्नुषु।
साऽऽयासा ऽपि समुद्रपुत्रि समयाऽभिज्ञा रसज्ञा मम
त्वन्नामोपहितं हितं जपतु तद्देवस्य नाम स्वयम्॥४०॥

कण्ठेति। हे समुद्रपुत्रि! कण्ठे कफचयैः श्लेष्मसमूहैः कुण्ठितः स्तब्धः निःस्वनः शब्दो यस्य तस्मिन्सति, अक्षेष्विन्द्रियेषु विक्षेपिषु विक्षेपं प्राप्नुवत्सु, यातनाभिः पीडाभिश्चेतसि सुप्ते मूढे, क्षिप्रम् असुषु प्राणेषु प्रतिष्ठास्नुषु गन्तुमिच्छत्सु सत्सु, इति सर्वत्र। आयासेन प्राणोत्क्रमणाऽऽयासेन सहिता ऽपि मम रसज्ञा जिह्वा समयाऽभिज्ञा कालज्ञा सती तव नाम्ना उपहितं युक्तं तथा हितं हितकारकं स चाऽसौ देवो वैकुण्ठपतिश्च

---

४० हे समुद्रपुत्रि! कण्ठे कफौघैः प्रतिबद्धशब्दे सति, इन्द्रियेषु विकलेषु, चित्ते प्रमीलति, तीव्रवेदनाभिः प्राणेषु यियासुषु सत्सु सश्रमापि मदीया जिह्वा ऽवसरज्ञा सती त्वन्नामधेयसहितं भगवतो नारायणस्य नाम लक्ष्मीनारायणेति श्रीहरिरिति वा आत्मना जपतु इति प्राणप्रयाणसमये मज्जिह्वा त्वन्नामसहितं भगवतो नामाऽऽमुष्मिकगतिप्रदं जपत्वित्याह।

तस्य श्रीलक्ष्मीनारायणस्यादिरूपं जपतु । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ ४० ॥

अभ्यासैः पवमानमन्त्रविततेरब्लिङ्गभङ्ग्यन्तरै-
रादेशैरघमर्षणस्य यमकैरष्टाक्षरस्येन्दिरे ।
गायत्र्याः पुनरुक्तिभिः परिपणैरोङ्कारपुंसूक्तयोः
शुद्धिं व्याहृतिसोदरैर्न भजते को नाम ते नामभिः ॥ ४१ ॥

अभ्यासैरिति । हे इन्दिरे ! पवमानमन्त्राः । 'स्वादिष्ठये'-त्याद्यध्यायचतुष्टयगतसकलऋग्रूपा मन्त्रास्तेषां विततेः पङ्क्तेः अभ्यासैः पुनरुच्चारभूतैः, एवमब्लिङ्गानाम् 'आपोहिष्ठामयोभुव' इत्यादीनां मन्त्राणां भङ्ग्यन्तरैः रीत्यन्तरभूतैः, अघमर्षणस्य 'ऋतं च सत्यं च'त्यादेः आदेशस्थानैस्तत्कार्यसम्पादकैः अष्टाऽक्षरस्य 'ओं नमो नारायणाये'ति मन्त्रस्य यमकैर्द्वितयैः, गायत्र्याः पुनरुक्तिभिः पुनरुच्चारणभूतैः, ॐकारपुंसूक्तयोः प्रणवपुरुषसूक्तयोः परिपणैर्मूलधनभूतैः, ते नामभिः को नाम शुद्धिं न भजते ? अपि तु सर्वो ऽपि भजते इति निदर्शनोल्लेखाऽलङ्कारौ । शार्दूलवि० वृत्तम् ॥ ४१ ॥

---

४१ हे इन्दिरे ! पवमानमन्त्रसमूहस्याऽऽम्रेडनरूपैः, अब्लिङ्गकमन्त्राणां प्रकारान्तरैः, अघमर्षणमन्त्रप्रतिनिधिभिः, 'ॐनमोनारायणाये'त्यष्टाक्षरस्य मन्त्रस्य सहजैः, गायत्र्याः पुनरुक्तिरूपैः, प्रणवपुरुषसूक्तयोर्मूलधनैः, व्याहृतीनां भूरादीनां सहोदरैस्ते नामधेयैः को वा शुद्धिं न लभते? इति भगवतीनाम्नामतिपावित्र्यापादकत्वं प्रतिपादयति ।

प्रायश्चित्तविशुद्ध्यै प्रायश्चित्तं समस्तपापानाम् ।
गायतु तव नामैषा कमले कलिताऽन्यनिरसना रसना॥ ४२॥

इतिश्रीमद्वेङ्कटाऽध्वरिविरचिते श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रे नाम-
वैभवस्तबकः सप्तदशः ॥ १७ ॥

प्रायश्चित्तेति । हे कमले ! प्रायो बाहुल्येन चित्तस्य विशुद्ध्यै समस्तानां पापानां प्रायश्चित्तं निष्कृतिभूतं तव नाम कलितं कृतम् अन्येषामुपायानां निरसनं यया सा रसना गायतु गीतं करोतु । गीतिवृत्तम् ॥ ४२ ॥

इति श्रीरावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन
विरचितायां बालबोधिन्याख्यायां श्रीलक्ष्मी-
सहस्रटीकायां नामवैभवस्तबकः
सप्तदशः सम्पूर्णः ॥

---

४२ हे कमले ! एषा मदीया जिव्हा त्यक्तोपायान्तरा सती चित्तस्य विशुद्ध्यै सकलदुरितानां प्रायश्चित्तरूपं ते नाम प्रायो गायत्विति प्रार्थयमानः स्तबकं समापयति ।

इति श्रीमन्निवल्ल्युपाख्यतैलङ्गरामशास्त्रिविरचितायां लक्ष्मी-
सहस्राऽवतरणनिःश्रेणिकायां नामवैभवस्तबकः ॥ १७ ॥

अथ सद्मवैभवस्तबकः ॥ १८ ॥

शत्रुभ्रात्रे ऽपि कृपया यो लङ्कासद्मवैभवम् ।
विभीषणाय प्रददौ स रामः श्रेयसे ऽस्तु नः ॥ १८ ॥

अथाऽस्मिन्नष्टादशस्तबके लक्ष्म्याः सद्मवैभवं वर्णयितुं प्रथमपद्ये ऽरविन्दवनमिति तल्लिङ्गं निर्दिशन्मङ्गलमाचरति—

अरविन्दवनं वन्दे तदहं यदहर्निशम् ।
प्रीतिपूर्वकमध्यास्ते पीताम्बरकुटुम्बिनी ॥ १ ॥

अरविन्देति । पीताम्बरस्य विष्णोः कुटुम्बिनी दाराः यत्र प्रीतिपूर्वकम् अध्यास्ते उपविशति तदरविन्दानां कमलानां वनम् अहं कविरहर्निशं सदा वन्दे । पथ्यावक्त्रं वृत्तम् ॥ १ ॥

सारसात्मनि तवाऽम्ब मन्दिरे
द्वारपालकजना इवेन्दिरे ।
चारुकेसरसुवर्णयष्टिका-
धारिणः प्रतिवसन्ति षट्पदाः ॥ २ ॥

सारसेति । हे ऽम्ब ! हे इन्दिरे ! सारसं सरसीरुहमित्यमरः । तदात्मनि तद्रूपे तव मन्दिरे गृहे चारुकेसरा एव सुव-

---

१ अथाऽष्टादशेन सद्मवैभवस्तबकेन भगवतीनिवासस्थानं तुष्टूषुः हरिगृहिणी यत्र (कमलवनं)प्रेमपुरस्सरमधिवसति तत् कमलवनं वन्दे इति मङ्गलमाचरति ।

२ हे अम्ब ! कमलात्मके तव गृहे मञ्जुलकिञ्जल्करूपसुवर्णदण्डधारिणो भ्रमरा द्वारपालसमूहा इव निवसन्तीत्याह ।

र्णयष्टिकास्ता धरन्ति तच्छीलाः ते द्वारपालकजना इव षट्पदा भृङ्गाः प्रतिवसन्ति, वासं कुर्वन्तीत्यर्थः । रथोद्धतावृत्तम् ॥ २ ॥

तावकं पदमभिख्यया रमे
वारिजं प्रणिगदन्ति सूरयः ।
प्रौढशोभनखरांशुवैभव-
प्राप्तमञ्जिम सदालिसेवितम् ॥ ३ ॥

तावकमिति । हे रमे ! तावकं त्वत्सम्बन्धि पदं स्थानं चरणं चाऽभिख्यया शोभया नाम्ना च वारिजं कमलमिति सूरयः कवयः प्रणिगदन्ति वदन्ति । तत्र हेतुः—कमलं प्रौढाः शोभनाः खरास्तीक्ष्णाश्चांशवः कराः यस्य स सूर्यः तस्य पदं तु प्रौढा शोभा येषां ते च ते नखरा नखाश्च तेषामंशूनां यद्वैभवं तेन प्राप्तः मञ्जोः सुन्दरस्य भावः मञ्जिमा येन तत् । पृथ्वादिभ्य इतीमनिच् । तथा कमलं सदा आलिभिः साधूनां पङ्क्तिभिश्च सेवितमित्यर्थः । रथोद्धतावृत्तम् ॥ ३ ॥

प्रबिभ्रति भवत्पदप्रणयतद्विपर्यासयो-
र्जना विभवदुर्गती जननि तत्र चोदाहृतिः ।

---

३ हे रमे ! सूरयः पण्डिताः प्रौढशोभनखरांशुवैभवप्राप्तमञ्जिम (तरुणारम्यसूर्यकिरणसंपल्लब्धसौन्दर्यं, समधिकशोभानां नखानां किरणसमृद्ध्या प्राप्तसौन्दर्यं च) सदालिसेवितं (सर्वदा अलिभिः सेवितं, सनामालया सेवितं च) वारिजं तावकीनं पदं (स्थानं, चरणं च) कथयन्तीति श्लेषेणाह ।

४ हे जननि ! जना भवत्याः पदे (वासस्थाने, चरणे च)प्रेमतदभावाभ्यामैश्वर्यदारिद्र्ये बिभ्रति, तत्र भवन्निवासस्थानभूतकमला-

सहस्रवसुरेधते सरसिजाऽनुकूलो रविः

स भिक्षुकशिरोमणिः श्रयति तत्प्रतीपः क्षयम् ॥ ४ ॥

प्रेति । हे जननि ! जनाः भवत्याः पदे स्थाने यः प्रणयः प्रेमा तद्विपर्यासो द्वेषः तयोः सतोः विभवः दुर्गतिश्चैते प्रविभ्रतीत्यत्र यथासंख्यलापनेन स एवाऽलङ्कारः । तत्र तस्मिन्नुदाहृतिरुदाहरणं तु सरसिजस्याऽनुकूलः प्रणयी रविः सहस्रं वसु किरणा द्रव्यं च यस्य स एधते, तस्य कमलस्य प्रतीपः भिक्षुकस्य शिवस्य शिरोमणिर्मस्तभूषा दरिद्रश्रेष्ठश्च स चन्द्रः क्षयं श्रयतीति गुणदोषवर्णनेनोल्लासाऽलङ्कारः । काव्यलिङ्गं च । पृथ्वीवृत्तम् ॥ ४ ॥

कपटकिटिदशायां कैटभारिः क्षमाभाक्

प्रभुरकृत यतो ऽसौ पङ्कजाते निवासम् ।

तदिह भजसि भर्तुर्धर्ममेवाऽनुसर्तुं

परमपुरुषकान्ते पङ्कजातस्थितिं किम् ॥ ५ ॥

कपटेति । हे परमपुरुषस्य कान्ते ! कपटरूपः यः किटिः । कोलः पोत्री किरिः किटिरित्यमरः । तस्य दशायामवतारे कैट-

---

ऽनुकूलः सूर्यः सहस्रवसुः (सहस्रसंख्यकिरणः, सहस्रधनश्च) वर्धते, तद्विरुद्धश्चन्द्रो भिक्षुकशिरोमणिः (शिवमौलिभूषणं, याचकमुख्यश्च) सन् क्षयं कलानाशं, धनक्षयं च) आश्रयतीति वदन् त्वत्पदभक्त्यभक्त्योः साध्वसाधुगतिप्राप्तिः फलमित्याह ।

५ हे पुरुषोत्तमपत्नि ! प्रभुः कैटभासुररिपुः पुरा वराहाऽवतारे क्षमाभाक् (पृथ्वीं प्राप्त , शान्तिशाली च सन्) यतः पङ्कजाते समुद्रजम्बाले निवासमकरोत् तस्मात् त्वं पत्युर्धर्ममनुगन्तुं पङ्कजातस्थितिं (जम्बालसमूहास्थितिं, कमलवासं च) करोषि किं ? मित्युत्प्रेक्षते ।

भारिः प्रभुरसौ क्षमां पृथ्वीं भजति स सन् पङ्कजाते कर्दमसमूहे निवासं स्थितिमकृताऽकरोत् तत्तस्मादिह लोके भर्तुः धर्मम् अनुसर्तुं पङ्कजाते कमले स्थितिं भजसि किम् । गूढोत्प्रेक्षालङ्कारः । मालिनीवृत्तम् ॥ ५ ॥

स्थानं समस्तवसुवृद्धिपुषस्तवाऽपि
पद्मं रमे नवसुमत्वमुपैति चित्रम् ।
अप्यन्यदद्भुतममुष्य तु यो ऽनुकूलः
शश्वद्बिभर्ति वसुमत्त्वमसौ पतङ्गः ॥ ६ ॥

स्थानमिति । हे रमे ! समस्तं वसु द्रव्यं, तस्य पक्षे समस्तैर्वसुभिः किरणैश्च वृद्धिं पुष्णाति तस्यास्तव स्थानं कमलं वसुमत्त्वं द्रव्यवत्त्वं नोपैतीति चित्रं, नवसुमत्वं नूतनकमलपुष्पत्वमेतीति चित्राऽभावः । तथा अमुष्य वसुमत्त्वरहितस्याऽप्यनुकूलः पतङ्गः सूर्यः वसुमत्त्वं द्रव्यवत्वं(?) बिभर्तीत्यद्भुताऽभावः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ६ ॥

---

६ हे रमे ! समग्रवसु(धन)वृद्धिपोषिकायास्तवापि निवासस्थानं पद्मं नवसुमत्वं(नवीनपुष्परूपत्वं, न वसुमत्त्वं धनवत्त्वं च) उपैतीति वसुवृद्धिकरायास्तव स्थानं कमलं न वसुयुक्तत्वमुपैतीति एकं चित्रं प्रदर्शयन् अमुष्य कमलस्य यो ऽनुकूलः सूर्यः स वसुमत्त्वं (किरणवत्त्वं,धनवत्त्वं च) मुहुर्बिभर्तीति वसुवृद्धिकरायास्तव वासस्थानं तु न वसुमत्त्वमुपैति, तदनुकूलश्च सूर्यो वसुमत्त्वं बिभर्तीत्याश्चर्यान्तरं प्रदर्शयन् नवं कमलकुसुमं तव निवासस्थानमिति प्रतिपादयति ।

सन्मानसोल्लसनदः सदसद्विवेके
शक्तः सरोजनिलये सदनं त्वदीयम् ।
शब्दैः शुभैः श्रुतिपथं सुखयन् गभीरैः
संसेवते जननि हंसगणोऽवदातः ॥ ७ ॥

सदिति । हे सरोजनिलये ! सतां साधूनां मानसस्य हृदः, पक्षे सतः मानससरसः उल्लसनमानन्दं शोभां च ददाति सः, एवं सदसतोश्चिज्जडयोः क्षीरनीरयोश्च विवेके शक्तः समर्थः, पुनः शुभैः शब्दैर्गम्भीरैर्ब्रह्माऽनुभवरूपैरन्यत्र रुतैश्च श्रुतिपथं वेदनिष्ठमार्गं कर्णमार्गं च सुखयन्, तथा ऽवदातः पवित्रः स्वच्छश्च हंसानां परमहंससनकादीनां मरालानां च गणः त्वदीयं सदनं कमलरूपं संसेवते भजते । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ७ ॥

कमले कमलेषु सन्निधत्से
सकलेषु स्ववशेषु विष्टपेषु ।

---

७ हे सरोजनिलये ! सन्मानसोल्लसनदः (सतो मानसाख्यसरोवरस्य शोभाप्रदः, सज्जनमनस उल्लासप्रदश्च) सदसद्विवेके (क्षीरनीरभेदज्ञाने, जडाऽजडयोर्भेदज्ञाने च) समर्थः, गभीरैः शुभैः शब्दैः (तारस्वरैः, महावाक्यैश्च) श्रुतिपथं (श्रवणेन्द्रियं, वैदिकमार्गं च) सुखयन् अवदातः (सशुभ्रवर्णः, पवित्रश्च) हंसगणः (मरालसमुदायः, परमहंससङ्घश्च) त्वदीयं सदनं (कमलं, वैकुण्ठगतं तव मन्दिरं च) सेवते इति श्लेषेणाह ।

८ हे कमले ! समग्रेषु भुवनेषु स्ववशङ्गतेष्वपि केवलं कमलेषु सान्निध्यं करोषीति लोकेषु जलजातेषु (जडेष्वपत्येषु, जलजेष्वपि च)

सहजं जननीजनस्य लोके
जलजातेषु विशेषवत्सलत्वम् ॥ ८ ॥

कमले इति । हे कमले ! सकलेषु विष्टपेषु भुवनेषु वासाय स्वस्य वशेष्वधीनेषु सत्स्वपि कमलेषु सन्निधत्से उपविशसि, तथा हि—जननीजनस्य मातृजनस्य जलजातेषु जडजातेषु विशेषवत्सलत्वम् अधिकवात्सल्यं लोके सहजं स्वाभाविकमिति । अर्थान्तरन्यासालङ्कारः । औपच्छन्दसिकं वृत्तम् ॥८॥

कल्हारोत्पलकैरवाऽऽदिषु तथा कल्याणि माल्यादिषु
प्रायः सत्सु सुमेषु वस्तुषु परं पद्मानि सद्मानि ते ।
भाग्यं कुत्र चिदेव नृत्यतितरां भूयःसु तुल्येष्वपि
त्वत्कान्ताय सुगन्धिवस्तुषु तुलस्येकैव सा रोचते ॥९॥

कल्हारेति । हे कल्याणि । भूयस्सु तुल्येषु सुगन्धिवस्तुषु सत्स्वपि तव कान्तायाऽनन्ताय यथैका तुलस्येव रोचते प्रीणाति तथा कल्हारमुत्पलं सूर्यविकासि कैरवं चन्द्रविकासि इत्यादिषु माल्यादिषु च प्रायः बहुषु सुमेषु वस्तुषु पदार्थेषु सत्स्वपि परमत्यन्तं पद्मानि कमलानि ते सद्मानि भवन्ति, अतः प्रायः वस्तुषु मध्ये भाग्यं दैवं कुत्र चिन्नृत्यतितरामतिशोभते । विकस्वराऽलङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितम् ॥ ९ ॥

समधिकं वात्सल्यं मातुः स्वाभाविकमिति वचनेन समर्थयन्नाह ।

९ हे कल्याणि ! कल्हारोत्पलकैरवप्रमुखेषु माल्यप्रभृतिषु च वस्तुषु सत्स्वपि कुसुमेषु मध्ये केवलं पद्मान्येव ते निवासस्थानानीति, समानेष्वपि पदार्थेषु क्व चिदेव भागधेयं विलसति यत् तुल्येष्वपि सुगन्धिवस्तुषु सत्सु त्वद्भर्त्रे हरये एका तुलस्येव रोचते इत्युक्त्या समर्थयन्नाह ।

त्वद्गेहं कमलं यतस्त्वदविनाभूतस्य विष्णोः पदं
सूर्याऽऽलोकविकासमञ्चति ततः पद्मे मधुस्वादु तत् ।
अन्नादो ऽहमितीव गीतिनिनदैः श्रुत्यन्तसञ्चारिभिः
कृष्णाकारजुषोत्र केचिदनिशं नन्दन्ति लब्ध्वा रसम्॥१०॥

त्वदिति। हे पद्मे! यतः त्वद्गेहं कमलम् अतस्त्वया अविनाभूतस्य नञ्द्वयस्य प्रकृताऽर्थदार्ढ्यबोधकत्वात्त्वत्सहायेन स्थितस्य विष्णोः पदं स्थानं कमलमेव वैकुण्ठं सूरेः सूर्यस्य चाऽऽलोके दर्शने प्रकाशे च विकासं प्रसन्नतां विकचत्वं चाऽञ्चति । किंच ब्रह्मरसेन मधुना मकरन्देन च स्वादु मधुरं तथा कृष्णाऽऽकारं हरिस्वरूपं नीलदेहं च जुषन्ति ते के चिज्ज्ञानिनः भ्रमराश्च अत्र रसं ब्रह्मरसं मकरन्दं च लब्ध्वा प्राप्य अन्नादोऽहमिति "अहमन्नादो ३ ऽहमन्नादो ऽहमन्नाद' इति श्रुत्यन्ते तैत्तिरीयोपनिषदि सञ्चरन्त्युपलब्धा भवन्ति तैर्गीतिनिनदैः सामगानशब्दैः, पक्षे अहमन्नम् अत्तीत्यन्नाद इति तृप्त्युद्गाररूपैरिति या-

---

१० हे पद्मे ! यस्मात् कारणात् त्वदावासभूतं कमलं त्वत्सहचरस्य विष्णोः निवासस्थानं वैकुण्ठरूपं ततः कारणात् मधुमधुरं तत्पद्मं सूर्यालोकविकासं (सूर्यस्याऽऽलोकेनोन्मीलनं, सूरीणां दर्शनविस्तारं च) अञ्चति, अत्र (पद्मे, वैकुण्ठे च) कृष्णाऽऽकारजुषः (नीलवर्णं प्राप्ताः, भगवदाकारधारिणश्च) के चित् (भ्रमराः, पुण्यवन्तश्च) रसं (मकरन्दं, ब्रह्मानन्दं च) प्राप्य श्रुत्यन्तसंचारिभिः (श्रवणप्रान्तसंचारिभिः उपनिषद्वर्तिभिश्च) अन्नादोऽहमित्याकारकैः "अहमन्नादो ऽहमन्नादो ऽहमन्नाद"इत्यादिब्रह्मानन्दोद्गारैः, मकरन्दरूपाऽन्नभिक्षुको ऽहमिति तृप्त्युद्गाररूपैश्च) गीतिनिनदैः (गुञ्जारवैः, 'अहमन्नाद' इत्यादिसामभिश्च) निरन्तरमानन्दं प्राप्नुवन्तीति श्लेषेणाह ।

वत । श्रुत्यन्ते कर्णान्ते सञ्चारिभिर्गीतिमधुरैर्निनदैर्झङ्काररूपैः र-
वैश्चाऽनिशं सदा नन्दन्ति । टुनदि समृद्धावस्मात्कर्तरि लट् ।
काव्यलिङ्गालङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १० ॥

सूर्याऽऽलोकदशासु हर्षमयते दोषाकराऽऽलोकने
संकोचं भजति श्रितालिषु रमे दत्ते परं जीवनम् ।
स्थानं पङ्कमधः करोति वहते नालीकशब्दं च ते
कां वा तावकसन्निधानमहिमा कुर्यान्न चर्यां शुभाम् ११ ॥

सूर्येति । हे रमे ! सूरेः सूर्यस्य चाऽऽलोकस्य दशासु हर्षं तोषं विकासं च अयते, एवं दोषाकरस्य पुंमश्चन्द्रस्य चाऽऽलोकने सङ्कोचं मुकुलीभावं भजति, पुनः श्रितानामाश्रितानामालिषु पङ्क्तिषु श्रितेषु भ्रमरेषु च परं जीवनं दत्ते, तथा पङ्कं पापं कर्दमं चाऽधः करोति तिरस्करोति नीचैः करोति च, ततः न अलीकमनृतं नालीकं सत्यं कमलमिति च शब्दं वहते, तत्तस्मात्तावकं च तत्सन्निधानं च तस्य महिमा कां वा शुभां चर्यां न कुर्यादपि तु त्वत्सान्निध्यं सर्वत्राऽपि शुभकरमिति भावः । शार्दूलविक्रीडि० ॥ ११ ॥

---

११ हे रमे ! तव स्थानं (कमलं, त्वत्कृपापात्रं पुरुषश्च) सूर्यालोकदशासु (सूर्यस्य प्रकाशावस्थासु, सूरीणां दर्शनावसरेषु च) हर्षं प्राप्नोति, दोषाकराऽऽलोकने (चन्द्रोदये, दोषखनिरूपाणां खलानां दर्शने च) संकोचं (निमीलनम, अनुल्लासश्च) प्राप्नोति, श्रितालिषु (श्रितेष्वलिषु भ्रमरेषु, आश्रितानामालिषु पङ्क्तिषु च) परं जीवनम् (उत्कृष्टं मधुरं जलं मकरन्दरूपम, उत्कृष्टां जीविकां च) ददाति, पङ्कं (कर्दमं, पापं च) अधः करोति (नीचैः करोति, प्रतिहन्ति च) नालीकशब्दं वहते (कमलवाचकं नालीकमित्याकारकं शब्दं धारयति, अलीकशब्दम असत्यशब्दं न वहते च) इति त्वत्सान्निध्यमाहात्म्यं कां वा शुभां गतिं न कुर्यादित्याह ।

धत्ते सदैव शिरसा तव पादरेणून्
पद्मे बिभर्ति तव नाम च पद्ममेतत् ।
वर्वर्ति धारकतया तव हस्तमेव
तद्युक्तमृच्छति तवोज्ज्वलदास्यलक्ष्मीम् ॥ १२ ॥

धत्ते इति । हे पद्मे ! एतत्पद्मं शिरसा सदैव तव पादरेणून्धत्ते, तथा तव नाम बिभर्ति । यो हि यस्य दृढदासः स तन्नाम्ना व्यपदिश्यते । पुनर्धारकतया ऽपि तव हस्तमेव वर्वर्ति सदा वृणोति । तत्तस्मात्तवोज्ज्वलदास्यस्य लक्ष्मीं शोभां बिभर्तीति युक्तमेव । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ १२ ॥

प्रातः कृताऽऽप्लवविधिः पयसां निधाने
ब्रह्मो ऽर्चकः शुचिकरो भृततप्तचक्रः ।

---

१२ हे पद्मे ! एतत् पद्मं सर्वदैव शिरसा (उपरिभागेन, मस्तकेन च) तव पादपांसून् धारयति, तव नाम (त्वद्वाचकं शब्दं पद्मेत्याकारकं) वहति, त्वन्नाम जपति च, त्वद्धस्तस्य कमलधारकतया तदालम्बनतया वृणीते, तस्मात् तत्पद्मं तव उज्ज्वलदास्यलक्ष्मीं (निर्मलां दास्यशोभाम्, उज्ज्वलतः प्रकाशमानस्याऽऽस्यस्य शोभां च)प्राप्नोतीति युक्तमिति श्लेषेण वदन् दासो हि स्वामिनः पादधूलिं शिरसा वहति, स्वामिनामसंबन्धं चात्मनि वहति, (जनास्तं स्वामिनामपूर्वक'ममुकदास' इति व्यपदिशन्ति) स्वामी तं हस्तेनाऽवलम्ब्य गच्छतीति निजाऽङ्केन दासः स्वामिकरेणालम्ब्यते, पद्मं चैवं करोतीति तस्य दास्यप्राप्तिरुचितैवेति बोधयन् पद्मं यस्मात्तव पादरेणुं शिरसा धारयति, त्वन्नाम च जपति, त्वद्धस्तालङ्कारतां च प्राप्नोति तेन सुकृतेन त्वन्मुखलक्ष्मीं वहतीत्यर्थमाविष्कुर्वन्नाह ।

१३ हे जगदम्ब ! प्रत्यूषे पयसां निधाने (जलधौ, जलाशये च)

उद्घाटयत्युदितविष्णुपदैकसक्ति-
र्विश्वाऽम्ब पद्ममयसद्मदलान्तरं ते ॥ १३ ॥

प्रातरिति । हे विश्वाम्ब ! पयसां निधाने समुद्रे कृताऽऽप्लवविधिः कृतस्नानविधिः, शुभाः कराः किरणा हस्तौ च यस्य सः, भृतं तप्तं चक्रं, पक्षे भृतस्तोपितः तप्तश्चक्रवाको येन विष्णुपदे आकाशे हरिचरणे च एका केवला सक्तिर्भक्तिर्यस्य सः ब्रध्नः सूर्य एवाऽर्चकः पूजकः दलरूपमन्तरं व्यवधायकं यस्य तत्पद्मरूपं सद्मोद्घाटयति पूजार्थमिति भावः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ १३ ॥

ब्रह्मा यस्मादजनि वहते चारु पीतांशुकं यत्
सान्द्राऽऽमोदं सततममृतस्थानमेवाऽऽश्रितं च ।

कृतस्नानविधिः, शुचिकरः, (ग्रीष्मकारक उज्ज्वलकिरणो वा, पवित्रहस्तश्च) भृततप्तचक्रः (पोषितवियोगतापसंतप्तचक्रवाकः, धारिततप्तमुद्रश्च[1]) उदितविष्णुपदैकसक्तिः (सञ्जाताऽऽकाशमात्रसंयोगः, समुत्पन्नविष्णुचरणैकभक्तिश्च) ब्रध्नः (सूर्य एव) अर्चको (देवपूजकः) तव पद्मरूपस्य गृहस्य दलान्तरं (पर्णमध्यं, कपाटं च) उद्घाटयतीति श्लेषेणाह ।

१४ हे मातः ! यस्मात् (अब्जात्) ब्रह्मा ऽजनि, यत् चारु मनोहरं पीतांशुकं (पीतवर्णकिञ्जल्ककान्ति, पीताम्बरं च) वहते, सान्द्राऽऽमोदं (घनसौरभं, आनन्दघनं च) अमृतस्थानं (जलाशयम्, मुक्तिस्थानं वैकुण्ठं च) आश्रितम्, अतः तव पदं (निवासस्थानम्) इदं कमलं श्रीनिवासाऽभिधानं (लक्ष्मीगृहमिति नाम, श्रीनिवास इत्याकारकं हरिनाम च) अर्हत्येव, एवं धर्मबाहुल्येन सादृश्ये सिद्धे भगवतो मधुदैत्यवैरिता, कमले च मधु(मकरन्द)स्निग्धता (मसृणत्वं,

[1] तप्तमुद्राधारणं हि माध्वानां मुख्यो धर्मः ।

अर्हत्यब्जं तव पदमिदं श्रीनिवासाऽभिधानं
मातर्दोषो न भवति मधुस्निग्धता धर्मभूम्नि ॥ १४ ॥

ब्रह्मेति । हे मातः ! तव पदं स्थानमिदम् अब्जं कमलं श्रियो निवासो वसतिस्थानम्, अत एव श्रीनिवास इत्यभिधानमर्हति । एतच्छ्रीनिवासमिति वक्तुं प्रतिबन्धो नास्तीति भावः । तत्साम्यमुपपादयति—यस्माद्ब्रह्मा ऽजनि उत्पन्नः, चारु पीतांशुकं पीताऽम्बरं पक्ष किञ्जल्कं च वहते धारयति, सान्द्रः आमोदः सुगन्धः प्रीतिश्च यस्मिन् तत् अमृतं मोक्ष उदकं च तद्रूपं स्थानम् आश्रितं साम्य समर्थनीये पक्षे मधुस्निग्धता हरौ मधुशत्रुता इति पक्षे दोषश्चेद्धर्मस्य भूम्नि भूयस्त्वे काचित्कभिन्नता दोषो न भवति । श्लेषालङ्कारः । मन्दाक्रान्तावृ० ॥ १४ ॥

अहो मुकुन्दसुन्दरि त्वदीयमन्दिराऽहितः
स्वयं क्षयं व्रजन्नयं स्वरक्षिणं क्षिणोत्यपि ।
सरोरुहद्रुहः शिवः शिरोऽधिरोहदुष्कृताद्
विदिक्षु दिक्षु भिक्षुकः स्फुटं नटन्नटाट्यते ॥ १५ ॥

अहो मुकुन्दसुन्दरि ! त्वदीयमन्दिरस्य कमलस्याऽहितः

प्रीतिमत्त्वं च) दोषः (सादृश्यप्रतिबन्धको) न भवतीति ब्रह्मजनकत्वादिबहुलधर्मैः सदृशं कमलं श्रीनिवास इति भगवन्नाम लभते, केवलं मधुरिपुत्वविरुद्धमधुस्निग्धत्वरूपधर्मसम्बन्धो न सादृश्यविघटको भवेदित्याह ।

१५ अहो मुकुन्दकान्ते ! तावकगृहस्य अहितः आत्मना क्षयं प्राप्नुवन् निजरक्षकमपि क्षिणोतीति शिवस्त्वन्मन्दिररूपकमलद्वेष्टुश्चन्द्रस्य मूर्धस्थापनदुरिताद् दिक्षु विदिक्षु च नृत्यन् भिक्षुकः सन्नितस्ततो भूयो ऽटतीत्युक्त्या समर्थयन्नाह ।

शत्रुश्चन्द्र इति यावत् । स्वयं क्षयं व्रजन्नपि रक्षणं रक्षकमपि क्षिणोति । श्नुविकरणात्क्षि क्षये अस्माल्लट् । तथा हि–शिवः सरोरुहद्रुहश्चन्द्रस्य शिरसि स्वमूर्ध्नि अधिरोहाद्धारणरूपाद् दुष्कृतात्पापाद्भिक्षुकः सन्विदिक्षु दिक्षु च स्फुटं नटन्नृत्तं कुर्वन्सन्नटाट्यते पुनः पुनर्भ्रमति । अट गतावित्यस्मात्सूचिसूत्रिमूत्र्यट्यर्तीत्यादिवार्तिकेन पौनःपुन्याऽर्थे यङि लटि यस्य हल इति यलोपे दीर्घोकित इत्यभ्यासदीर्घः । पञ्चचामरं वृत्तम ॥१५॥

त्वद्धाम्नः सरसीरुहस्य च मिथस्त्वत्कान्तधामाऽऽत्मनो
मार्तण्डस्य च पुण्डरीकनिलये मैत्री निसर्गोदिता ।
कल्याणी युवयोरियं विवृणुते कैमुत्यनीत्या मिथः
प्रीतिं कामपि भूयसीमविदिताक्षेपामनौपाधिकीम् ॥ १६ ॥

त्वदिति । हे पुण्डरीकनिलये ! तव धाम्नो गृहस्य सरसीरुहस्य चेत्यपरं तव कान्तस्य हरेर्धामाऽऽत्मनो गृहरूपस्य मार्तण्डस्य । 'योसावादित्ये पुरुष' इति याजुषश्रुतिः । मिथोऽन्योन्यं मैत्री निसर्गोदिता स्वभावसिद्धा सती इयं प्रीतिर्युवयोर्लक्ष्मीनाराणयोः अविदितः अज्ञातः आक्षेपो यस्याम् । चोद्यमाक्षेपाऽभियोगौ इत्यमरः । तां पुनर्नास्त्युपाधिर्यस्यां तथा कल्याणकारिणीं युवयोर्मिथः परस्परं कामपि अतिशयेन बह्वी इति भूयसी । बहोर्लोपो भू च बहोरिति भूरादेशः । तां

१६ हे सिताम्भोजगृहे ! त्वन्निवासस्थानस्य कमलस्य त्वत्प्रियवसतिस्थानस्य सूर्यस्य चेति तव त्वत्प्रियस्य च स्थानयोः परस्परमैत्री स्वाभाविकी, इयं च गृहमैत्री कैमुतिकन्यायेन महीयसीमचोद्यां निरुपाधिकामनिर्वचनीयां युवयोः प्रीतिं प्रकटयनीति युवयोर्गृहमैत्र्यां स्वाभाविक्यां युवयोर्मैत्री कैमुत्यन्यायसिद्धेत्याह ।

काप्यनिर्वचनीयां प्रीतिं कैमुत्यनीत्या ययोः स्थानयोर्मिथ एतावती प्रीतिः तत्र तयोः साक्षात्किमु वक्तव्येति कैमुत्येनाऽर्थसिद्धेः काव्याऽर्थापत्त्यलङ्कारदर्शककैमुत्यनीत्या विवृणुते विस्तारयतीत्यर्थः। शार्दूलविक्रीडि० ॥ १६ ॥

कति न कुसुमंमन्यान्यन्यानि देवि वने वने
न हि समुदितेष्वप्येतेषु क्षमा कमलोपमा।
भगवति भवत्सान्निध्येन प्रभोः कमलानि यत्
करचरणदृक्कल्पानीति स्थिरं दधते यशः ॥ १७ ॥

कतीति। हे भगवति! वने वने प्रतिवने अन्यानीतराणि कुसुममात्मानं मन्यन्ते तानि। आत्ममाने खश्चेति खश्। कति न? तथा ऽपि यद्यस्मात् हे देवि! भवत्याः सान्निध्येन समागमेन प्रभोर्हरेः करैश्चरणाभ्यां दृग्भ्याम् ईषदूनानि करचरणदृक्कल्पानि कमलान्येव स्थिरं यशः दधते, अतः समुदितेष्वप्येतेषु अन्यपुष्पेषु कमलोपमा न क्षमा न युक्ता। हरिणीवृत्तम् ॥१७॥

हरेः करस्पर्शनतः प्रहृष्टा
पयस्युदीता रुचिराऽलिकान्ता।

---

१७ हे देवि! प्रतिवनमितराणि आत्मनः कुसुमानि मन्यमानानि कति न सन्ति? समुदितेष्वपि तेषु कमलसादृश्यं नोपपद्यते, यतो हे भगवति! कमलानि त्वत्संनिधानात् भगवतो हस्तपादनयनतुल्यानीति स्थास्नुं कीर्तिं धारयन्ति, तानि तु नेति कथं तेषु कमलसादृश्यमुपपद्येते?त्याह।

१८ हे जलधिसुते! हरेः (सूर्यस्य, नारायणस्य च) करस्पर्शनतः (किरणसम्बधात्, पाणिग्रहणाच्च) प्रहृष्टा (विकसिता,

वाराशिकन्ये वसतिस्त्वदीया
बिभर्ति युक्तं कमलाऽभिधानम् ॥ १८ ॥

हरेरिति । हे वाराशिकन्ये ! त्वदीया वसतिः कमलाऽभिधानं बिभर्ति इदं युक्तं, यतः हरेः सूर्यस्य विष्णोश्च करागां करस्य च स्पर्शनतः स्पर्शाद्धेतोः प्रहृष्टा च परं पयसि जले क्षीरोदे च उदीता, पुनः रुचिरैरलिभिः सखीभिश्च कान्ता, यद्वा रुचिरः अलिकान्तो ललाटप्रान्तो यस्याः सा इति । उपजातिवृत्तम् ॥ १८ ॥

भृङ्गीसङ्गीत्युदयसुभगं मञ्जुकिञ्जल्कपुञ्ज-
स्फारस्तम्भं किमपि विकसत्पत्रसच्चित्रभित्ति ।
पर्याश्लिष्टं विमलसरसा कर्णिकास्वर्णपीठं
पद्मं विद्मः परमनुगुणं सद्म पद्मे भवत्याः ॥ १९ ॥

भृङ्गीति । हे पद्मे ! भृङ्गीणां सङ्गीतीनाम् उदयेन सुभगम्, एवं मञ्जूनां मनोज्ञानां किञ्जल्कानां पुञ्जा एव स्फारा विपु-

---

सन्तुष्टा च) पयसि (जलाशये, समुद्रे च) उत्पन्ना, रुचिरालिकान्ता (सुन्दरैरलिभिर्मनोहरा, रुचिरः अलिकान्तो ललाटप्रान्तभागो यस्यास्तथाभूता च) त्वदीया वसतिः कमलाऽभिधानं (कमलमिति कमलेति च नाम) युक्तमेव बिभर्तीति श्लेषेण कमले कमलवासिन्याः साम्यं वर्णयन्नाह ।

१९ हे पद्मे ! भृङ्गाङ्गनानां सङ्गीतोदयेन सुन्दरं, मनोज्ञकेसराऽऽवलिरूपविशालस्तम्भयुक्तं, विकसत्पर्णरूपसच्चित्रभित्तिविराजितं, निर्मलसरोवरसङ्गतं, कर्णिकारूपसुवर्णसिंहासनसमलङ्कृतं पद्मं भवत्या अनुरूपं सद्मेति पद्मायाः भवत्याः पद्मं सद्म योग्यमित्याह ।

लाः स्तम्भा यस्मिन् तत् पुनर्विकमन्ति पत्राण्येव सच्चित्रा भित्तयो यस्मिन् तत्, तथा परितः आश्लिष्टं विमला स्वच्छा सरसा सुन्दरी च या आ समन्तात् कर्णिका सैव स्वर्णपीठं हाटकाऽऽसनं यस्मिन् तत्, ईदृक्पद्मं भवत्याः परमनुगुणं योग्यं सद्म गृहं विद्मः । अत्राऽनुरूपवर्णनात्समालङ्कारः । मन्दाक्रान्ता० ॥ १९ ॥

दुग्धाऽम्बुराशिदुहितुस्तव सन्निधानात्
स्वर्णस्थितिर्भवति हन्त कुशेशयस्य ।
तत्सम्भवोप्यभवदम्ब हिरण्यगर्भो
धन्याः खलु त्वदनुबन्ध्यनुबन्धिनो ऽपि ॥ २० ॥

दुग्धेति । हे दुग्धाऽम्बुराशेर्दुहितः ! तव सन्निधानात्कुशेशयस्य कमलस्य तृणे निद्रितस्य च सुष्ठु अर्णस्युदके स्वर्णे च स्थितिर्भवति । हे ऽम्ब ! पुनस्तत्सम्भवो ऽपि हिरण्यगर्भः ब्रह्मा हिरण्यं गर्भे यस्य स च, अतस्तवाऽनुबन्धिनामनुचराणाम् अनुबन्धिनः संसर्गिणो ऽपि धन्या इति गुणेन गुणवर्णनादुल्लासालङ्कारः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ २० ॥

---

२० हे क्षीरोदपुत्रि ! तव सन्निधानात् कुशेशयस्य (शतपत्रस्य, दर्भशयस्याऽकिञ्चनस्य च) स्वर्णस्थितिः (शोभनजलस्थितिः, कनकस्थितिश्च) भवति, हे अम्ब ! तत्सम्भवः कुशेशयजो (ब्रह्मा) ऽपि हिरण्यगर्भः (सुवर्णपूर्णः, तन्नामा च) भवति, इति त्वत्सम्बन्धिसम्बन्धिनो ऽपि धन्याः (कृतार्थाः, धनिकाश्च) भवन्तीति साक्षात् त्वत्सम्बन्धिनां धनप्राप्तिर्भवतीत्यतिलघु, त्वत्सम्बन्धिसम्बन्धिनामपि सा भवतीत्याह ।

नवसारसवासमाचरन्त्या-
स्तव साधर्म्यमिवाऽम्ब लब्धुकामः ।
परमः पुरुषः सदा विधत्ते
पुरमध्यस्थितपुण्डरीकवासम् ॥ २१ ॥

नवेति । हे ऽम्ब ! नवे सारसे वासम् आचरन्त्यास्तव साधर्म्यं समानधर्मं लब्धुकामः परमः पुरुषः हरिः सदा पुरस्य शरीरस्य मध्ये स्थिते पुण्डरीके हृत्कमले वासं विधत्ते । 'पुरमेकादशद्वारमजस्ये'ति काठकश्रुतेः । 'नवद्वारे पुरे देहीति'गीतायां च । 'ऋचो अक्षरे परमे व्योम'न्निति वह्वृचश्रुतौ । 'परमे व्योम्नि हार्दाऽऽकाशे' इति भाष्यम् । 'सर्वस्य चाऽहं हृदि सन्निविष्ट' इति च गीतायाम् । 'दहर उत्तरेभ्य' इति ब्रह्मसूत्रम् । उत्प्रेक्षाऽलङ्कारः । औपच्छन्दसिकं वृत्तम् ॥ २१ ॥

अस्ति ते हरिपुरन्ध्रि नीरज-
स्थानमित्युदितमास्पदद्वयम् ।

---

२१ हे अम्ब ! नवीननलिने निवासं कुर्वत्यास्तव समानधर्मतामाप्तुकाम इव पुरुषोत्तमो भगवान् सदा पुरमध्यस्थिते (शरीरहृदयमध्ये स्थिते) पुण्डरीके वासं करोतीत्युत्प्रेक्षते ।

२२ हे हरिकुटुम्बिनि ! तवाऽऽस्पदद्वयं नीरजस्थानं (नीरजो रजोगुणरहितं वैकुण्ठरूपं स्थानं, कमलरूपं स्थानं च) कथितमस्ति, इह (एतयोर्मध्ये) प्रथमं त्रिपात्पदं, (त्रिविक्रमस्थानं, चरणत्रयवतः स्थानं च) द्वितीयं तु षट्पदपदं (भ्रमरस्थानं, पादषट्कवतः स्थानं च) आहुरिति उभयोः साम्ये ऽपि त्रिपात्पदाऽपेक्षया षट्प-

---

१ नीरजं स्थानमिति १ पु० पा० ।

एकमाहुरिह तु त्रिपात्पदं
देवि षट्पदपदं परं पुनः ॥ २२ ॥

अस्तीति । हे हरिपुरन्ध्रि ! हे देवि ! ते नीरजं निर्गतं रजोगुणो यस्मात्तत् शुद्धसत्त्वप्रधानं(?), अथ च कमलं चेति आस्पदद्वयं स्थानद्वयम् उदितं गदितम् इति स्थाने युक्तम्, इहाऽनयोर्मध्ये एकं त्रयः पादा यस्य स हरिः। सङ्ख्यासुपूर्वस्येति पादशब्दस्य लोपः। तस्य हरेः पदं स्थानं वैकुण्ठं पुनः परं षट्पदानां पदं स्थानं कमलम् इति उभयसाधारणपदाऽऽपेक्षया केवलभगवत्पदद्विगुणवैभवशालीति लक्ष्मीश्रैष्ठ्यं ध्वन्यते । श्लेषव्यतिरेकालंकारौ । रथोद्धतावृत्तम् ॥ २२ ॥

सुरादिजीवैरमृतैकनिष्ठै-
श्चिराय यैरम्ब विभाव्यसे ऽन्तः ।
आलोकमग्र्यं हरिरेषु तन्व-
न्नामोदमन्यादृशमादधाति ॥ २३ ॥

सुरेति । हे ऽम्ब ! अमृते पीयूषे तोये च एका निष्ठा येषां

दपदस्य साऽतिशयत्वं श्लेषेणाह ।

२३ हे अम्ब ! अमृतैकनिष्ठैः (जलमात्रस्थितिभिः, मुमुक्षुभिश्च) यैः सुरादिजीवैः (शोभन'रा'वर्णयुक्ताऽऽद्यभागैः जीवैः राजीवैरिति यावत्, देवादिप्राणिभिश्च) अन्तः (मध्ये, मानसे च) विभाव्यसे (धार्यसे, ध्यायसे च) तेषु (राजीवेषु, देवेषु च) हरिः (सूर्यः, नारायणश्च) श्रेष्ठम् आलोकं (प्रकाशं, ब्रह्मज्ञानं च) विस्तारयन् अननुभूतपूर्वम् आमोदं (सौगन्ध्यम्, आनन्दं च) आदधातीति श्लेषेणाह ।

तैः सुरादिभिर्देवाऽऽदिभिर्जीवैः प्राणिभिः, पक्षे सुष्ठु रावर्णः आदिः प्रथमं येषां तैः सुराजीवैः कमलैश्च या ऽन्तर्मध्ये निभाव्यसे अत एव सुरादिजीवेषु हरिर्विष्णू रविश्च आलोकं दर्शनं प्रकाशं च तन्वन् विस्तारयन् अन्यादृशमसाधारणम् आमोदं मकरन्दं(?) हर्षं चाऽऽदधाति स्थापयति । श्लेषालङ्कारः। उपजातिवृत्तम् ॥ २३ ॥

अदो दधानं कमलाऽभिधान-

मम्भश्च पद्मं च समं तवाऽऽस्ताम् ।

आद्यस्य पुंसः पदमाहुराद्यं

वासं द्वितीयं जननि त्वदीयम् ॥ २४ ॥

अद इति । हे जननि ! कमलमित्यभिधानं दधानम् अदः अम्भः पद्मं च तव सममास्ताम् । यत आद्यस्य पुंसः आद्यमम्भः, त्वदीयं द्वितीयं कमलं पदमित्याहुः । ज्ञातार इति शेषः । उपजातिवृत्तम् ॥ २४ ॥

क्षमास्वर्णस्फूर्तिं सततमधिगम्याऽपि कमले

गुणादाढ्याच्छब्दं कमपि भजते नालमिति यत् ।

---

२४ हे जननि ! एतत् जलं पद्मं चेति द्वयं कमलमिति नाम दधत् तुल्यमस्तु, परं तयोराद्यं कमलं (जलं)पुराणपुरुषस्य भगवतः स्थानं (समुद्रशायित्वात्) आहुः, द्वितीयं कमलं (पद्मं) त्वदीयं निवासस्थानमाहुरिति सामान्यतः साम्ये सत्यपि त्वदावासभूतं पद्मं विशेषाऽभ्यर्हितमित्याह ।

२५ हे कमले ! मातः ! यत् (नालं) क्षमासु (भूतलेषु) अर्णःस्फूर्तिं (अर्णसि जले उदयं) सततं प्राप्यापि आढ्याद् गुणाद् बिसतन्तोर्हेतोः नालं (कमलदण्ड) इत्याकारकं शब्दं भजते तदेव नालं

तदेवाऽलङ्कारं नयति नलिनं स्पर्शनवशात्
तनोति ह्यौदार्यं तव जननि सान्निध्यमहिमा ॥ २५ ॥

क्षमेति । हे कमले ! क्षमा अर्णसि उदके स्फूर्तिं स्फुरणशोभां, पक्षे क्षमां क्षान्तियुक्तां स्वर्णस्य हाटकस्य स्फूर्तिं सततमधिगम्य प्राप्याऽपि आढ्याद्गुणात्तन्तोः नालं कमलदण्ड इति । नालो नालमथाऽस्त्रियामित्यमरः । अथाऽढ्याद्गुणादौदार्यादेरलं पर्याप्तशब्दं च न भजते इति यत् तत् नालमेव स्पर्शनवशाद्धेतोः नलिनमलङ्कारं नयति, पद्मपक्षे नाले कण्टकमत्त्वान्मास्तु मास्त्विति स्पर्शकानामलम्भावं नयति, अन्यत्र स्पर्शनाद्दानादर्थिनाम् अलङ्कारं पर्याप्ततां नयति। ततः हे जननि ! तव सान्निध्यमहिमा औदार्यं तनोति । अत्र लक्ष्मीसान्निध्येनाऽन्यस्य गुणोत्कर्षलाभवर्णनादनुगुणालङ्कारः। शिखरिणीवृत्तम् ॥२५॥

भगवति परब्रह्माऽद्वैतप्रसङ्गजुषस्तव
प्रथयति लसद्धर्मालीकत्वमत्र हि दर्शनम् ।

स्पर्शनवशात् (स्वसंयोगात्) नलिनम् अलङ्करोति, एवं यत् (गम्यं दातृकुलम्) सततं क्षमास्वर्णस्फूर्तिं भूसुवर्णसंपत्तिमधिगम्यापि आढ्याद् गुणात् (औदार्यात्) याचकानाम् 'अल'मिति पर्याप्तिवाचकं शब्दं न लभते तदेव (त्वत्सान्निध्ये सत्) स्पर्शनवशात् (दानाऽतिशयात्) नलिनं (व्यक्तं याचककुलम्) अलङ्कारं 'अल'मिति पर्याप्तिवाचकशब्दं नयतीति तन्तुविशिष्टं नालं स्वसंयोगेन कमलमलङ्कुरुते, एवं यद्दातृकुलं निजौदार्यगुणात् याचककुलानां पर्याप्तमिति शब्दं न लभते (न पर्याप्तं ददाति) तदेव त्वत्सान्निध्ये औदार्यातिशयसंपन्नं सत् याचकान् पर्याप्तं पर्याप्तमिति अलंशब्दं प्रापयतीति अर्थद्वयं तव सान्निध्यमहिमा औदार्यं विस्तारयतीत्युक्त्या समर्थयन्नाह ।

२६ हे भगवति ! परब्रह्मणा ऐक्यं प्राप्तायास्तव दर्शनम् (अद्व-

त्वमुचितमधिष्ठानं नालीकमाश्रयसे तत-
स्तव किल सदालोकः सर्वो ऽपि कल्पनगो रमे ॥ २६ ॥

भगवतीति । हे भगवति ! परब्रह्मणा साकम् अद्वैतप्रसङ्गं जुषते तस्यास्तव दर्शनमवलोकनं कर्तृ ब्रह्मणः ससतां(?) लसतां नामरूपरूपजगद्रूपधर्माणाम् अलीकत्वं मिथ्यात्वं च प्रथयति तदुचितम् । प्रथ प्रख्याने ऽस्मात् कर्तरि लट् । तथा हि—यत् त्वं नालीकं पद्मरूपं अलीकं मिथ्या न भवति तत्सत्यं चाऽविनाशि ब्रह्मैवेत्यर्थः। अधिष्ठानमाश्रयसे ततस्तव सत्याधिष्ठानत्वात्सर्वो ऽपि लोकः भूर्भुवःस्वर्जनादिर्जनो ऽपि कल्पनं गच्छतीति कल्पनगः त्वत्कल्पनामात्रं सर्वं जगदिति भावः । अथ च सर्वो ऽपि तव सन् आलोकः सदालोकः अवलोकनम् इष्टदातृत्वात्कल्पनगः कल्पवृक्ष इति । अयं भावः—त्वां पश्यतो जनस्य इदं द्वयं स्फुरति, तत्किमिति चेत्, अधिष्ठानं नालीकं धर्मरूपं जगत्कल्पितत्वान्मृषेति च । हरिणीवृत्तम् ॥ २६ ॥

लोकनम्, अद्वैतवेदान्तशास्त्रं च) इह (अस्मिन् लोके, ब्रह्मणि च) लसद्धर्मालीकत्वम् (विराजमानसुकृतसमूहकत्वं, प्रतिभासमानप्रपञ्चधर्माऽसत्यत्वं च) प्रथयति (वर्द्धयति, प्रख्यापयति च) त्वं योग्यं नालीकमधिष्ठानं (कमलरूपमास्पदं, न अलीकाऽधिष्ठानमसत्याधिष्ठानं सत्यभूतब्रह्मातिरिक्ताऽसत्याऽधिष्ठानं) भजसे, ततः कारणात् तव सदालोकः (सन् आलोको दर्शनं, सदा लोकः प्रपञ्चश्च) सर्वोऽपि कल्पनगः (कल्पवृक्षः काल्पनिकश्च) इति भगवदभिन्नायास्तव दृक्पातस्तदाश्रयस्य सुकृतवृद्धिं विधत्ते, त्वं योग्यं कमलरूपं स्थानमाश्रयसे, ततः साधुस्तव सर्वोऽप्यालोकः कल्पवृक्षरूपः । एवम् अद्वैतशास्त्रं परब्रह्माऽभिन्नायास्तव प्रातिभासिकप्रपञ्चधर्माणामसत्यत्वं प्रकटयति, त्वं चोचितमनलीकं सत्यं स्थानमाश्रयसे, ततः सर्वोऽपि प्रपञ्चः केवलं काल्पनिक इति श्लेषेणार्थद्वयं प्रतिपादयन्नाह ।

यत्रोत्तमस्फुरणयन्त्रितचित्तवृत्तौ
नित्योल्लसद्रजसि राजति सारसत्वम् ।
स्थानं प्रधानमिदमब्धिसुते यतस्ते
स्थाने तदत्र रमते महदादितत्त्वम् ॥ २७ ॥

यत्रेति । हे अब्धिसुते ! उद्गतमाविर्भूतं यत्तमसः तमोगुणस्य स्फुरणं तेन यन्त्रिता चित्तवृत्तिर्यस्य, अन्यत्रोत्तमं यत्स्फुरणं शोभा तया यन्त्रिता स्वस्मिन्नियमिता चित्तवृत्तिर्येन । किं च नित्यम् उल्लसत् रजः रजोगुणः परागश्च यत्र एतादृशे यत्र वस्तुनि सारसत्वं दृढः सत्त्वगुणः कमलत्वं च राजति तत्प्रधानं नाम तव स्थानं सत्त्वरजस्तमसां साम्याऽवस्था प्रकृतिः सा साङ्ख्याऽभिमतं प्रधानं तस्य प्रधानस्य शक्त्युपाधित्वेन स्थानत्वम् । तदुक्तं सूतसंहितायाम् 'चिन्मात्राऽऽश्रयमायायाः शक्त्याकारो द्विजोत्तमाः । अनुप्रविष्टा या संवित् निर्विकल्पा स्वयंप्रभा' इति । अन्यत्र तत्तव प्रधानं मुख्यं स्थानं यतश्चतद् तत्तः तत्र महदादितत्त्वं रमते जातावेकवचनम् ।

———

२७ हे ऽब्धिसुते ! उत्तमस्फुरणयन्त्रितचित्तवृत्तौ (उत्तमेन स्फुरणेन विलसनेन निबद्धजनमनोवृत्तौ, उत्कृष्टतमोगुणेन मोहितचित्तवृत्तौ च) नित्योल्लसद्रजसि (सदास्फुरत्परागे, नित्यप्रकाशमानरजोगुणे च) यत्र सारसत्वं (कमलत्वं, सारभूतः सत्त्वगुणश्च) विराजति इदं प्रधानं (मुख्यं, सत्त्वरजस्तमोरूपगुणसाम्यावस्थात्मकसांख्योक्तप्रकृतिरूपं च) ते स्थानं, तस्मात् महदादितत्त्वं (महत् आदितत्त्वं नारायणस्वरूपं पद्महस्तत्वात, बुद्ध्यहंकारादितत्त्वं प्रकृतिकार्यं च, सांख्यानां सत्कार्यवादित्वात्) अत्र रमते इत्युचितमेवेत्याह ।

महदहङ्कारपञ्चभूतादीनि सत्त्वानि सन्तीति यावत् । तज्जत्वात् । पक्षे महत् आदिसर्वकारणं तत्त्वं परमेश्वरो हरिः रमते, अन्यथा त्वां कमलमपि यद्वोभयमपि कथं स्वकरे कुर्यादिति । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ २७ ॥

सिंहासनस्थितिजुषस्तव वासयोग्यं
नित्यं भवेयमिति निश्चयमेत्य नूनम् ।
केसर्यभूत् सरसिजं नरसिंहकान्ते
तद्द्वेषमेष तनुते तत एव पद्मः ॥ २८ ॥

सिंहासनेति । हे नरसिंहकान्ते ! सिंहासने, नृपासनं तु यद्भद्रासनं सिंहासनमित्यमरः । तस्मिन् स्थितिजुषस्तव वासयोग्यमहं नित्यं भवेयम् इति निश्चयमेत्य प्राप्य सरसिजं केसराः किञ्जल्का अस्मिन् सन्ति तत्, केसरी सिंहश्चाऽभूत् । हर्यक्षः केसरी हरिरित्यमरः । तत एवैष पद्मः इभः । अत्र प्रमाणमग्रे द्वात्रिंशत्पद्ये लिख्यते । तस्य पद्मस्य द्वेषं तनुते । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ २८ ॥

---

२८ हे नरहरिप्रिये ! अहं सिंहासनस्थितायास्तव वासयोग्यं स्यामिति निश्चित्यैव सरसिजं केसरि (किञ्जल्कसहितं सिंहरूपं च) अभूत्तत एव पद्मः (गजः[१]) तद्द्वेषं तनुते इति सिंहासनस्थायास्तव वासयोग्यं स्थानं स्यामिति निर्धार्यैव पद्मं केसरिनामापन्नमत एव सिंहरूपस्य तस्य गजः शत्रुतामाचरतीत्युत्प्रेक्षमाणाः साकिञ्जल्कं पद्मं ते योग्यं निवासस्थानमित्याह ।

---

१ पद्मो ऽस्त्री पद्मके व्यूहनिधिसंख्यान्तरे ऽम्बुजे । ना नागे इति मेदिनी ।

अब्जं विधौ द्विषति देव्यमृतैकवृत्ति
कामेन हन्त यदनीयत मार्गणत्वम् ।
तस्य स्वतोऽम्बरमणिस्फुटवस्ववाप्ति-
रुल्लासहेतुरभवत्तव सन्निधानात् ॥ २९ ॥

अब्जमिति । हे देवि ! अमृतेन पीयूषेणोदकेन चैका वृत्तिर्यस्य तत् । अब्जं विधौ सुधांशौ देवे च विद्विषति सति, हन्तेति खेदे । कामेन मदनेनेच्छया मार्गणत्वं, मार्गणो याचके शरे इति कोशः । अनीयत तस्याऽब्जस्य उल्लासस्य हर्षस्य हेतुः कारणभूता अम्बरमणेः रवेः स्फुटा वसूनां किरणानां, पक्षे वस्त्ररत्नस्फुटद्रव्यादेश्चाऽवाप्तिः तव सन्निधानात्स्वतः अभूत् । वसन्ततिलकावृ० ॥ २९ ॥

उत्फुल्लवारिरुहतल्लजकेलिगेहे
सर्वेश्वरस्य दयितां शयितां ननु त्वाम् ।
वैतालिका इव गृहीतसुजातगीताः
प्रातः शनैर्मधुकराः प्रतिबोधयन्ति ॥ ३० ॥

उत्फुल्लेति । उत्फुल्लं प्रशस्तं यद्वारिरुहं वारिरुहतल्लजम् ।

---

२९ हे देवि ! अमृतैकवृत्ति (जलमात्रस्थिति, मुमुक्षु च) यदब्जं विधौ (चन्द्रे, दैवे च) द्विषति (प्रतिकूले सति) कामेन मार्गणत्वं (बाणत्वं, याचकत्वं च) अनीयत, तस्याऽब्जस्य तव सांनिध्यात् अम्बरमणिस्फुटवस्ववाप्तिः (अम्बरमणेः सूर्यस्य स्फुटानां वसूनां किरणानामवाप्तिः, अम्बराणां वस्त्राणां मणीनां स्फुटं वसुनो द्रव्यस्याऽवाप्तिश्च) उल्लासहेतुः (विकासकारणम्, आनन्दकारणं च) स्वत एवाऽभवदिति श्लेषेणाह ।

३० विकसितजलजोत्तमरूपक्रीडामन्दिरे सुप्तां जगदीश्वरपत्नीं त्वां समारब्धसुन्दरगीता भ्रमराः प्रातर्मागधा इव बोधयन्तीत्याह ।

प्रशंसावचनैश्चेति समासः । प्रकाण्डमुद्धतल्लजावित्यमरः । तदेव केलिगेहं तस्मिन् शयिताम् । शीङ् स्वप्ने इत्यस्मान्निष्ठायां निष्ठाशीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृष इति किद्वद्भावनिषेधः । विश्वेश्वरस्य दयितां त्वां, ननु वितर्के, गृहीतं सुजातं सुन्दरं गीतं यैस्ते मधुकराः । वैतालिका बोधकरा इत्यमरः । त इव बोधयन्ति जागृतां कुर्वन्ति । उपमालङ्कारः । वसन्ततिलका० ॥३०॥

सहंसकासारबहूर्मिकोज्ज्वला
पयोजराजिः प्रतिपन्नकर्णिका ।
सहस्रवस्वाप्तित एधते रमे
श्रियः श्रयन्ते ह्यखिलास्त्वदाश्रयम् ॥ ३१ ॥

सहंसेति । हे रमे । सहंसस्य समरालस्य कासारस्य सरस्याः बहुभिरूर्मिकाभिर्लहरीभिः, पक्षे, हंसकः पादकटक इत्यमरः । तेन सहिता साराभिः श्रेष्ठाभिः बहुभिः अङ्गुलीयकमूर्मिकेत्यमरः । ताभिश्चोज्ज्वला । तथा प्रतिपन्ना एकत्र कर्णिका ऽन्यत्र 'तानवड' इति लोके । कर्णिका तालपत्रं स्यादित्यमरः । यस्याः सा पयोजानां पङ्क्तिः सहस्रवसोः सूर्यस्य सहस्रस्य च प्राप्तितः लाभात् एधते दीप्यते । अखिलाः सर्वाः

---

३१ हे रमे ! सहंसकासारबहूर्मिकोज्ज्वला (सहंसाः समराला ये कासाराः सरांसि तत्सम्बन्धिभिर्बह्वीभिरूर्मिकाभिस्तरङ्गैरुज्ज्वला, सहंसका पादकटकसहिता सारभूताभिर्बह्वीभिरूर्मिकाभिरङ्गुलीयकैरुज्ज्वला च) प्रतिपन्नकर्णिका (सकर्णिका, सतालपत्रा च) कमलपङ्क्तिः सहस्रवस्वाप्तितः (सूर्यकिरणसम्बन्धात्, सहस्रसंख्यधनलाभाच्च) एधते (विकासेन वृद्धिं प्राप्नोति, सोदयो भवति च) इति अखिलाः सम्पदस्तवाश्रयमाश्रयन्ते इत्युक्त्या समर्थयन्नाह ।

श्रियः त्वदाश्रयं श्रयन्ते । अर्थान्तरन्यासश्लेषालङ्कारौ । वंशस्थं वृत्तम् ॥ ३१ ॥

स ते निवासः शयनीकृतो वा
नाथेन नित्यं नयनीकृतो वा ।
फणैः सहस्रेण वृतो दलैर्वा
शेते बिले वा कमले कुशे वा ॥ ३२ ॥

स इति । हे कमले ! कस्ते निवास ? इति पृष्टे यो वा सहस्रेण फणैर्वृतो, यो वा बिले शेते, यो वा ते नाथेन हरिणा शयनीकृतः मञ्चीकृतः, किं च यो वा जले शेते, यो वा ते नाथेन नयनीकृतः, तदुभयरूपः पद्मः(?) पन्नगः पङ्कजं च ते निवास इत्युत्तरं रमणाऽवस्थानमित्यर्थः । पद्मो ऽस्त्री पद्मके व्यूहनिधिसङ्ख्यान्तरे ऽम्बुजे । ना नागे स्त्री फञ्जिका श्रीचारटीपन्नगेषु चेति मेदिनी ।नूनमित्युत्प्रेक्षालङ्कारः। इयं द्विःसमस्तबहिर्लापिकाजातिः । तल्लक्षणं विदग्धमुखमण्डने—

"एकश्रुत्या वचो यत्र भिन्नार्थप्रतिपादकम् ।
प्रभेदं द्विःसमस्तस्य तमेकालापकं विदुः" ॥ इति ।

उपेन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ ३२ ॥

---

३२ हे कमले ! नाथेन (हरिणा) शयनीकृतः (शेषशायित्वात्) अथ वा तेन नेत्रीकृतः (पुष्कराक्षत्वात्) फणासहस्रवृतो वा, पर्णसहस्रेण वृतो वा, बिले वा, कुशे वा, (जले वा) यः शेते स ते कमलरूपः शेषरूपो वा निवास इत्याह ।

श्रीसूक्तं ते जननि नलिनं स्थानमाख्याति मुख्यं
दृष्टान्तं त्वत्प्रियतमदृशोरन्तरादित्यविद्या ।
जन्मस्थानं तव तनुभुवो धातुराथर्वणादि
त्वत्सान्निध्यात्क्व च न भवति श्रीरनिम्ना महिम्नाम् ॥ ३३॥

श्रीरिति । हे जननि ! ते मुख्यं स्थानं नलिनमिति 'पद्मे स्थितां पद्मवर्णा'मित्यादिश्रीसूक्तमाख्याति कथयति । तव प्रियतमस्य दृशोर्दृष्टान्तं 'यो ऽयमन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेश आ प्रणखात्सर्व एव सुवर्णमयस्तस्य यथा कप्यासं पुण्डरीकं नयन'मिति अन्तरादित्यविद्या आख्याति । पुनस्तव तनुभुवो धातुर्ब्रह्मणः जन्मस्थानमिति 'आपो वा इदमासन् सलिलमेव स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे समभव'दिति आथर्वणीयनृसिंहतापनीये इयमाथर्वणादि आख्याति । अतः हे श्रीः ! त्वत्सान्निध्यात्क्व चन स्थले महिम्नाम् अनिम्ना बाहुल्यं(?) न भवत्यपि तु भवति । उल्लासालङ्कारः । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ ३३ ॥

शैवालकान्तरगतं तव सद्म विम्बः
सारङ्गलाञ्छितवपुर्मिलिताऽमृतौघम् ।

---

३३ हे जननि ! लक्ष्मीसूक्तं कर्तृ ते प्रधानं स्थानं नलिनं कथयति, आदित्यविद्या च त्वत्प्रियतमनेत्रयोरन्तर्मध्यं पुण्डरीकरूपतया तदुदाहरणं कथयति, अथर्ववेदादिकं च त्वत्पुत्रस्य ब्रह्मणो जन्मस्थानं तस्य कमलोद्भवत्वात् कथयति, तत् तव सांनिध्यात् क्व च(कुत्र) महिम्नां श्रीः (अनिम्ना न निम्ना उत्तानेति यावत्) न भवतीऽति त्वत्सांनिध्यात् सर्वत्रोत्ताना श्रीर्भवतीत्याह ।

३४ हे मातः ! शैवालकान्तरगतं (शैवालकस्य जलनीलयाः, शैवा-

पूष्णा च दत्तरुचि पुंसि नपुंसके च
ख्यातस्य मातरिदमब्जपदस्य वाच्यम् ॥ ३४ ॥

शैवालेति । हे मातः ! पुंसि नपुंसके च ख्यातस्य अब्जपदस्य वाच्यमभिधेयभूतं चन्द्रो वा कमलं वा तव स्थानमिति विद्मः । वयमिति शेषः । तत्र हेतवः—पुंसि शिवस्याऽयं शैवः यो ऽलकः केशः, नपुंसके शैवालं जलनीली तस्यान्तरे गतं, तथा । सारङ्गः पशुपक्षिणोरित्यमरः । ताभ्यां मृगहंसाभ्यां लाञ्छितं वपुर्यस्य सः तच्च, पुनर्मिलितः अमृतस्योदकस्य चौघो यस्मिन् स तच्च । पुंसि पूष्णा दत्ता रुचिः कान्तिर्यस्य, 'आदित्येन चन्द्रमा भातीति' श्रुतिः । 'आदित्याद्वै चन्द्रमा जायते इत्यपि श्रुतिः' । अयं विस्तर अस्मत्कृतचम्पूभारतटीकायां चतुर्थस्तबकद्वादशपद्ये द्रष्टव्यः । नपुंसके सूर्यकरैः कमलस्य विकासवत्त्वं प्रसिद्धमिति । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ३४ ॥

कान्तः पदत्रयमितस्थलयाचकस्ते
त्वं त्वम्ब षट्पदमिते निलये निविष्टा ।

नां शिवसम्बन्धिनामलकानां जटाजूटस्य च) अन्तरं मध्यं गतं, सारङ्गलाञ्छितं (हंसचिन्हितदेहं, हरिणाऽङ्कितशरीरं च) मिलिताऽमृतौघं (जलसंयुक्तं, सुधापूर्णं च) पूष्णा (सूर्येण) दत्तरुचि (दत्तविकासं, वर्द्धिततेजश्च) इदं तव गृहं पुल्लिङ्गे नपुंसकलिङ्गे च ख्यातस्य अब्जपदस्य (नपुंसकलिङ्गे अब्जमिति कमलवाचकतया प्रसिद्धस्याऽब्जशब्दस्य, पुंसि अब्ज इति चन्द्रवाचकत्वेन प्रसिद्धस्याऽब्जशब्दस्य) वाच्यमभिधेयं (कमलरूपं चन्द्ररूपं च) जानीम इति श्लेषेण कमलचन्द्रयोः सादृश्यं प्रदर्श्य तदुभयं तव निवासस्थानभूतं जानीम इत्याह ।

३५ तव प्रियो हरिः पदत्रयमितस्थलयाचकः (त्रिविष्टपयाचकः,

स्थानान्यथाऽपि विपुलानि समाश्रितानां
चित्रं युवां कलयथश्चिरमुच्छ्रितानि ॥ ३५ ॥

कान्त इति । हे ऽम्ब ! ते कान्तः पादत्रयमितस्य स्थलस्य याचकः, त्वं तु षट्पदैर्भ्रमरैश्च मिते निलये कमलरूपे निविष्टा ऽभिनिविष्टा चेति युवाम् आश्रितानां विपुलान्युच्छ्रितानि च स्थानानि कलयथ दत्थ इति चित्रम् । वसन्ततिलका-वृत्तम् ॥ ३५ ॥

त्वत्पादपङ्कजरजःकणधन्यधन्ये-
ष्वम्भोरुहेषु वसतामलिपोतकानाम् ।
वर्गेषु हन्त जननं बलशासनाऽऽद्या
वाञ्छन्ति किं पुनरमी वयमब्धिकन्ये ॥ ३६ ॥

त्वदिति । हे ऽब्धिकन्ये ! त्वत्पादपङ्कजरजःकणेन धनं लब्धा धन्यः । धनगणं लब्धेति यत् । तेषु धन्येषु ये धन्याः

पदत्रयपरिमितस्थानस्य याचकश्च) त्वं च षट्पदमिते निलये (भ्रमरपूर्णे गृहे कमलरूपे, पादषट्कपरिमिते गृहे च) निविष्टा, अथापि युवां निजाश्रितानां विपुलानि उच्छ्रितानि स्थानानि दत्थ इति चित्रमिति पदत्रयपरिमितस्थानयाचकस्ते पतिः षट्पदपरिमितस्थलवासिनी त्वं, तथापि युवामाश्रितानां विशालान्युच्छ्रितानि दत्थ इत्याश्चर्यमिति वदन् त्रिलोकीपतिस्ते स्वामी कमलवासिनी त्वं च भक्तानामूर्ध्वगाविशालपदानि दत्थ इत्याह ।

३६ हे अब्धिकन्ये ! त्वच्चरणाऽब्जधूलिधन्यतमेषु कमलेषु निवसतां भ्रमरशिशूनां समूहेषु इन्द्राद्या देवा अपि जन्म वाञ्छन्ति, अमी दीना मर्त्या वाञ्छामश्चेत् किमाश्चर्यमित्याह ।

तेष्वम्भोरुहेषु वसताम् अलिपोतकानां भृङ्गशिशूनां वर्गेषु हन्त हर्षे, वलशासन इन्द्रः आद्यः येषां ते देवा इति यावत् । जननं वाञ्छन्ति, तत्र पुनरमी वयं किं, का कथेति लौकिको ऽर्थः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ३६ ॥

सरोगमुपसेविते ऽप्यहह पूर्णचन्द्रोदये
ज्वरोपहतमम्बुजं तव परिग्रहादिन्दिरे ।
विकासयति विज्वरं विरचयन्नसौ भास्करो
रवेररुजमाप्नुयादिति न पूर्वभाषा मृषा ॥ ३७ ॥

सरोगेति । हे इन्दिरे ! सरोगम् अम्बुजं सरः गच्छति रोगयुक्तं च पूर्णचन्द्रस्य षोडशकलात्मकस्योदये ऽन्यत्र पूर्णचन्द्रोदयाऽभिधे रसाऽऽयने सेविते ऽपि हन्त ज्वरेण सन्तापेनान्यत्र तत्संज्ञकरोगेण उपहतं नष्टं तव परिग्रहात्स्वीकारात् विगतः ज्वरः चन्द्रकरसन्तापः पक्षे रोगश्च यस्य तं विरचयन् कुर्वन् असौ भास्करः विकासयति प्रफुल्लयति, अतः रवेः सकाशादरुजमारोग्यम् इच्छेत् इति पूर्वभाषा प्राचीनशिष्टवाक्यं न मृषा न मिथ्येति । अस्मिन्प्रमाणाऽलङ्कारे प्रमाणं यत्नस्तवके द्रष्टव्यम् । पृथ्वीवृत्तम् ॥ ३७ ॥

---

३७ हे इन्दिरे ! सरोगं (सरोवरगतं, रोगसहितं च) पूर्णचन्द्रोदये (पूर्णस्य चन्द्रस्योदये, पूर्णचन्द्रोदयाख्यरसविशेषे च) सेविते ऽपि ज्वरोपहतं (सतापं, ज्वररोगविकृतं च) अम्बुजं (कमलं, व्यङ्ग्यं रोगिणं च) तव स्वीकारात् असौ भास्करः (सूर्यः, कश्चन वैद्यश्च व्यङ्ग्यः) विज्वरं (विगततापम्, अपगतज्वरविकारं च) विरचयन् विकासयति (विकसितं करोति, पोषयति च) इति हेतोः 'रवेरारोग्यमाप्नुयात्' ('आरोग्यं भास्करादिच्छेत्') इति पूर्वजनानां भाषा (वाक्) असत्या न भवतीत्याह ।

कल्याणधर्मा कमलासनाया
मूर्तिं हि यस्ते मतिमानुपास्ते ।
कन्ये सुधाब्धेः कमलाऽऽसनत्वं
तस्योचितं तत्क्रतुनीतिभूम्ना ॥ ३८ ॥

कल्याणेति । हे सुधाऽब्धेः कन्ये ! कल्याणः धर्मो यस्य सः यः पुमान् । धर्मादनिच् केवलादित्यनिच्प्रत्ययः । कमलाऽऽसनायास्ते मूर्तिमुपास्ते तस्य स चाऽसौ क्रतुश्च संकल्पश्च तस्य नीतेर्भूम्ना बाहुल्येन कमलासनत्वं ब्रह्मत्वमुचितमित्यर्थः । अत्र प्रमाणमत्रैव मङ्गलस्तवके ऽन्तिमपद्यटीकायां द्रष्टव्यम् । इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ ३८ ॥

विच्छिन्नमब्दशतकव्यवधानतो य-
त्सन्दर्शनं सहभुवः शशिनः कदा चित् ।
तत्पद्मवासिनि तदीक्षणवर्जनाय
तस्योदयेषु निजसद्म किमावृणोषि ॥ ३९ ॥

विच्छिन्नेति । हे पद्मवासिनि ! यद्यस्मात्सहभुवो बन्धोः

---

३८ हे ऽमृताऽब्धिसुते ! कल्याणधर्मा (अधिकतरपुण्यसंभारः) यो बुद्धिमान् कमलासनायास्ते मूर्तिमुपास्ते तस्य 'देवो भूत्वा देवं यजेते'ति तत्क्रतुन्यायमाहात्म्येन कमलासनत्वं (ब्रह्मत्वं) समुचितमेवेति कमलासनायास्तवोपासनेन कमलासनपदप्राप्तिरुचिता भवतीत्याह ।

३९ हे पद्मवासिनि ! अब्दशतकव्यवधानतः (मेघशतव्यवधानात्, संवत्सरशतकव्यवधानाच्च)सोदरस्य शशिनो दर्शनं कदा चिद्विच्छिन्नं, तस्मात् कारणात् तदीक्षणवर्जनाय (चिरान्तरितदर्शनस्य चन्द्रस्य दर्शनवर्जनाय, भ्रातृभगिन्योर्विच्छिन्नदर्शनयोर्द्वादशाब्दोत्तरं पुनर्दर्शनप्रतिषेधात्) तस्य (चन्द्रस्य) उदयावसरे निजसद्म (स्वगृहं कमलम्) पिदधासि किमित्युत्प्रेक्षते ।

शशिनो ऽब्दशतकस्य वर्षपूगस्य मेघपटलस्य च व्यवधानतः दर्शनं विच्छिन्नं नष्टं, तत्तस्मात्तस्य चन्द्रस्येक्षणस्य वर्जनाय परिहाराय सद्मरूपं पद्मम् आवृणोषि आच्छादयसि किम् ? अत्र प्रमाणं ज्योतिर्निबन्धे—

"पुत्रिकापितरौ चैव भगिनीभ्रातरौ तथा।
द्वादशाऽब्दे व्यतीते तु दूरदेशान्तरे गते।
एतेषामेकमेको ऽपि नाऽन्योन्यमवलोकयेत्" ॥ इति।

उत्प्रेक्षालङ्कारश्च। वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ३९ ॥

वारिजवनस्य भाग्यं वर्णयितुं नैव वयममी शक्ताः।
कमले तव स्थितौ यद्विकल्पितं वक्षसा समं विष्णोः ॥४०॥

इति श्रीमद्वेङ्कटाऽध्वरिविरचिते लक्ष्मीसहस्रे सद्म-
वैभवस्तवको ऽष्टादशः पूर्णः ॥ १८ ॥

वारिजेति। हे कमले ! तव स्थितौ सत्यां यत्कमलं वि-

---

४० हे कमले ! वयं कमलवनस्य भाग्यं वर्णयितुं नैव शक्ताः, यतो हि तत् वारिजवनं तव स्थितौ विष्णोर्वक्षःस्थलेन विकल्पितं (लक्ष्मीनिवासत्वेन तुल्यमाहात्म्यं कथितम्) इति लक्ष्मीनिवासस्य हरेरुरसो भाग्यं वर्णयितुं यथा वयमशक्तास्तथैव लक्ष्मीनिवासरूपं कमलवनभाग्यमपि वर्णयितुं वयमशक्ता इत्याह।

इति श्रीमानवल्ल्युपाह्वतैलङ्गरामशास्त्रिविरचितायां लक्ष्मी-
सहस्राऽवतरणनिःश्रेणिकायां सद्मवैभव-
स्तवकः ॥ १८ ॥

ष्णोर्वक्षसा उरसा समं विकल्पितं तस्य वारिजवनस्य कमला-रण्यस्य भाग्यं वर्णयितुं वयममी नैव शक्ताः। उभयत्राऽपि लक्ष्मी-वासत्वेन समत्वान्न समर्था इति भावः। गीतिवृत्तम् ॥ ४० ॥

इति श्रीरावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डि-तेन विरचितायां बालबोधिन्याख्यायां श्रील-क्ष्मीसहस्रटीकायां सन्नवैभवस्तबको ऽष्टा-दशः सम्पूर्णो ऽभवत् ॥ १८ ॥

१ अस्यां चौखम्बा-संस्कृतग्रन्थमालायां प्रतिमासं पृष्ठशतके सुन्दरैः सीसकाक्षरैरुत्तमेषु पत्त्रेषु एकः स्तबको मुद्रयित्वा प्रकाश्यते ।

२ एकस्मिन् स्तबके एक एव ग्रन्थो मुद्र्यते ।

३ प्राचीना दुर्लभाश्चाऽमुद्रिता मीमांसावेदान्तादिदर्शन, व्याकरण, धर्मशास्त्र, साहित्य, पुराणादिग्रन्था एवात्र सुपरिष्कृत्य मुद्र्यन्ते ।

४ काशिकराजकीयप्रधानसंस्कृतपाठालयाऽध्यापकाः पण्डिता अन्येच शास्त्रदृष्टयो विद्वांसः एतत्परिशोधनादिकार्यकारिणो भवन्ति ।

५ भारतवर्षीयै, ब्रह्मदेशीयैः, सिंहलद्वीपवासिभिश्च एतद्ग्राहकैर्देयं वार्षिकमग्रिमं मूल्यम् मुद्राः ७ आणकाः ८

६ कालान्तरे प्रतिस्तबकं " " १ " ०

७ प्रापणव्ययः पृथग् नास्ति ।

८ साम्प्रतं मुद्र्यमाणा ग्रन्थाः- मुद्रिताः स्तबकाः

(१) संस्काररत्नमाला । गोपीनाथभट्टकृता	(संस्कारः)	२
(२) शब्दकौस्तुभः । भट्टोजिदीक्षितकृतः	(व्याकरणम्)	१०
(३) श्लोकवार्तिकम् । भट्टकुमारिलविरचितम् पार्थसारथिमिश्रकृत-न्यायरत्नाकराख्यया व्याख्यया सहितम् सम्पूर्णम् ।	(मीमांसा)	१०
(४) भाष्योपबृंहितं तत्त्वत्रयम् विशिष्टाद्वैतदर्शन प्रकरणम् श्रीमल्लोकाचार्य्यप्रणीतम् । श्रीनारायणतीर्थ विरचित भाट्टभाषा प्रकाश सहितम् । स०	(वेदान्तः	२)
(५) करणप्रकाशः । श्रीब्रह्मदेवविरचितः सम्पूर्णः	(ज्योतिषः)	१
(६) भाट्टचिन्तामणिः महामहोपाध्याय-श्रीगागाभट्ट विरचितः । तर्कपादः	(मीमांसा)	२
(७) न्यायरत्नमाला-श्रीपार्थसारथिमिश्र वि० स०	(मीमांसा)	२
(८) ब्रह्मसूत्र भाष्यम-वादरायण प्रणीत वेदान्त सूत्रस्य यतीन्द्र श्रीमद्विज्ञानभिक्षु कृत व्याख्यानम् । सम्पूर्णः ।	(वेदान्तः)	६
(९) स्याद्वादमञ्जरी-मल्लिषेणनिर्मिता सम्पूर्णा ।	(जैनदर्शनम्)	२
(१०) सिद्धित्रयम्-विशिष्टाद्वैत-ब्रह्मनिरूपण-परम्-श्रीभाष्यकृतां परमगुरुभिः श्री ६ यामुनमुनिभिर्विरचितम् । सम्पूर्णम्	(वेदान्तः)	१
(११) न्यायमकरन्दः । श्रीमदानन्दबोधभट्टारकाचार्यसंगृहीतः आचार्यचित्सुखमुनिविरचितव्याख्योपेतः	(वेदान्तः)	३

(१२) विभक्त्यर्थनिर्णयः न्यायानुसारिप्रथमादि-सप्तविभक्तिविस्तृतविचाररूपः म० म० श्रीगिरिधरोपाध्यायरचितः। सम्पूर्णः (न्यायः)

(१३) विधिरसायनम् श्रीअप्पयदीक्षितकृतम् स० (मीमांसा)

(१४) न्यायसुधा (तन्त्रवार्तिकटीका) भट्टसोमेश्वरविरचिता। (मीमांसा) १

(१५) शिवस्तोत्रावली। उत्पलदेवविरचिता। श्रीक्षेमराजविरचितवृत्तिसमेता। (वेदान्तः)

(१६) मीमांसाबालप्रकाशः (जैमिनीयद्वादशाध्यायार्थसंग्रहः) श्रीभट्टनाराणात्मजभट्टशङ्करविरचितः। (मीमांसा)

(१७) प्रकरणपञ्चिका (प्रभाकरमतानुसारि मीमांसादर्शनम) महामहोपाध्यायश्रीशालिकनाथमिश्रविरचितम । श्रीशङ्करभट्टकृता मीमांसासारसंग्रहश्च। सम्पूर्णः (मीमांसा)

(१८) अद्वैतसिद्धिसिद्धान्तसारः । पण्डितप्रवरश्रीसदानन्दव्यासप्रणीतस्तत्कृतव्याख्यासमलङ्कृतश्च। (वेदान्त)

(१९) कात्यायनश्रौतसूत्रम महामहोपाध्यायश्रीकर्काचार्यविरचितभाष्यसहितम। १

(२०) ब्रह्मसूत्रभाष्यम श्रीभास्कराचार्यविरचितम् (वेदान्तः)

(२१) श्रीहर्षप्रणीतम खण्डनखण्डखाद्यम आनन्द पूर्णविरचितया खण्डनफक्किकाविभजनाख्यया व्याख्यया (विद्यासागरी) ति प्रसिद्धया समेतम। (वेदान्तः)

(२२) आख्यातचन्द्रिका श्रीभट्टमल्लविरचिता।

(२३) श्रीलक्ष्मीसहस्रम्–बालबोधिनीव्याख्यया ऽवतरणिकया च सहितम्।

(२४) ब्रह्मसूत्रवृत्तिः मरीचिका श्रीव्रजनाथभट्टकृता श्रीमदाचार्य श्रीवल्लभाधीश्वरशुद्धाद्वैतसंप्रदायविदुषा रत्नगोपालभट्टेन संशोधिता। (वेदान्त)

(२५) क्रोडपत्रसंग्रहः अत्र श्रीकालीशङ्करसिद्धान्तवागीशविरचितानि अनुमानजागदीश्याः प्रत्यक्षानुमानगादाधर्याः प्रत्यक्षानुमानमाथुर्या व्युत्पत्तिवादस्य शक्तिवादस्य मुक्तिवादस्य शब्दश क्तिप्रकाशिकायाः कुसुमाञ्जलेश्च क्रोडपत्राणि । (न्य...)

(२६) ब्रह्मसूत्रम, द्वैताद्वैतदर्शनम्। श्रीसुन्दरभट्टरचितसिद्धान्तसंतुका... धटीकासहितश्रीदेवाचार्यप्रणीतसिद्धान्तजाह्नव्याख्यव्याख्यायु...

(२७) षड्दर्शनसमुच्चयः। बौद्ध नैयायिक कापिल्य जैन वैशेषिक जैमिनीयदर्शन संक्षेपः। मणिभद्रकृतटीकया सहितः। हरिभद्रसूरिकृतः।

पत्रादिप्रेषणस्थानम् }

हरिदासगुप्तः,

बनारस सिटी

BL 1225 L3V4 1904 v.6
Venkatadhvarin
Shrīlakshmīsahsram

[redacted]

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY